

PANEL/КРУГЛЫЙ СТОЛ

ANADOLU VE RUMELİ AĞIZLARI

DIALECTS IN ANATOLIA AND RUMELIA

АНАТОЛИЙСКИЕ И РУМЕЛИЙСКИЕ ДИАЛЕКТЫ

Panel Başkanı/Chair of Panel/Председатель:

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Konuşmacı/Panel Member/Докладчик:

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Prof. Dr. Ahmet BURAN-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Doç. Dr. Ahmet GÜNŞEN-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Prof. Dr. Nurettin DEMİR-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ-TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ANADOLU VE RUMELİ AĞIZLARI

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ (Panel Başkanı/Chair of Panel/ Председатель): Değerli konuklar, saygıdeğer konuklar “Anadolu ve Rumeli Ağızları” panelimize hoş geldiniz. Sayın Tuncer Gülensoy “**Anadolu Ağızlarında Yaşayan Eski Türkçe Sözcükler (Ön Seslerine Göre Bir İnceleme)**” konusunda bir konuşma yapacak. Buyurun Sayın Gülensoy...

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY*: Teşekkürler Sayın Başkan...

“**Anadolu Ağızlarında Yaşayan Eski Türkçe Sözlükler (Ön Seslerine Göre Bir İnceleme)**”

Anadolu ağızlarının bin yıl içinde oluşması çeşitli faktörlere bağlanır. Bu faktörlerden en önemlisi Orta Asya'nın çeşitli coğrafyalarından farklı yüzyıllarda Anadolu'ya yapılan göçlerdir. XI. yüzyılın sonlarında bugünkü Kazakistan'ın kuzeyindeki **Otrar** ve **Sayram**'dan koparak Batı Türkistan, Hazar'ın güneyi ve Fars toprakları üzerinden Anadolu'ya giren 24 Oğuz boyunun en az 22'sinin izlerini Anadolu'nun çeşitli yörelerinde görebilmekteyiz. **Bayat, Kayı, Kınık, Kızık, Beğdili (Beydili/Baydili), Yüreğir (Üreğil/Üreğir), Dodurga (Tudurga/Dödürge), Yazır, İğdir, Büğdüz, Yıva, Alayuntlu, Döğer (Düver), Bayındır, Çavuldur (Çavundur/Çavdur), Salur, Çepni (Çetmi), Alka-Evli, Kara-Evli** gibi Oğuz boyları Anadolu'nun farklı coğrafyalarına yerleşmişlerdir.

Oğuzlardan birkaç yüz yıl önce Roma ve Bizans dönemlerinde, Macaristan ovaları ile Orta Avrupa steplerinden Anadolu'ya 'lejyoner' olarak getirilerek Arap ve Fars ordularına karşı uç boylarına yerleştirilen **Peçenek, Kuman** ve **Kıpçak** gibi sarışın, beyaz tenli, mavi ve yeşil gözlü Türk kavimlerinin izleri de Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Bartın'dan itibaren Batı Karadeniz yörelerinde görülmektedir.

Bunların dışında Karadeniz'in kuzeyindeki Deşt-i Kıpçak'tan Kafkaslar yolu ile Anadolu'ya inen Sakalar ile onların en büyük boylarından olan Partların, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu coğrafyasında **Bingöl, Varto (Muş), Elâzığ yöresi, Diyarbakır yöresi, Urfa-Ceylânınar yöresi** gibi yerlere yerleşmeleri de Anadolu ağızlarının çeşitliliği açısından unutulmamalıdır.

Anadolu'nun iskânı yalnız bu Türk boylarının gelişi ile tamamlanmamış; daha sonraki yüzyıllarda bu defa **Kırgız, Kazak, Uygur, Türkmen, Özbek, Azerî, Kırım-Tatar, Kazan-Tatar, Mişer, Nogay, Karakalpak** gibi Türk boyları da farklı tarihlerde Anadolu'yu mesken tutmuşlar, kendi lehçe ve ağız özelliklerini de Anadolu'ya taşımışlardır.

* Emekli Öğretim Üyesi

Anadolu, yüzyıllar içinde Türklerden başka kavimlere de yurt olmuştur. Roma ve Bizans dönemlerinde Anadolu’da yaşadıkları bilinen yerli Rumlular, Ermeniler, Süryaniler, Güneydoğu Anadolu Müslüman ya da Hristiyan Arapları, Kürmançlar, Keldaniler ile bugün artık iyice Türkleşmiş olan Ege ve Akdeniz kolonilerinin dillerinden Türkçeye geçen sözcükler de Anadolu ağızlarında görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun *Balkanlar, Makedonya, Basarabya, Romanya, Kafkaslar* gibi coğrafyalara sığmayarak ülkeler fethedilmesi ile genişlemesi, bugünkü Orta Doğu, *Yemen, Arabistan, Mezopotamya, Mısır, Sudan, Cezayir, Tunus* ve *Fas*’a kadar uzaması sonucunda hem bu coğrafyalarda Türkçenin etkisi görülmüş, hem de Türkçeye *Sırpça-Hırvatça, Arnavutça, Rumca, Bulgarca, Romence, Rusça* gibi dillerden ödünç sözcükler girmiştir.

Yukarıda belirttiğim konularla ilgili olarak pek çok bilimsel araştırma yapılmış, Anadolu ağızlarında yaşayan bu kavimlerden alınan ödünç sözcüklerin hemen hemen tamamı üzerine makaleler yazılmıştır. Bu konu ile ilgili çalışmalar hakkında geniş bilgi için T. Gülensoy’un ‘**Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası**’ (Ankara 2001, Akçağ Yayını) adlı eserine bakınız.

Bu toplantıda Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, “Anadolu Ağızlarında Eski Anadolu Türkçesi Sözcükleri”, Yrd. Doç. Dr. Nadir İlhan da “Eski Türkçe ile Anadolu Ağızlarının Bağlantısı” konularında bildiri sunacakları için, bizim bildirimizin içeriği daha çok ‘*Anadolu ağızlarındaki bazı sözcüklerin Altayistik açıdan incelenmesi*’ üzerine olacaktır. Bundan amaç, olası bir ikiliği önlemektir.

Bu nedenle, konumuzun ana çizgisi, kelime başında *c-*, *y-* ve *Ø-* ile ilgili olacaktır. Bazı Anadolu ağızlarını incelediğimiz zaman, bazı Türkçe sözcüklerin, Eski Türkçe’de söz başında *y-*’li oldukları hâlde, Anadolu ağızlarında hem *y-*, hem *c-*’li biçimleriyle yaşadıkları, bazen de *Ø* (sıfır) oldukları görülür. Bunun yanında, Eski Türkçe’de *y-*’siz kullanılan bazı sözcüklerin de Anadolu ağızlarında *y-*’li ve *c-*’li örneklerinin görülmesi, aklımıza bunların bir Altayca kalıntı mı olduğu sorusunu getiriyor. Bir de Hasan Eren’in 1961 yılında **TDAY**’da yayımlanan “Anadolu’da Kafkasya Türkleri” adlı makalesinde belirttiği gibi, bu sözcükler Kafkasya Türkleri’nin Anadolu’ya getirdikleri kendi ağız özelliklerini taşıyan örnekler midir? Fakat, *c-*’li lehçelerden olmayan Başkurt, Nogay ve Kumuk Türkçelerinde de ön seste *c-*’li biçimlerin bulunması da ayrı bir tartışma konusudur. Demek ki, bu tür oluşumun Ana Altayca ile ilişkilendirilmesi de gündeme gelecektir. A. Dilaçar’ın “Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması ve Körlenmesi” (**TDAY 1957**) adlı makalesindeki ana görüş de bu tür eğilimdedir.

Tahsin Banguoğlu, “Oğuz Lehçesi Üzerine” (**TDAY 1960**) adlı incelemesinde, Kaşgarlı’nın örnek verdiği *y- > c-* değişimi gösteren sözcüklerin Oğuzcaya

bağlanmasını doğru bulmaz. Çünkü, DLT'te Kıpçakça, Kırgızca ve Bulgarcaya ait sözcük örnekleri az olduğu için, söz başındaki *c*-'lerin asli ya da *y*-den değişme olup olmadığı tartışılabilir.

Tanınmış Mongolist ve Altayist Nicholas Poppe, '*c- ile y- belki de bir ana fonemin değişik biçimleridir.*' görüşünü ileri sürdükten sonra, Ana Altayca δ 'nin Ana Türkçede aldığı değeri (*Y*) şekliyle, yani *c*-'ye kaçan *y*-'nin sembolü olarak gösterir. Bilindiği üzere, bu ses bazı Türk lehçelerinde *c*'ye dönüşmüştür. Buna göre de bu *c*'ler Ana Türkçe'nin *y*- foneminden değil, doğrudan doğruya eski bir *bulanık d* sesinden oluşmuştur.

Söz başındaki bütün *c*-'lerin eski δ/d 'den değiştiği de söylenemez. Çünkü, örneklerin içinde Ana Altayca asli *y*-'den türeyenler de vardır. Örnek olarak:

Ana Altayca: *yar-*

Moğolca: *yara-lca*

Uygur, Hakaniye, Çağatay vb.: *yar-(u)k* 'ışık'

Kırgız: *car-(i)k* gibi.

Bugün yalnız Çuvaşçanın temsil ettiği eski Batı Türkçesi kolunda da Doğu Türkçesi kolundaki *y*- yerine *d*-, *c*-, *n*-, *n*-, *ñ*-, *ÿ*-'nin kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Ana Altayca *d*-, *n*-, *n*-, *c*-, *ÿ*- Eski Türkçe *y*- denkliği, Eski Türkçe'de ve Anadolu ağızlarında *y*- ve \emptyset (*sıfır*) olarak ikili biçim gösteren sözcüklerde, *y*-'nin asli olduğu ve sonradan düştüğü söylenebilir.

Bu bildiride vereceğimiz örnek'ler Anadolu'nun orta, doğu, batı, kuzey ve güney bölgelerinden derlenmiş olup, aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır:

I. Eski Türkçe (ET)/Orta Türkçe (OT): *y- \emptyset (sıfır)*= Anadolu ağızları: *y-*

II. ET: *y-* = Anadolu ağızları: *y-*

III. ET: *y- \emptyset* = Anadolu ağızları: *c-*

IV. ET: *y-*= Anadolu ağızları: *c-*

V. ET: *y- \emptyset* = Anadolu ağızları: *y- \emptyset*

VI. ET: *y-* = Anadolu ağızları: *y- \emptyset*

Bu ana başlıklar altında verilecek örneklerden görüleceği gibi, Eski Türkçe'deki pek çok sözcük, Anadolu ağızlarında beklemediğimiz biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu sözcüklerin Eski Türkçe olduklarını anlayabilmek için Altayistik ve etimoloji bilgilerine sahip olmak gerekmektedir.

I. Eski Türkçe (ET)/Orta Türkçe (OT): *y- \emptyset (sıfır)* = Anadolu Ağızları: *y-*

ET: **al** 'vasıta, usul, hile' (ETG, 259), **OT:** **alda-** 'aldatmak' (DLT.I, 273, 472); Anadolu ağızları (An.ağl.): **yaldat-** 'kandırmak' (Bolu, Artvin, Bitlis/DS, 4143), **yaldavuş** (Erzincan/DS, 4143)

OT: angıla- ‘anırmak’ (DLT.I, 311); An. ağıl.: **yanılaş-** ‘tartışmak’ (Burdur/DS, 4168)

ET: arıl- ‘yorulmak’ (ETY, 763); An.ağıl.: **yarık-** ‘sağa sola koşup yorulmak’ (Ordu/DS, 4183)

ET, OT: ay ‘ay’ (ETY, 766; ETG, 263; DLT); An.ağıl.: **yay** ‘ay’ (Bolu/DS, 4208)

OT: awrındı ‘kırıntı, döküntü’ (DLT); An.ağıl.: **yavrı** ‘saman’ (Niğde/DS, 4205)

ET, OT: eyegü ‘yan taraf; eye kemiği’ (EUTS, 52; DLT); An.ağıl.: **yega, yege, yége** ‘eğe’ (Artvin, Van, Kars/DS, 4225)

OT: eder ‘hayvan eyeri’ (DLT); An. ağıl. **yeher** ‘at ayeri’ (Rize/DS, 4228)

ET, OT: er- ‘vasıl olmak’ (Orhun Ab., 112; ETG, 264), **eriş-** (DLT.I, 227, 228); An. ağıl. **yeriş-** ‘varmak’ (Maraş, İçel/DS, 4252)

ET: ırgal-, ırkal- ‘sallamak’, **OT: ırğa-** ‘sallamak’ (DLT); An.ağıl.: **yırgalan-** ‘sallanmak’ (Kars/DS, 4274)

ET: idi ‘sahip, efendi’ (ETY, 803), **OT: idi, iye, ige, ie** ‘bey, sahip’ (ETG, 274); An. ağıl. **yiye** ‘sahip’ (Tokat, Eskişehir, Amasya, Kars/DS, 4284)

OT: ig, ik/yig, yik ‘iğ’ (DLT); An. ağıl. **yeğ, yığ** ‘iğ’ (Rize, Tokat/DS, 4225, 4261)

ET, OT: ilet-, ilt-, ilit- ‘götürmek’ (ETY, 804; Orhun Yaz. 115; ETG, 274; DLT); An. ağıl. **yilet-** ‘iletmek’ (Konya/DS, 4277)

OT: imle- ‘işaret etmek’ (DLT.I, 82/ Fakat, **yimle-** de var ‘gözle işaret etmek’ III, 310); An. ağıl. **yumla-** ‘çağırma’ (İstanbul/DS, 4316)

ET: in- ‘inmek’ (ETY, 804; EUTS, 64); An. ağıl. **yen-** ‘inmek’ (Kars, Erzurum, Hatay, Adana/DS, 4248)

ET: irig ‘kaba, ters’ (ETG, 275), **OT: irik, idrik** ‘katı nesne’ (DLT.I, 71); An. ağıl. **yiri** ‘iri’ (Rize, Maraş/DS, 4279)

OT: irkil- ‘toplanmak, çoğalmak’ (DLT.I, 249); An. ağıl. **yirkil-** ‘irkilmek’ (Aydın/DS, 4280)

OT: it- ‘itmek’ (DLT.I, 171, III, 137); **OT: itegü** ‘değirmende dönen taşın üzerine bindirilen ağaç parçası’ (DLT.I, 137); An. ağıl. **yitekle-, yitele-, yite-** ‘itmek’ (Isparta, Artvin, Malatya, Maraş, Hatay, Sivas, Niğde, İçel, Kayseri/DS, 4281), **yit-** ‘itekleme, dürtme’ (Çorum, Amasya, Hatay, Sivas, Niğde, Adana, Konya/DS, 4282)

OT: öşer- ‘açlıktan göz kararmak’ (DLT.I, 178); An. ağı. **yöşer-** ‘1. hava ağarmaya başlamak; 2. hava kararmaya başlamak’ (Konya/DS, 4310); **yöş** ‘alacakaranlık, gölge’ (Konya, İçel, Antalya/DS, 4310)

ET: ulga- ‘büyüme’ (ETY, 875), **ulgad-, ulugad-** ‘büyüme’ (ETG, 304); An. ağı. **yulga-** ‘elde iri iri dikmek’ (Burdur/DS, 4314)

ET: ut- ‘kazanmak’ (ETY, 877, ETG, 305), **utuz-** ‘yutulmak, kaybetmek’ (ETY, 877; EUTS, 175); **OT: ut-** ‘oyunda yutmak’ (DLT.I, 170); An. ağı. **yudul-, yuduz-** ‘oyunda yitirmek’ (İçel, Kars/DS, 4311), **yüt-** ‘oyunda kazanmak’ (Zonguldak/DS, 4334)

II. Eski Türkçe/Orta Türkçe: y- = Anadolu Ağızları: y-

ET: yir- (ir-) ‘tekdir etmek’ (ETG, 275); **OT: yer-** ‘beğenmemek, hakir görmek’ (DLT.I,149); An. ağı. **yer-, yir-** ‘kötülemek’ (Afyon, Isparta, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Kocaeli, Zonguldak, Çorum/DS, 4253)

OT: yigren- ‘iğrenmek’ (DLT.III, 109); An. ağı. **yigren-, yirkin-** ‘iğrenmek’ (Niğde, İçel, İstanbul/DS, 4280)

OT: yüzerlik ‘üzerlik’ (DLT.III, 12); An. ağı. **yüzellik, yüzerlik, yüzelik** ‘üzerlik’ (Amasya, Niğde, Konya, Burdur, Denizli, Isparta, Nevşehir/DS, 4336)

III. Eski Türkçe/Orta Türkçe y-Ø; Anadolu Ağızları: c+

ET, OT: enük, enüg ‘hayvan yavrusu’ (EUTS, 48), **OT: enük** (DLT.I, 72) [Krş. **yeni-** ‘doğurmak’ (DLT.III, 91, 92)]; An. ağı. **cenik, cenih** ‘enik’ (Yozgat, Kayseri, Isparta, Amasya, Tokat, Malatya, İstanbul, Maraş, Sivas /DS, 882)

ET: ula- ‘bağlamak, bir araya getirmek’ (ETY, 875), **ulal-** ‘bağlanmak’ (EUTS, 304); **OT: ulan-** ‘bağlanmak’ (DLT.I, 64, 204); An. ağı. **cula-** ‘ulamak, eklemek’ (Bayburt, Kars/DS, 1012), **culan-** ‘bağlanmak, takılmak’ (Amasya/DS, 1012)

ET: us ‘akıl’ (EUTS, 174); **OT: us** ‘hayır ve şerri ayırt ediş’ (DLT.I, 36); An. ağı. **cuslu** ‘1. kendini pahalı satan; 2. akıllı, uslu’ (Kayseri/DS, 1020) [< c+us+lu]

ET: üzük ‘yırtık’ (ETY, 880), **üzüksüz, üzüksüz** ‘durmadan’ (ETG, 306); **OT: üzüklük** ‘kesilme’ (DLT.I, 152); An. ağı. **cüzük** ‘yırtılmaya yüz tutmuş’ (Tokat/DS, 1029)

ET, OT: üzüm (EUTS, 179, DLT.I, 75, 88, 180 ...); An. ağı. **cüzüm** ‘üzüm’ (Tokat, Konya/DS, 1029)

III. Eski Türkçe/Orta Türkçe: y- = Anadolu Ağızları: c-

ET: yabın- ‘örtmek, örtünmek’ (EUTS, 181), **OT: yabı** ‘semerin üstüne ve altına konulan keçe’ (DLT.III, 24); An. ağı.: **cabu, cayu, cayur** ‘örtü, perde’ (İstanbul/DS, 839)

ET: yabrit- ‘meyudan okumak’ (ETY, 888), **yawrı-** ‘sefil olmak’ (ETG, 310); **OT: yawrı-** ‘kötüleşmek’ (DLT.III, 304); An. ağıl. **cavrat-** ‘üzmek, yalvartmak’ (Tokat, Ordu, Erzincan, Sivas/DS, 867)

ET: yadag ‘yaya’ (ETY, 881), **yadagin** ‘yayan’ (EUTS, 307); **OT: yadag** ‘yaya, yayan’ (DLT.I, 381); An. ağıl. **cadal** ‘züğürt’ (Kayseri/DS, 840) [Krş. Moğ. **yada-** ‘kudreti olmamak, ihtiyaç içinde olmak’, **yadagu** ‘fakir, zayıf, talihsiz’]

ET, OT: yagi ‘düşman’, **ET: yag** (ETG, 307); An. ağıl. **cav, çağıl** ‘düşman, savaş’ (Çanakkale, Ankara, Konya, İzmir/DS, 865)

ET: yagmur, yamgur ‘yağmur’ (ETG, 407); **OT: yagmur** (DLT.I, 16, 272, 354 ...); An. ağıl. **canur, cangur** ‘yağmur’ (Konya, tokat/DS, 858)

ET: yaguk ‘yakın’ (ETY, 882), **yaguk** ‘yakın, civar’ (ETG, 307); **OT: yaguk** (DLT.I, 433; III, 23); An. ağıl. **cuuk, cuvuk** ‘1. akraba; 2. yakın’ (Konya, İstanbul/DS, 1020), **cuyuklu** ‘eşli, dostlu’ (Konya/DS, 1020)

ET: yalınla- ‘alevlenmek’ (EUTS, 183); **OT: yal-, yan-** ‘yanmak’ (DLT.III, 65), **OT: yalın** ‘alev’ (DLT.III, 23); An. ağıl.: **calınlandır-** ‘islendirmek’ (Konya/DS, 852) [< **yalın+la-n-dir-**]

ET: yaltır-, yaltra-, yaltrı- ‘parlamak’ (EUTS, 184); **OT: yaldra-** ‘az ışımak’ (DLT.III, 347); Ağ.ağıl. **cıldırdat-** ‘parlatmak’ (Niğde/DS, 910), **cıltra-** ‘parlamak’ (Konya/DS, 914), **ciltırara-** ‘parlamak’ (İstanbul/DS, 967), **ciltin** ‘1. kıvılcım; 2. kıvılcım rengi’ (Konya, İstanbul/DS, 968)

OT: yamağlık ‘yamalık’ (DLT.III, 51); An. ağıl. **camavluk** ‘yamalık’ (Tokat/DS, 853)

ET: OT: yan ‘yan, yan taraf’ (ETY, 883, ETG, 308; DLT.II, 19, **yang** ‘bir şeyin merkezi, kalıbı’ III, 361); An. ağıl. **cancana, cancang** ‘yanyana, yakın’ (Konya/DS, 855)

OT: yan-, yun-, yal- ‘dönmek, dödürmek, korkutmak, kusmak, yanmak’ (DLT.III, 14, 64, 65 ...); An. ağıl. **canıp ber-** ‘ışık vermek’ (İstanbul/DS, 856)

ET: yangı, yaını ‘yeni, taze’ (ETG, 308); **OT: yangı, yengi** ‘yeni’ (DLT.I, 376, III, 369); An. ağıl. **canay** ‘yeni ay’ (Konya/DS, 855) [< **cangı** (< **yangı**) + **ay** > **canı+ay** > **can+ay**]

ET: yanggur-, yangkır- ‘aksetmek’ (ETG, 308); **OT: yangkur-** (DLT.III, 400); An. ağıl. **cangır-** ‘yankı yapmak’ (Kırım Türkleri/DS, 856) [< **cang-** (< **yang**) ‘ses taklidi söz’ + **Kır-** ‘fiil yapan ek’ Krş. **bağır-** < **ba:+kır-**; **bögür-** < **bö:-kür-**; **tükür-** < **tüw+kür-** vb.]

OT: yar ‘suların açtığı uçurum’ (DLT.I, 375, III, 34); An. ağıl. **cargamla** ‘sel yarıntısı’ (Mardin/DS, 861)

ET: yarat- (ETY, 885), **yarat-** ‘yaratmak, süslemek, hazırlamak’ (ETG, 309);
OT: yarat- (DLT.I, 330, II, 315); An. ağıl. **carat-** ‘beğenmek, beğendirmek’
 (Konya/DS, 860)

ET: OT: yarım ‘yarım’ (ETG, 309; DLT.III, 19 ...); An. ağıl. **carımla** ‘tahıl ölçęi’ (Tokat/DS, 862) [< **carım+la**]

ET: yartım ‘parça, bölüm’ (ETG, 309); An. ağıl. **cartı** ‘yarım, parça’ (İstanbul/DS, 864) [< **car-tı(m)**]

OT: yaruk ‘yarık’ (DLT.III, 15); An. ağıl. **carık** ‘yarık’ Tokat, Maraş/DS, 862)

ET, OT: yarık² ‘ışık, aydınlık’ (EUTS, 188; DLT. I, 46, 96...); An. ağıl. **carık²** ‘ışık’ (İstanbul, Tokat, Konya/DS, 862)

OT: yastuk ‘yastık’ (DLT.III, 43, 107); An. ağıl. **castık** (Tokat/DS, 864)

ET, OT: yaş ‘taze, genç, yeşillik; gözden gelen yaş; insanın yaşadığı’ (ETY, 887; ETG, 309; DLT.I, 316; III, 109); An. ağıl. **caş** ‘genç, delikanlı’ (Eskişehir, İstanbul, Tokat, Konya/DS, 864)

ET: yaş ‘yaş, taze’ (ETY, 887), **yaş, yas** (ETG, 309); **OT: yaş** (DLT.I, 316, II, 109, 172); **caş, coş** ‘genç’ (Ankara/DS, 1003)

ET, OT: yaşur- ‘gizlemek; örtmek’ (ETG, 309; DLT.II, 79; III, 68); An. ağıl. **çaşır-, çaşır-** ‘saklamak’ (İstanbul/864)

ET, OT: yat- ‘yatmak’ (ETY, 888; ETG, 309; DLT.I, 36, 233, 243 ..); An. ağıl. **cası** ‘yatsı’ (Konya/DS, 864) [< **yat-sı** > (**benzeşme ile**) **yas-sı**] [Bu söz Elâzığ’ın Baskil ilçesinde > o yuvarlaklaşması ile **yossi** ‘yatsı’, **yosyon** ‘yatsıların biçimindedir’]

ET: yavgan ‘yavan’ (EUTS, 189); An. ağıl. **cabın, cabındırak** ‘yavan, yağsız’ (Adana, Niğde/DS, 838) [< **yav(g)an /y- > c-, -v- > -b-, -a- > -ı- değişmeleri ile**]

OT: yawra- ‘diğrek, sert, katı olmak’ (DLT.III, 278); An. ağıl. **cavra-** ‘uğraşmak, didinmek’ (Amasya, Giresun, Trabzon, Rize, Gümüşhane, Artvin, Kars, Erzurum/DS, 867)

ET, OT: yaylag ‘yayla’ (ETY, 888; ETG, 310; DLT.I, 13, 214 ...); An. ağıl. **cayla** (Tokat, Konya/DS, 870)

ET, OT: yaz ‘ilkbahar, yaz’ (ETY, 888; ETG, 310; DLT.II, 172, 285 ...); An. ağıl. **caz** (Tokat/DS, 870)

ET, OT: yer+le-, yer+le-ş-, yer+le-ş-tir- (ETY, 892), **yer, yer** (ETG, 311); **yer** ‘yer, yeryüzü, toprak’ (DLT.III, 48); An.ağıl.: **cer+le-ş-** ‘yerleşmek’ (Konya/DS, 886)

ET: **yıg-** ‘yığmak, toplamak’ (ETY, 893), **yıgın-** ‘toplamak’ (EUTS, 191), **OT:** **yıgın-** (DLT.III, 84); An. ağıl. **cıyıntı** ‘toplantı’ (Adana/DS, 945)

ET: **yıgla-**, (**ıgla-**, **agla-**, **akıla-**, **ıkıla-**) ‘ağlamak’ (ETG, 310), **OT:** **yıgla-** ‘ağlamak’, **yıglat-** ‘ağlatmak’ (DLT.II, 355); An. ağıl. **cıla-** ‘ince ses çıkararak ağlamak’, **cılat-** ‘ağlatmak’ (İzmir, Bursa, Tokat, Konya, Kırilareli/DS, 392), **cıla-** ‘ağlamak’ (İstanbul/DS, 964), **cıvlat-** ‘acı acı bağırtmak’ (Artvin/DS, 944), **cıydak** ‘çok ağlayan çocuk’ (Kastamonu/DS, 945)

ET, OT: **yıl** ‘yıl, sene’ (ETY, 893; ETG, 310; DLT.I, 345, 346 ...); An. ağıl. **cıl** ‘yaş, yıl’ (İstanbul, Muğla/DS, 906)

ET, OT: **yılıg** ‘ılık, sıcak’ (ETG, 310; DLT.I, 31, 64; III, 14, 51); An. ağıl. **cılı**, **cıllı** (Tokat, İstanbul/DS, 911, 913)

ET, OT: **yılkı**, **yilk** ‘hayvan sürüsü’ (ETY, 894; ETG, 310; DLT.I, 21, 91, 241, 257); An. ağıl. **cılkı** ‘1. at sürüsü; 2. eşek’ (Afyon, Konya, Ankara/DS, 913)

ET: **yır**, (**ır**) ‘şarkı, musiki’ (ETG, 310); **yırıla-** ‘şarkı söylemek’ (ETG, 311), **OT:** **yır** ‘koşma, türkü, hava’ (DLT.II, 14 ..), **yırıla-** ‘şarkı söylemek’ (DLT.III, 3, 380), **yurla-** ‘haykırmak’ (DLT.I, 189); An. ağıl. **car**, **cir** ‘1. tehlike hâli, imdat, yardım; 2. dilek, rica’ (Malatya, Gaziantep, Sivas, Ankara, Kayseri, Adana/DS, 859), **carcı**, **carçı** ‘tellâl’ (Bursa, Tokat, Kayseri, Kars, Isparta/DS, 860); **cırılağan**, **cırlavuk**, **cırlak**, **cırlangeç**, **cırlangıç**, **cırlavık**, **cırlavuh**, **cırlavuk**, **cırlayık**, **cırtangeç** (Konya, Maraş, Isparta, Burdur, Çanakkale, Bursa, Antalya, Muğla, İzmir, Ordu, Yozgat, Kıbrıs, İçel, Kütahya, İstanbul, Denizli/DS, 926); **cırıla-** ‘gevezelik etmek, şarkı söylemek’ (Burdur, Denizli, Bursa, Kütahya, Bolu, Zongudak, Kastamonu, Hatay, Sivas, Konya, Adana, Muğla, Edirne/DS, 932), **cırıla-** ‘ince, rahatsız edici ses çıkarmak’ (Tokat, 985); **curla-** ‘gök gürlereyerek yağmur yağmak’ (Denizli, Bilecik/DS, 1018)

ET, OT: **yırt-** ‘yırtmak’ (ETG, 311; DLT.I, 323, 341); An. ağıl. **cırtık** ‘yırtık’ (Tokat/DS, 938)

ET, OT: **yırt-** ‘ayrılmak; yirmek’ (ETG, 311; DLT.III, 58), **yiri-** ‘parçalanmak, yarılmak’ (EUTS, 194), **yiril-** ‘ayrıl- ETG, 311); **OT:** **yır-** ‘yirmek’ (DLT.III, 58); An. ağıl. **cırık**, **cırıl**, **cirik**, **çırık** ‘yırtık, yarık’ (Amasya, Gümüşhane, Artvin, Kars, Erzurum, Bitlis, Sivas, Muğla, Kayseri/DS, 929), **cırt-** ‘yırtmak’ (Tokat, Gümüşhane, Van, Sivas, Muğla/DS, 840), **cırtık** ‘yırtık’ (Tokat/DS, 938)

OT: **yig**, **yik**, (**ik**) ‘iğ’ (DLT.III, 144); An. ağıl. **cik** ‘hasır yapmakta kullanılan saz’ (Kars/DS, 064)

ET, OT: **yigıt** (ETG, 311; DLT.I, 25, 263 ...); An. ağıl. **ceğet**, **ciğit** (Çanakkale, Konya/DS, 875)

ET: **yip** ‘ip’ (ETG, 311); **OT:** **yıp** ‘ip, tel, kendisiyle alet bağlanan uzun örk’ (DLT. I, 158); An. ağıl. **cip** ‘ip’ (Tokat/DS. 983) [krş. Kırg. **cip** ‘ip’]

ET: yir- ‘yarmak’ (ETG, 311), **yiri-** ‘parçalanmak, yarılmak’ (EUTS, 194), **yiril-** ‘ayrılmak’ (ETG, 311); **OT: yır-** ‘yirmek, yaş bir şeyi demirle kesmeksizin uzunlamasına yirmek, kolayca yarmak’; **yirilgen** ‘daima çatlayan, yarılan’ (DLT.III, 55, 58); An. ağı. **cır-** ‘yırtıp parçalamak’; **cırıl-** ‘1. kesilmek; 2. yırtılmak’ (Kayseri, Kars/DS, 930)

ET: yiti, yitti, (iti) ‘keskin’ (EUTS, 67, 195; **OT: yitik** ‘keskin’ (DLT.I, 384; III, 18); An. ağı. **citi** ‘1. sivri, çok keskin; 2. akıllı’ (İstanbul/DS, 987)

ET, OT: yok ‘yok’ (ETY, 896; ETG, 312; DLT.I, 68, 70, 312 ...); An. ağı. **cok** ‘yok’ (Konya/DS, 995)

ET: yoğur- ‘yoğurmak’ (EUTS, 196; DLT.II, 102); An. ağı. **cuğurla-** ‘bir şeyi avucunda buruşturmak’ (Gümüşhane/DS, 1010)

ET: yoğurt, yorgord, yoğrot ‘yoğurt’ (ETG, 312; DLT.I, 182, 208); An. ağı. **cuvurt** ‘yoğurt’ (Tokat/DS, 1020)

ET: yol ‘yol, seyahat; saadet ün, kut’ (EUTS, 896; ETG, 312); **OT: yol** (DLT.I, 53, 63, 66); An. ağı. **col** ‘yol’ (Tokat, Konya/DS, 995), **cül** ‘şans’ (Aksaray, Niğde/DS, 1025)

[Kişi adı ve soyadı olarak: Türkiye’de: **Yollu** ‘soyadı/Erciyes Üniversitesi’nden mezun **Ayşana Yollu** adlı Denizlili öğrencim’ (< **ET: yol+lug** ‘saadetli, kutlu’; Gagavuzlarda: **Yollu (Güloğlu)** ‘kız adı’]

ET: yol² ‘defa, kere, kez’ (ETY, 895); An. ağı. **col** ‘defa, kez’ (Konya/DS, 995)

ET: yori- ‘yürümek’ (ETY, 897), **yorı-, yor-, yorri-, yuorri-** ‘yürümek’ (ETG, 312); **OT: yori-** (DLT.I, 167); An. ağı. **cürü-** (Konya/DS, 1028)

ET: yorık ‘gidiş, seyir’ (ETY, 898), **yorı-, yor-, yorri-, yuorri-** ‘yürümek’ (ETG, 312), **yort-** ‘tırıs gitmek’ (ETG, 312); **OT: yorığa** ‘yorga yürüyen (at için)’ (DLT.III, 174),

Yort- ‘dört nala koşturmak’ (DLT.III, 356, 435); An. ağı. **corga** ‘bir çeşit at yürüyüşü’ (İstanbul, Konya/DS, 1001), **cort-** ‘yavaş koşmak’ (Konya/DS, 1002)

ET, OT: yu- ‘yıkamak’ (ETG, 313; DLT.III, 45, 66); An. ağı. **cuv-** ‘yıkamak’ (İstanbul/DS, 1020)

OT: yugak ‘su kuşu’ (DLT.I, 222, III, 17); An. ağı. **cuga** ‘kargaya benzeyen eti yenen bir kuş’ (Denizli/DS, 849), **cuga** ‘sığırcık kuşu’ (Burdur/DS, 1010)

ET: yul, yuul ‘çay, pınar’ (ETG, 131); **OT: yul** ‘kaynak, pınar, çay’ (DLT.III, 4, 144); An. ağı. **cullap** ‘sırılsıklam’ (Burdur/DS, 1016) [**< yul+la-p**]

ET: yultuz ‘yıldız’ (ETY, 889; ETG, 313); **OT: yulduz** ‘ (DLT.I, 96, II, 303); An. ağı. **culduz** (Tokat, Konya/DS, 1012)

ET: **OT: yum-** ‘yummak’ (ETG, 313; DLT.III, 64); An. ağl. **cumuk** ‘göz kapaklarının şişkinliğinden gözlerinin açamayan’ (Sivas, Kırşehir, Adana/DS, 1016)

ET: yumşak, yımşak, yumsak ‘yumuşak’ (ETG, 313); **OT: yumşak** (DLT. II, 74, 295); An. ağl. **cumşak** (Konya/DS, 1016)

OT: yumurla- ‘yumru yapmak, toplamak’; An. ağl. **cumurla-** ‘1. buruşturmak; 2. yoğurmak’ (Erzurum, Erzincan, Elazığ/DS, 1016)

ET: yun-, yum- ‘yıkanmak’ (ETG, 313); **OT: yun-, (çun-)** ‘yıkanmak’ (DLT. II, 314, III, 66); An. ağl. **cunur, çunur** ‘hamam havuzu’ (Maraş/DS, 1017), **cunut** ‘kaynak, bataklık’ (Adana, Kayseri/DS, 1017)

OT: yut- ‘yutmak’ (DLT.II, 313); An. ağl. **cut-** (Konya/DS, 1018)

ET: **OT: yügür-** ‘yürümek, koşmak, çabuk koşmak’ (ETY, 899; ETG, 313; DLT. I, 360, II, 13), **yügrük, yügürük, yürük** ‘çabuk koşan’ (ETG, 313); **OT: yügrük** ‘koşucu’ (DLT.I, 110); An. ağl. **cuvur-** ‘koşarak yürümek’ (Eskişehir, İstanbul/DS, 1020), **cürük, cüyrük** ‘Çok koşan at’ (Tokat/DS, 1028)

ET: yük- ‘toplamak’ (ETG, 313); **OT: yüg-** ‘toplamak’ (DLT.II, 243); An. ağl. **cuğul** ‘1. birkaç ekin bağının toplanmış şekli; 2. tarladaki taş yığını’ (Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Çorum/DS, 1010), **cuvul** ‘mısır yığını’ (Sinop, Samsun, Ordu/DS, 1020)

ET: **OT: yükle-** ‘yüklemek’ (EUTS, 199; DLT.III, 309); An. ağl. **cükle-** ‘yüklemek’ (Konya/DS, 1025)

ET: yükün ‘dizgin’ (ETYG, 313); **OT: yügün** ‘gem’ (DLT.III, 144, 366); An. ağl. **cügen, çügen** ‘at başlığı’ (Tekirdağ, Kastamonu/DS, 1025)

ET: yülügü, yülegü, yüligü ‘ustura’ (EUTS, 199); **OT: yüli-** ‘traş etmek’ (DLT.III, 90), **yüligü** ‘saç traş eden ustura’ (DLT.III, 174); An. ağl. **cülgüç** ‘aşı bıçağı’ (Afyon/DS, 1026), **cülük** ‘yankesici’ (Sivas/DS, 1026)

OT: yüre ‘çevre, muhit’; An. ağl. **cür** ‘çelik ve aşık oyunlarında sınırlandırılan yerin dışı’ (Kayseri/DS, 1028)

ET: **OT: yürek** ‘yürek, kalp’ (ETG, 313; DLT.I, 45, 325); An. ağl. **cürek** (Konya, Tokat/DS, 1028), **cüreksin-** ‘öfkelendiği hâlde bir şey yapamamak’ (İstanbul, Konya/DS, 1028)

IV. Eski Türkçe/Orta Türkçe y- Ø = Anadolu ağızları: y- Ø

ET: ıgaç ‘ağaç’ (ETY, 808; EUTS, 57) [Fakat, **OT: yıgaç** ‘eski bir yer ölçüsü’ (DLT.I, 14, 18, 152)]; An. ağl. **ıgaç** ‘eskiden kullanılan uzunluk ölçüsü’ (Erzincan, İzmir, Sivas/DS, 2456, 2509)

ET: *ira-*, (*yira-*) ‘kaçmak’ (ETG, 311), An. ağı. **ira-** ‘uzaklaşmak, uzamak’ (DS, 2481), **ir-** ‘uzaklaştırmak, ayırmak’ (Burdur, İzmir, Balıkesir ..vb./DS, 2488)

ET: **irak**, (*yirak*) ‘uzak’ (ETG, 273); An. ağı. **irak**, **irah**, **irağ**, **irah**, **irak** (Afyon, Isparta, Denizli Artvin, Erzincan, Maraş ...vb./DS, 2481)

ET:, **OT:** **ig** ‘hastalık’ (ETG, 311; DLT.I, 48, 296); An. ağı. **ig** ‘hastalık’ (Konya/DS, 2508)

ET: **iti**, (*yiti*, *yitti*) ‘keskin’ (EUTS, 67, 195); An. ağı. **iti** (Amasya, Kars, Van, Bitlis, vb./DS, 2568), **itile-** ‘keskin etmek’ (Kars/DS, 2568)

V. Eski Türkçe/Orta Türkçe y- = Anadolu ağzları: y- Ø

ET:, **OT:** **yad-** ‘yaymak’ (ETG, 307; DLT.I, 15, 45); An. ağı. **iy-** ‘ince ince dökmek’ (Giresun/DS, 2498).

ET:, **OT:** **yadıl-**, **yadal-** ‘yayılmak’ (ETG, 311; DLT.I, 442, III, 77); An. ağı. **yıl-** ‘yayılmak, dağılmak’ (Konya, Giresun, Ordu, Maraş/DS, 2498).

OT: **yadım** ‘döşek, yaygı, sergi’ (DLT.I, 15); An. ağı. **iyım** ‘şal dokumaqk için iki kazık arasına dizilen iplerin biçimi ya da yapılan iş’ (Ordu/DS, 2498).

ET: **yaltır-**, **yaltri-** ‘parlamak’ (ETG, 308); **OT:** **yaltur-** ‘ateşi alevlendirmek’ (DLT.III, 97), **yaldır-** ‘az ışımak, az parlamak’ (DLT.III, 437); An. ağı. **ıldır** ‘alacakaranlık’ (Denizli, Zonguldak, Çankırı, Ordu, Giresun, Yozgat/DS, 2464), **ıldıra-** ‘1. ara sıra parlamak; 2. çok hafif ışık vermek’ (Isparta, Burdur, Denizli, Çanakkale, Sivas, Niğde, Konya, İçek, Muğla, Gümüşhane, Manisa, Afyon, Kars/DS, 2464), **ıldır-** ‘parıldamak’ (Isparta/DS, 2465), **ıldırım** ‘yıldırım’ (Burdur, Kars/DS, 1465), **ildir-** ‘hafif ışık vermesi için ateş yakmak’ (İçel/DS, 2519).

ET: **yegirmi** ‘yirmi’ (ETY, 890), **yigirmi** (EUTS, 192); **OT:** **yigirmi**, **yigirme** (DLT.III, 48); An. ağı. **igirmi** (Kars/DS, 2508).

ET:, **OT:** **yenge**, **yengge** (EUTS., 190; DLT.III, 380); An. ağı. **inge** ‘yenge (Balıkesir, Çanakkale, Samsun, Ordu, Kırklareli, Tekirdağ, Selanik/DS, 2542).

ET:, **OT:** **yıl**, **yil** (ETY, 893; ETG, 310; DLT.I, 345); An. ağı. **il** ‘yıl’ Kars/DS, 2517).

ET: **yılan**, **yılam** (ETY, 894; ETG, 310); **OT:** **yılan** (DLT. I, 27, 228, II, 18); An. ağı. **ılan** (Denizli, Gümüşhane, Rize/DS, 2464), **ılan** (Isparta, Denizli, Kars, Van, Bitlis, İçel, Antalya, Kerkük, Rize, Elâzığ/DS, 2517).

OT: **yılğın** ‘ılğın ağacı’ (DLT.III, 378); An. ağı. **ılğın**, **ılğın**, **ılğın** ‘bir çeşit söğüt ağacı’ (Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Manisa, Bursa, Balıkesir, Gümüşhane, Artvin/DS, 2468).

ET:, **OT:** **yılığ** ‘ılık’ (ETG, 310; DLT.I, 31, 64, ...), **OT:** **yılı-** ‘ılmak’ (DLT. III, 91), **yılın-** ‘ılıklaşmak, sıcaklaşmak’ (EUTS, 191); TT. ve An. ağı. **ılık** (TS);

An. ağl. **ilga** ‘yorgunluk ve kırıklık sebebiyle yükselen vücut ateşi’ (Afyon, Manisa, Kütahya, Bilecik, Samsun, Ankara, Konya, Artvin/DS, 2467), **ilin-** ‘su ısınmak’ (Artvin, Kars/DS, 2526).

OT: yılış- ‘birbirini töhmetlemek’ (DLT. III, 75); An. ağl. **ılışgan** ‘soğuk ve yapmacık gülen’ (Gümüşhane/DS, 2472).

ET, OT: yilkı ‘hayvan sürüsü’ (ETY, 894), **yilkı, yılıhı, yıllık** (EUTS, 191); An. ağl. **ılgı, ılkı, ırhı, ilhi** ‘at, koyun, keçi sürüsü’ (Çankırı/DS, 1467), **ılıhı** ‘sürü’ (Gümüşhane/DS, 2470).

ET, OT: yıpar ‘misk, koku’ (ETY, 894; ETG, 310; DLT.I, 320); **ıpar** ‘koku’ (Urfa, Malatya/DS, 2545) [TT’nde soyadı].

ET, OT: yıra-, (ıra-) ‘uzaklaşmak’ (ETG, 311; DLT. III, 88); An. ağl. **ıra-** ‘uzaklaşmak, uzamak’ (Isparta, Burdur, Denizli, ... vb./DS, 2481).

ET, OT: yırak, (ırak) ‘uzak’ (ETG, 273; DLT. I, 97); An. ağl. **ırah, ırah, ırağ, ırah, ırak** ‘uzak’ (Afyon, Isparta, Denizli, Artvin, Erzincan, Maraş, ... vb./DS, 2481).

ET, OT: yırla- ‘şarkı söylemek’ (ETG, 311; DLT.III, 3, 308); An. ağl. **ırla-** ‘şarkı, türkü söylemek’ (İzmir, Çanakkale, Samsun, vb./DS, 3487).

ET: yig, (ig) ‘hastalık’ (ETG, 311; DLT.I, 48, 296); An. ağl. **ig** ‘hastalık’ (Konya/DS, 2508).

ET: yigde ‘iğde’ (EUTS, 192), **yigde, yikte** (DLT.I, 31); An. ağl. **ide** (Gaziantep, Ankara/DS, 2507), TT. **Iğde**.

ET, OT: yigit (ETY, 311; DLT.I, 25, 263); An. ağl. **igid** (Kars/DS, 2508), **iyit** ‘delikanlı, yiğit’ (Kars/DS, 2574).

ET: yiti, yitti, (iti) ‘keskin’ (EUTS, 195, 67); **OT: yitık** ‘keskin’ (DLT.I, 384); An. ağl. **iti** ‘keskin’ (Amasya, Kars, Van, Bitlis, vb./DS, 2568), **itile-** ‘keskin etmek’ (Kars/DS, 2568).

ET: yit- ‘kaybolmak’ (ETY, 893), **yitdür-, yitür-** ‘kaybetmek’ (ETG, 311); **OT: yitık, yitük** ‘kaybolan şey’ (DLT.II, 115, 182); An. ağl. **itık, itük** ‘kayıp’ (Samsun, Artvin, Kars, Van, vb./DS, 1568, 2570), **itir-** ‘kaybetmek’ (Balıkesir, Çanakkale, Bursa, Gümüşhane, vb./DS, 2569).

ET, OT: yultuz, yulduz ‘yıldız’ (ETY, 899; RTG, 313; DLT.I, 96, II, 303); An. ağl. **ıldız** (Afyon, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Tokat, Gümüşhane, Kars, Niğde, Konya, İçel, Antakya/DS, 1466).

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ: Sayın Gülensoy’a konuşmaları için teşekkür ederiz. Şimdi “**Anadolu ve Rumeli Ağızlarında: Konuşma Dili, Yazı Dili İlişkileri**” konulu konuşmalarını yapmak üzere sözü Sayın Prof. Dr. Ahmet Buran’a bırakıyorum. Buyurun Sayın Buran...

Prof. Dr. Ahmet BURAN*: Teşekkür ediyorum Sayın Başkan.

“Anadolu ve Rumeli Ağızlarında: Konuşma Dili, Yazı Dili İlişkileri”

Değerli dinleyiciler, hepimizi saygıyla selamlıyorum. Hoş geldiniz.

Panel olduğu için ben bir bildiri sunmaktan çok, panele uygun, sizlerin kafasında soru işareti yaratacak kısa bir konuşma yapmak istiyorum. Konuyla ilgili sorularınız olursa panelin sonunda onlara da cevap vermeye çalışacağım..

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, dil çalışmalarının temel yol ve yöntemini belirleyen çeşitli düşünürlerimiz, yazarlarımız ve devlet adamlarımız vardır. Özellikle, milli edebiyat ve Cumhuriyet dönemi nesrine de önemli etkileri olan Ziya Gökalp ve arkadaşları bu fikir ve edebiyat adamlarımızın başında gelir. Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları** adlı eserinin “Lisani Türkçülüğün Umdeleri” başlıklı bölümünde, yeni kelimelere ihtiyaç duyulduğunda yapılması gerekenleri açıklarken: “Yeni ıstılahlar aranacağı zaman iptida halk lisanındaki kelimeler arasında aramak...” gerekir diyor. Halk dilinde bulunmadığı takdirde dilin diğer imkânlarından yararlanmak doğru olur diyor. Aynı şekilde “Lisan” adlı şiirinde de:

*Yeni sözler gerekse
Bunda da uy herkese
Halkın söz yaratmada
Yollarını benimse.*

Bunlar, ağızların ölçünlü dil, yazı dili için ne derecede önemli olduğunu vurgulayan ve Cumhuriyet sonrası dil çalışmalarında, ağızlarla ilgili çalışmaların da fikrî alt yapısını oluşturan düşüncelerdir. Bu ifadelerden yola çıkarak genelde ağızlar ile yazı dilleri arasında ilişkilerin nasıl işlediği, özelde ise Türkiye Türkçesi ile Türkiye Türkçesi ağızları arasındaki ilişkilerin nasıl geliştiği ve bundan sonra nasıl olması gerektiği konularındaki görüşlerimi açıklamaya çalışacağım. Bu ilişki içerisinde hangi unsurlar ağızlardan yazı diline geçebilir? Özellikle, kelimelerin ağızlardan yazı diline geçiş süreci üzerinde durmak istiyorum.

Kendime atıfta bulunarak konuşmayı çok sevmem ama daha önce bu konuda iki yazı yazdığım için o yazıların bazı verilerini burada kullanmak zorundayım. Biri Hacettepe Üniversitesinde yapılan Anadolu Ağızları Bilgi Şölenine sunulmuş bir bildiridir. *Türkbilig* dergisinde yayımlandı. Diğeri doğrudan makale olarak hazırlanmıştı. “**Zeynep Korkmaz Armağanı**”nda “Konuşma Dili Yazı Dili İlişkileri ve Cumhuriyet Devrinde Yazı Dilinin Ağızlardan Aldığı Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme” adını taşıyan bir yazıydı. Bu yazıda, Cumhuriyet devrinde, Türkiye Türkçesi ağızlarından yazı diline geçen kelimeleri tespit ederek bir değerlendirme yaptık. Söz konusu yazı epeyce önceleri hazırlandığı için

* Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

buradaki değerlendirmeleri TDK'nin 1988 yılına ait **Türkçe Sözlük**'ü üzerinden yapmışım. Bu **Türkçe Sözlük**'te, "halk" kısaltmasıyla verilen sözcüklerin sayısı 1673 idi. Bunun anlamı şudur: 1673 sözcük Türk Dil Kurumunun hazırladığı **Türkçe Sözlük**'e ağızlardan alınmıştır. Bu sözcüklerin 290'ı yalın veya türemiş, 10'u da birleşik olmak üzere toplam 300 kadarı fiil, kalan 1373'ü de isimlerden oluşmaktadır. Bu kelimelerde kullanılan ekler var, isimden isim, isimden fiil, fiilden fiil, fiilden isim yapan ekler, çeşitli ekler kullanılmış türemiş kelimelerde, bunlar da ayrıca tespit edildi. Dolayısıyla halk ağızlarından alınan kelimelerle birlikte, ekler ve bu eklerin işlevleri, onların yarattığı anlam ve anlam farklılıkları da konuşma dilinden yazı diline aktarılmış oluyor. **Türkçe Sözlük**'ten tespit ettiğimiz bu kelimelerden birkaç örnek veriyim: *ağartı*: süt, yoğurt, ayran gibi yiyecek ve içecekler; *ağdırmak*: aşağı inmek, yük veya terazide denge bozularak bir yanı ağır gelmek; *alaz*: alev, yalaz; *algın*: cılız, zayıf, hastalıklı ve benzeri. Bu şekilde 1673 kelime Yazı dili sözlüğünde yer almaktadır.

Ağızlardan, konuşma dilinden alınarak yazı dilinin sözlüğüne eklenmiş olan sözcüklerin dışında bir de çeşitli edebî metinlerde kullanılan ama yazı dili sözlüğünde yer almayan mahalli kelimeler var. Bu sözcükleri tespit etmek üzere, birçok şair ve romancımızın eserini öğrencilerime bitirme tezi olarak verdim. Öğrencilerimin taradığı edebî eserlerin içerisinde çok sayıda mahalli kelimenin yer aldığını gördük. Tespit edilen mahalli sözcüklerin yazı dili sözlüğünde, **Güncel Türkçe Sözlük**'te yer alıp almadığını kontrol ettim. Bu çalışmada gördüm ki, mahalli sözcüklerin önemli bir bölümü yazı dilinde, edebî eserlerde kullanıldığı hâlde **Türkçe Sözlük**'te yer almamış. Onlardan da birkaç örnek vereyim: *bitik*: yitirilmiş, kaybolmuş, bitmiş anlamında; *conta olmak*: sakat olmak; *çopurlaştırmak*: dalgalandırmak, kabarcık oluşturmak; *darasmak*: tırmanmak; *elemek*: yaymak. Bu şekilde kullanılan çok sayıda sözcük var.

Bu kelimelerin konuşma dilinden yazı diline geçtiğini bize gösteren ölçütlerden biri, söz konusu kelimelerin **Türkçe Sözlük**'te yer almasıdır. Ama kimi kelimeler de edebî metinlerde yer aldığı hâlde, standart dilin sözlüğünde yer almamıştır. O hâlde ağızlara ait sözlerin yazı diline mal olması, yazı dili sözlüğüne girmesi nasıl olacak? Ağızlardan yazı diline geçiş süreci nasıl işleyecek? Nasıl olmalıdır?

Yazı dili, ölçünlü dil dediğimiz dil, herhangi bir ağzın ya da herhangi bir dil varyantının, dil dışı bir kısım sebeplerle de desteklenerek bir üst varyant hâline gelmesi ve diğer varyantları konuşanlar tarafından da benimsenmesidir. Bu benimseme ve kullanım ile seçilen dil varyantı ortak dil hâline gelir. Bu süreci biz teknik olarak "*seçilme, standartlaşma, yaygınlaşma ve kabul*" aşamalarından geçmek olarak değerlendiriyoruz. Önce dil varyantlarından birinin seçilmesi gerekiyor. Bu seçilme iki şekilde olabilir. Birincisi doğal seçilmedir. Doğal seçilme, dilin ve toplumsal gelişmenin doğal yapısı içerisinde, dil dışı unsurların da desteğiyle bu varyantlardan birinin kendiliğinden seçilen varyant hâline gelmesidir. Yani siyasi bir kararla, düşünülerek, planlanarak değil, toplumsal

gelişmeye, kültürel ve siyasal gelişmelere paralel olarak bu varyantlardan birinin kendiliğinden seçilen varyant hâline gelmesidir. İkincisi ise siyasal bir seçim ya da planlı bir seçimle gayri tabii olarak seçilmesidir. Bu yapay bir seçilmedir. Böylece bir karar verilir, yani birileri oturur, düşünür, planlar, şu varyantı, şu ağzı yazı dili hâline getirelim diye bir karar verir ve o yazı dili yapılır. Seçilme aşaması böylece gerçekleştirildikten sonra standartlaştırma yapılır. Standartlaştırma, seste, söyleyişte, yapısal sistemde, söz varlığında, sözdiziminde, vurguda ve yazımda ortak şekillerin benimsenmesi demektir. Daha sonra standartlaştırılan bu varyant basın yayında, eğitimde, okullarda aydın dilinde kullanılarak yaygınlaştırılır. En son aşamada da, siyasal bir kararla resmi dil olarak kabul edilir ve böylece yazı dili hâline gelmiş olur. Bu standart belirlendikten sonra, geri kalan varyantlar ile, bu standart arasındaki ilişkiler devam eder. Bu yazı dili, standart dil dediğimiz genel ve ortak dil ile bölgesel olan alt standart durumuna gelen daha az prestijli diğer standartlar arasındaki ilişkiler devam eder. Karşılıklı alışverişler olur. Bu alışverişlerden genellikle ortak dil, prestijli dil, diğerlerinden bir kısım bilgi alıntıları yapar, onlardan aldığı sözcükleri kendi söz varlığına katarak kendine mal eder. Diğer dil varyantları da ortak dilden etkilenir, ondan bilgi ve özentî alıntıları biçiminde birçok unsur alırlar. Bu alışın süreci nasıl olur ve nasıl olmalıdır? Bu nokta çokça üzerinde düşünülmesi, tartışılması gereken bir husustur.

Tabii ki bu alışveriş pazardan bir mal alma işi değil. Bir üst standart gidip bir yerlerden bir kelimeyi pazarlık ederek alacak değil. Bu kendiliğinden gelişen bir süreç. Ama onun da çeşitli araçları var. Bunların başında, edebî metinlerde yazarların, şairlerin bu mahalli kelimelerden yazı dili standardına uyan, onun özelliklerine uygun, söyleyiş ve yapı özelliklerine uygun olanlardan bir bölümünü yazılı metinlerde kullanmasıdır. Yazılı metinlerde kullanılan bu sözcükler, daha sonra yavaş yavaş aydın dilinde yaygınlaşarak, genelleşerek kullanılmaya başlar ve bu yaygınlaşmayla birlikte ortak dilin bir sözcüğü hâline gelirler. O zaman herhangi bir bilimsel bir eserde, herhangi edebî bir eserde sadece bir cümle içerisinde bir vesileyle kullanılmış olan bir sözcüğün yazı dilinin genel söz varlığı içerisinde yer alma aşamasına henüz gelmediğini düşünüyorum. O sadece bir seçilme aşamasıdır. Ağızların yazı diline dönüşme sürecindeki bu teknik sınıflandırmayı kelimelerin yazı diline geçişi için de söz konusu edebiliriz. Bir kelime seçiliyor, kodlanıyor, standartlaştırıyor ve ondan sonra bu kelime aydınların ve halkın dilinde yaygınlaşıyor ve sonra kabul edilerek kabul edilen, benimsenen bir kelime hâline gelerek yazı dili sözlüğüne, standart dilin sözlüğüne yerleştirilmiş oluyor. Böylece bu süreci tamamlamış olur.

Bu sürecin işleyişinin başka alanları da var. Diyelim ki halk ağızlarından herhangi bir sözcük bilimsel terim olarak seçildi. Böyle seçilen ve kullanılan terimler de var. Bu terimlerin de yazı dilinin bir genel sözcüğü hâline dönüşmesi mümkün ama aynı şekilde terim alanı dışında ortak dilin sözcüğünde bir anlam kazanması ve yaygınlaşması gerekir ancak bu yolla olabilir.

Diğer bir yol da herhangi bir yazılı metinde kullanılmadan doğrudan sanatkarların, aydınların ya da siyaset adamlarının, devlet adamlarının, toplumun önünde olan önemli kişilerin bu sözleri kullanmasıdır. Herhangi bir mahalli sözü bu şekilde Cumhurbaşkanı diyelim, Sayın Süleyman Demirel, eğer bir gün bir konuşmasında böyle bir sözü kullanırsa daha sonra bunun başka insanlar tarafından da kullanıldığını görürüz. Başka bir örnek verelim: Popstar, megastar, deniyor, Tarkan, böyle bir kelimeyi kullansa, daha sonra gençlerin dilinde o kelimeyi göreceğiz. O kelimenin gittikçe yaygınlaştığını ve zamanla yazı diline kadar yükseldiğini, yerleştiğini görmek mümkündür.

Kısaca bu şekilde konuyu izah etmeye çalıştım. Çok teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ: Sayın Buran’a teşekkür ederiz. Şimdi de **“Doğu Trakya Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler”** konulu konuşmalarını yapmak üzere sözü Doç. Dr. Ahmet Günşen’e veriyorum. Buyurun...

Doç. Dr. Ahmet GÜNŞEN*: Teşekkürler Sayın Başkan.

“Doğu Trakya Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler”

GİRİŞ

Bilindiği üzere, Türkiye Türkçesi ağızları veya Türkoloji’deki yaygın ifadesiyle Anadolu ve Rumeli ağızları denince, Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi sınırları içindeki il, ilçe ve köylerde konuşulan ve Ölçünlü Türkçe’ye göre farklı fonetik ve morfolojik özellikler taşıyan ağızlar anlaşılır. Ancak bugün siyasi sınırlarımız dışında kalmakla birlikte Anadolu ve Doğu Trakya ağızlarının tabii devamı durumundaki Irak, Suriye, Kıbrıs, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Makedonya vb. Türk ağızlarını da aynı çerçevede mütaala etmeliyiz.

Bu çalışma ile söz konusu edeceğimiz Doğu Trakya ağızları ise, Anadolu ağızlarının tabii bir uzantısı durumundaki Rumeli ağızlarının bir bölümüdür.

Macar Türkolog G. Németh’in yaptığı sınıflamaya göre, Rumeli Türk ağızları batı ve doğu olmak üzere iki ana kola ayrılmaktadır. Doğu Rumeli ağızları Bulgaristan’ın Lom-Sofya-Samokov-Köstendil-Ege denizi sahiline kadar uzanan hattın doğu ve güneyinde konuşulurken, Batı Rumeli ağızları da Lom-Samokov hattından batıya ve Samokov-Köstendil-Makedonya hattından kuzeye doğru uzanan bölgede konuşulmaktadır.¹

Bu sınıflandırmaya göre Doğu Trakya ağızları, Doğu Rumeli ağızlarına dahildir. Németh’e göre; 1. Kelime sonunda /t/, /u/, /ü/ yerine /i/ ünlüsünün bulunması (alti, buldi, köpri, öldi vb.), 2. Duyulan geçmiş zaman eki *-muş*, *-muş/-müş* yerine

* Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim üyesi.

¹ G. Németh, 1983, s. 113-167; G. Hazai; 1960, s. 205-211; M. Mansuroğlu, 1988, s. 181-204; J. Eckmann; 2004, s. 135-150.

daima -miş ekinin kullanılması (almış, okumuş, ölmüş vb.), 3. Bazı durumlarda /i/ > /t/ değişiminin görülmesi (benim, verdım, evinde), 4. Sedalı ve süreksiz damak ünsüzü /g/nin korunması (*agaç, begen-* vb.), 5. Şimdiki zaman kipi için -yor eki yerine -y ekinin kullanılması (*yapay, istey* vb.) gibi özellikler Batı Rumeli ağızlarını Doğu Rumeli ağızlarından farklı kılıp Kuzeydoğu Anadolu ağızlarına yaklaştıran, Doğu Rumeli ağızlarının en önemli temsilcisi de İstanbul ağzı olmaktadır.²

Gerçekten de genelde Doğu Rumeli, özelde de söz konusu ettiğimiz Doğu Trakya ağızları, bugün Ölçünlü Türkiye Türkçesi'nin dayandığı İstanbul ağzına en yakın Türk ağızlarıdır. Anadolu ağızları ile karşılaştırdığımızda ses bilgisinden şekil bilgisine, söz varlığından söz dizimine kadar birçok özellik, Doğu Trakya ağızlarını Anadolu ağızlarından farklılaştırırken, İstanbul ağzına veya Ölçünlü Türkçe'ye yaklaştırmaktadır. Mesela, ses bilgisi bakımından kapalı /e/ (ē) ve genizsi damak ünsüzü olan (*nazal*) /n/ (ñ)nin bulunmayışı, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından Anadolu ağızlarında yaşayan birçok arkaik şeklin bulunmayışı, söz dizimi bakımından devrik cümle kullanımının daha fazla oluşu gibi özellikler Doğu Trakya ağızlarını Anadolu ağızlarından uzaklaştırırken, ölçünlü Türkçeye veya ona temel teşkil eden İstanbul ağzına da yaklaştırmaktadır. Bu sebeple, Anadolu ağızlarında hemen daima nazal/genzel orta ve arka damak n'si ile karşımıza çıkan ikinci kişi teklik ve çokluk iyelik ekleri ile şahıs ekleri, emir 2. teklik ve çokluk şahıs çekimlerindeki /n/leri, *nazal/genzel* olmayıp, ölçünlü Türkçe için de geçerli olan normal diş eti ünsüzü olan /n/ ünsüzü taşımaktadır. Dolayısıyla Doğu Trakya ağızlarında *vér-, géce, yél...* vb. ile saña, oña, baña; seniñ, onuñ, babañ, anañ; o...uduñ, geldiñ, ėordüñ ñü... vb. şekillere rastlayamayız.

Rumeli Türk ağızlarının bir kolu durumundaki Doğu Trakya ağızları üzerindeki çalışmalar çok eskilere gitmediği gibi, kanaatimizce yeterli olmaktan da uzaktır. Birkaç lisans tezinden³ sonra bölgeye araştırma amaçlı geziler düzenleyen ve derledikleri metinler üzerinde yaptıkları incelemeleri makale ve kitap hâlinde yayımlayan Janos Eckmann, Mecdut Mansuroğlu⁴ ve Selâhattin Olcay⁵, bu konuda ilk esaslı çalışmaları yapan isimlerdir. J. Eckmann ve M. Mansuroğlu'nun ortaklaşa yürüttüğü çalışmalar, Edirne ve Kırklareli ile sınırlı iken, S. Olcay'ın **Doğu Trakya Yerli Ağzı** gibi ilk bakışta bölgenin tamamını kapsayıcı gibi görünse de, çok sınırlı yerleşim bölgesine ait ve yetersiz kalan metinleri ile maalesef bölgenin tamamını kapsayacak ölçüde değildir.

² G. Németh, 1983; J. Eckmann, 2004: 137

³ Talia Yaveroğlu, 1953; Sıtkı Badem, 1959; Aysel Orhon, 1958.

⁴ J. Eckmann-M. Mansuroğlu; "1959 Yılı Trakya Dialektolojisi Gezisi Raporu", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Yıl: 1959, Sayı: IX, s. 113-118; Mecdut Mansuroğlu, 1988: 181-187; J. Eckmann, 2004: 135-150.

⁵ Selâhattin Olcay; 1995

1980'lerin sonunda Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kuran Necmettin Hacıeminoğlu'nun yönettiği yüksek lisans ve doktora tezleri de⁶ Edirne ve Kırklareli merkez ilçe, ilçe ve köyleri ile sınırlı olup, Doğu Trakya'nın tamamını kapsamamakta, üstelik de bölge ağızlarını daha çok ses bilgisi özellikleri ile inceleyen çalışmalardır.

Son yıllarda yine Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yaptırılan lisans ve yüksek lisans tezleri de⁷ Doğu Trakya ağızları üzerindeki araştırmalara katkı sağlayacak niteliktedir.

Leylâ Karahan'ın **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması** adlı çalışması, Anadolu ağız araştırmaları çerçevesinde önemli bir boşluğu doldururken, birkaç yabancı araştırmacının makale ve bildiri düzeyindeki denemeleri dışında, Rumeli ağızlarının bugün esaslı bir sınıflandırma çalışmasına ihtiyaç duyduğu açıktır. Ancak bunun için Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Makedonya ve Romanya gibi birçok ayrı ülke sınırları içinde yaşayan Rumeli Türklüğünün ağız malzemesinin en küçük yerleşim birimine kadar hem derleme hem de ses, şekil ve cümle bilgisine kadar inceleme çalışmalarının tamamlanması gerekmektedir. Bunun da, ağız araştırmaları için oldukça acımasız olan zaman faktörüne rağmen, zaman alacağı görünüyor.

Biz bu çalışmamızda Doğu Trakya ağızlarının şekil bilgisine ait karakteristik özelliklerinden söz ettik. Bunu yaparken de, bölge insanının konuşmalarında adım başı karşımıza çıkan, kullanım örnekleri kişi veya küçük yerleşim birimleriyle sınırlı olmayan yaygın örnekleri esas aldık.

Bugün Doğu Trakya yerli ağızlarından söz etmenin mümkün olmadığını belirtmek zorundayız. 1959 yılı Ağustos ve Eylül aylarında Edirne ağızı üzerinde çalışan Mecdut Mansuroğlu, *“Trakya'nın başka yerlerinde olduğu gibi Edirne'de de bugün yerli halk çok azalmıştır. Edirne'nin şimdiki ahalisini büyük çoğunlukla çeşitli tarihlerde Balkanlardan gelen göçmenler meydana getirmektedir. Bu durum karşısında asıl Edirne ağızı sönme üzere ve pek uzak olmayan bir gelecekte göçmen ağızları ile karışarak yerini yeni bir ağza bırakacaktır.”* diyerek; 1946 yılının Haziran ayında Edirne, Tekirdağ, Kırklareli illerini kapsayan yirmi günlük bir araştırma gezisi gerçekleştiren ve bu gezisinde Doğu Trakya yerlilerinden derlediği sınırlı metinler üzerinde 1964 yılında **Doğu Trakya Yerli Ağızı** adlı çalışmasını yayımlayan Selâhattin Olcay da, *“İncelememizin sonuçlarına göre, Doğu Trakya yerli ağızı kendi özelliklerinden uzaklaşma yolundadır ve tabii bu hâl bugün daha da ilerlemiş olmalıdır. Bu değişme, diğer bütün ağızlarda olduğu*

⁶ Emin Kalay, 1990; Emin Kalay, 1998; Cevdet Şanlı, 1990. Selâhattin Olcay, 1995.

⁷ Derya Evren Kuzu, 2003; İlker Tosun, 2004; Bülent Hünerli, 2006; Coşkun Muslu, 2007. Bu çalışmada da yararlandığım bu tezlerin temini hususunda yardımlarını gördüğüm Yrd. Doç. Dr. Levent Doğan'a müteşekkirim.

gibi, radyo, basın, okul ve ulaştırmanın gelişmesi sonunda şehirlerle olan temasın kolay ve sıklığı yüzünden, yazı dilimize doğru bir seyir takip etmektedir.” diyerek, daha 1946’lı yıllarda Doğu Trakya yerli ağızlarının tükenme sürecine girdiğini belirtmektedirler. Geçen kırk elli yıllık zaman, bu tükenme sürecini tam anlamıyla tamamlamış görünüyor. Bu yörede doğup büyümüş biri olarak, bugün elbette Doğu Trakya ağız veya ağızlarından söz edebileceği, ama buna asla “yerli” sıfatı verilemeyeceği kanaatinde olduğumuzu belirtmeliyim.

1350’lerden sonra Türkleşme sürecine giren bölgede, kendisini “yerli” diye adlandıranlar azımsanmayacak ölçüdedir. Bunlar kendilerine daha çok “Gacal” diyorlar. Tarih boyunca Türk ve yabancı kavimlerin geçiş sahası olan Doğu Trakya, bu özelliğini bugün de korumaktadır. Osmanlı Türklerinin Rumeli’yi fethinden önce de, 4.-5. yüzyıldan itibaren Balkanlara; Hun, Avar, Bulgar, Oğuz, Peçenek, Hazar ve Kıpçak gibi birçok Türk unsuru gelip yerleşmiştir.⁸ Tabii bölgenin asıl Türkleşme süreci Osmanlı fethi ve iskânı ile başlamış ve gerçekleşmiştir. Bu anlamda, Anadolu’da yaşayan Tatar Türklerinden başlayarak, Germiyanlı, Bozulus, İymür, Yıva, Arablı, Türkmenlü, Saruhanlı, Bayatlı, Türkmen, Çavdarlı, Yörük vb. yirmi dört Oğuz boyuna mensup birçok boy ve bunlara bağlı cemaat ve oymak Anadolu’dan gelerek Doğu Trakya ve Balkanlara yerleşmiş, yerleştirilmiştir.⁹ Anadolu’dan gelen bu Türk unsurları bölgenin yerli ahalisini oluşturup bölgeyi Türkleştirirken, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus, 1912 Balkan ve 1914 Birinci Dünya ve Türk Kurtuluş Savaşı ile batıya doğru yüzyıllarca süren Türk göçü yön değiştirmiş, adım adım Balkan coğrafyasından sökülüp atılan Türklük doğuya, yani ana vatan Türkiye’ye, Anadolu’ya yönelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti döneminde 1920’den sonraki mübadele muhacirlerinden sonra, 1930, 1950 ve nihayet 1989’da Bulgaristan muhacirleri ile Rumeli Türklüğü’nün önemli bir bölümü Doğu Trakya ve Anadolu’ya göç etmiştir. Böylece Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan gelen binlerce göçmen Doğu Trakya’nın demografik yapısının olduğu kadar, ağız özelliklerinin değişmesinde de etkili olmuştur.

Onun içindir ki, 93 Harbi de denilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’nden bu yana her geçen gün sayıları artan göçmen nüfusla büyük oranda azınlığa düşen yerli veya Gacal nüfusun yanında, yöre halkının ifadesiyle “mâcır” veya “gelme” Türkler, hatta Müslüman Boşnak, Arnavut ve Çingenelerle bölge karma bir etnik yapıya bürünmüştür. Ancak, bütün bu gelişme ve değişmelere rağmen, bölgenin hem etnik hem de ağız özellikleri ile yerli veya Oğuz/Türk/Türkmen karakterini sürdürdüğünü de söylemek zorundayız. Yüzyıllarca fetihle çoşan akıncı cedlerin torunları olan, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı’nda yaşadıkları Sırp, Bulgar ve Yunan mezalimini unutmayan Rumeli veya Doğu Trakya Türklüğü’nün “Türklük şuuru” üst seviyedir.

⁸ bkz.: S. Olcay, 1995: 7-8.

⁹ S. Olcay, 1995: 8-9.

Çalışmamız, esas itibarıyla Edirne, Kırklareli, Tekirdağ illeri merkez ilçe, ilçe ve köyleriyle Çanakkale'ye bağlı Gelibolu ilçesi ve köylerine ait lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde yapılmış tezlerdeki derleme metinlere dayandırılmıştır. Bu bölgede doğup büyümüş ve yöre ağzını konuşan bir ailenin çocuğu olmamız da bu konuda en büyük avantajımız olmuştur.

Biz çalışmamızda bölge ağzının şekil bilgisi özelliklerini belirleyen temel özellikleri tespit ederken, kullandığımız derleme metinlerde aldığımız her örneğin hangi Türk unsuruna, yani Gacal mı, Dağlı mı, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya veya Makedonya muhaciri mi olduğunu belirtmeye çalıştık. Bu yöntem, bölge insanı ve bölge ağızlarının nasıl bir yeni terkibe ulaştığını göstermesi bakımından da sanırım yararlı olacaktır. Aynı bir çalışma gerektirdiğine inandığımız Pomak ağzını çalışmamızın dışında tutmayı uygun gördük.

1. Yapım Ekleri

Doğu Trakya ağızlarında ölçünlü Türkçeden farklı bir yapım ekinin bulunduğunu söylemek mümkün değil. Ancak birkaç yapım ekinin değişik ses olaylarına bağlı olarak değişmiş şekilleriyle Anadolu ağızlarından ve yazı dilimizden farklı ve özellikli şekilde kullanımına dikkati çekmek gerekir.

1.1. + n < +gil

Doğu Trakya, hatta bütün Rumeli ağızlarında bugün Anadolu ağızlarında özel isim ve akrabalık adlarına gelerek “aile” ve “topluluk” isimleri yaparak yaygın olarak kullanılan +gil ekinin kullanılmadığını görmekteyiz. Bunun yerine, bir çalışmamızda da belirttiğimiz üzere¹⁰, +gil ekinin değişik ses olaylarına değişip aşınmış şekli, diye düşündüğümüz + *in* (+*ıyn*/*+ıyn*, +*ıyl*, +*ıylı*, +*ıyln*) eki kullanılmaktadır. Birinci kişi iyelik eklerini almış akrabalık isimlerinin üzerine gelerek kullanılan söz konusu ek, Gacal, Dağlı ağızları yanında, Yunanistan ve Bulgaristan muhacirleri ağızlarında da karşımıza çıkacak şekilde yaygın bir kullanıma sahiptir.

biz o gece durdu evde **bubam in** (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 56), şimdi **anam in** diya **bubam in** dolaşıya su varsa (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 57), **ingem in** sana vuruyala, benim gözüm götürmeye (İpsala, BM; Günşen, 1984: 95), **ingem nin** vurmal nı gözüm götürmedi (İpsala, BM; Günşen, 1984: 95), git **ingem ne** söyle (İpsala, BM; Günşen, 1984: 97), **anamıyn** yolda ekmek atıyalar (Havsa, G; Kalay, 1998: 135), **dedem ilin** geliyalar (Lalapaşa, G; Kalay, 1998: 155), **bobam n** geldi (Edirne, D; Kalay, 1998: 180), ördan **a amıyln** geldi (Edirne, D; Kalay, 1998: 183), undan söra **a gamıyılı** türkiyeye geç ler (Edirne, D; Kalay, 1998: 183) ...v.b.

¹⁰ Ahmet Günşen; “Edirne ve Yöresi Ağızlarında ‘Aile’ ve ‘Topluluk’ İsimleri Yapan - *in* (-*ıyn* ~ -*ıyn*, -*ıyl*, -*ıylı* ~ -*ıyln*) Eki Üzerine”, **Türk Dili**, Yıl: 2004, Sayı: 626, Ankara: TDK Yay., s. 150-162.

1.2. +cIK /+cUK

Rumeli Türklüğünün konuşma dilinde küçültme, acıma ve sevgi ifade eden +cIK/+cUK ve +cAğIz eklerinin dikkati çekecek bir yoğunlukta kullanılıyor olması, bölge ağızlarını Anadolu ağızlarından, hatta ölçünlü Türkçeden farklı kılan en önemli özelliklerden biridir. Söz konusu ekler her türlü isim ve zamire getirilerek bolca kullanılmakta, âdeta Rumeli insanının bir üslup özelliği olmaktadır.

epsic ĩni koruz, *epsic ĩni* yaparız (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 87), gene *ğızancı ları* all ormuş, bi *ş ĩcık* olmamış (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 96), ço *sancık* gelir bulaşı yıķ amā (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 98), şindi *b ĩşecık* yapmam (Pınarhisar, G; Olcay, 1995: 41), gemide öldü mü cen āze bu *kadıcık* bebek ölsün gemiler yürümezmiş (Gelibolu, YM; Kuzu, 2003: 25), *anacımı* satayım (Günşen, mdd.), abe *kızancım* böyle yapma (Günşen, mdd.) eyvah bi *börecık* olsa da yesem (Gelibolu, G.; Kuzu, 2003: 40), bi kıoca *karıcık* ta ... (İpsala, BM; Günşen, 1984: 91), bulamamış *adamcı* (Edirne, G; Kalay, 1998: 124), ne alla verdī se *yemeciklā ni* yidik (Edirne, G; Kalay, 1998: 125), *sā nacī ma* bu küye geldik (Havsa, G; Kalay, 1998: 134), diyo ki adına al sana *ekmecik* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 320), başlamışlar mā yeneye *bubacı mı* (Kırklareli, BM; Şanlı, 1990: 109), o zaman *bızē cı* vardı (Kırklareli, YM; Şanlı, 1990: 121)...vb.

1.3. +cāz, +çāz < +cAğIz:

ekmek pişirim be *ölcāzım* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 64), Şttük üslerini yaptıttı *evc ēzl ēmizi* (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 100), o d tır seklemine *sırtç zına* gider Şle (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 111), ... yakışıklı güzel bi *çocuk çā zmış* (İpsala, BM; Günşen, 1984: 93), *karıcā z* almış *başçā zını* evine gitmiş (İpsala, BM; Günşen, 1984: 93), ari *ğışçā zım* nā payım işte (Edirne, G; Kalay, 1998: 125), bi duvacı *başç āzına* (Enez, G; Kalay, 1998: 133), kendime bi *evcā z* yaptım (Edirne, D; Kalay, 1998: 184), istanbolda *ğışç āzım* (Edirne, D; Kalay, 1998: 185),), tuttu ayrıldı bi *evcē ze* (Lalapaşa, D; Kalay, 1998: 215), bi *kışçā z v* miş (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 242), bi anacībi bēbacī vā miş *kışçā zım* (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 242) ... vb.

2. Çekim Ekleri

2.1. Ad Çekimi

2.1.1. Çokluk eki

Doğu Trakya ağızlarında sıkça görülen /r/ zayıflaması ya da düşmesi ve bunun sonucu olarak da önceki ünlünün uzaması olayı en çok geniş zaman eki ile çokluk ekinde görülür. Olcay, Eckmann ve Mansuroğlu'nun ekin birden fazla sestem ibaret olan iyelik ve çekim eklerinden önce +lā olduğu (ayakl āmı, ellēni) görüşlerini

eleştirerek, ekin, /r/nin zayıflaması ya da düşmesi sonucu her zaman uzun veya yarı uzun ünlülü olabileceğini, bu olayın herhangi bir ekten önce olması gibi bir kurala bağlanamayacağını belirtir ki,¹¹ biz de Olcay'ın bu görüşlerine katılıyoruz.

+lā < +lAr:

uzak *memneketlēn* adlarını unuduyam (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 62), āşçıları *ormancılā* ollarmış (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 100), *genşl* oynar biz de ba arız ba ızanım (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 111), delil n *afal nı* delcekmiş (İpsala, BM; Günşen, 1984: 92), *gözl me* atra indi (Edirne, D; Kalay, 1998: 185), ali urtulduunun *evl nde* durdum bay (Edirne, D; Kalay, 1998: 185), *sinekl* ğonuvarı (Edirne, D; Kalay, 1998: 192), *şava l n* boyu şadan yo mu (Havsı, D; Kalay, 1998: 205), ne *günl* geşti (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 218), *almanl n* top sesi (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 293), güzel *melekl m* gelsin (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 318), belki *osmanlıl n* geldo zaman (Tekirdağ, YM; Tosun, 2004: 325), u zaman işte *babal mız, annel miz* sa lamışl (Gelibolu, YM; Kuzu, 2003: 25), *ruml* unnarı dövmİ al arl mış (Gelibolu, BM.; Kuzu, 2003: 31), bunn hep *köyl miz* (Gelibolu, G.; Kuzu, 2003: 50)...vb.

+nā < +lAr:

Sonundaki /r/ sesini kaybeden ekin -nn-<-nl- değişimini geçiren kullanımları da yaygındır:

şimdi dedim ya *ekinn ni* gün sevap oyverdık ayvannara (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 60), attı *ayvann n* gübresini (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 63), *ızann na* su getiricġn de ekmek yapıc n (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 87), lemin *adamn nı* aldatırsın (İpsala, BM; Günşen, 1984: 90),), *onn* yerke adam deveyi kesmiş (İpsala, BM; Günşen, 1984: 92), p diş hın *adamn nın* yanına (Edirne, D; Kalay, 1998: 192), sen gitġdin bi ırı çıya *bunn* annamayvarı (Havsı, D; Kalay, 1998: 207), *adınna* çocu ar asına ba nca... (Edirne, G; Kalay, 1998: 124)...vb.

+nAr < +lAr:

Ekin /r/ ünsüzünü düşürmeden kullanıldığı şekillerde de -nn- < -nl- değişmesi görülür:

ordan *sannar* atladı bġgirlere gitti (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 56), gelinimin ardaşl nın *ızannarı* geldi, *onnara* birer ikişer... (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 62), *insannar* gelir (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 62), şindi ço r t ızann , bizim *günner* içinde bġcu yaşama iç (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 88), öğreniriz *unnarı* (Demirköy, Olcay, 1995: 48), *ızannarım* evde aç (İpsala, BM; Günşen, 1984: 90), *onnar* da çeşme olu (Edirne, G; Kalay, 1998: 124)...vb.

¹¹ S. Olcay, 1995: 23

2.1.2. Yönelme hâli

Doğu Trakya ağızlarında dikkati çeken şekil bilgisi özelliklerinden biri de, çok yaygın bir şekilde, özellikle yer işaret eden zamirlerde olmak üzere, yönelme hâli eki yerine belirtme hâli ekinin [+ (y)I/+(y)U] kullanılıyor olmasıdır:

işin ben de gidom *orayı*, onn n yanına (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 55), direk *burayı geldik* (Kırklareli, MM; Şanlı, 1990: 82), y ni *burayı* göç etti, *burayı* geldik (Kırklareli, YM; Şanlı, 1990: 83), u zaman genç adamımızla iç bule bi *yeri* çı mamıştı (Kırklareli, RM; Şanlı, 1990: 93), pancarkünden gelmişik *burayı* âiz olala (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 96), avurlar *nereyi* gitti (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 107), vardı *orayı* (Kırklareli, BM; Şanlı, 1990: 108), yolla gelsin *burayı* (İpsala, BM; Günşen, 1984: 66), biz *orayı* gidöz (Edirne, G; Kalay, 1998: 125), çöcükli her hurdu ça *topu* içim gidiye (Lalapaşa, G; Kalay, 1998: 155), düştü bayıldı *borayı* deyveri (Edirne, D; Kalay, 1998: 187), bi pavlika yaptı *orayı* (Muratlı, G; Olcay, 1995: 33), *nereyi* mi sorma bana (Pınarhisar, G; Olcay, 1995: 38), undan sonra tekrar *arabayı* yüklenirler (Gelibolu, G.; Kuzu, 2003: 35), babam r zı gelmiyor / seninle *evlenmeyi* (İpsala, BM; Günşen, 1984: 44), *elimi* elle y rim / saçımı telle y rim ... (İpsala, BM; Günşen, 1984: 44), *erkezi* ürettim, *seni* üretmedim (İpsala, BM; Günşen, 1984: 94), emşire anımlar da *birbirlerini* tekerleme sülhler (Süloğlu, Gacal; Kalay, 1998: 168), adam *orayı* gidemiş (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 179), iki te kıntarcı aldılar *burayı* dedi (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 268), tiren *nereyi* giderse ben *orayı* gidicem (Tekirdağ, YM; Tosun, 2004: 346), *bunu* biz dedik gidelim kız bakalım (Edirne, G; Kalay, 1998: 125)...vb.

+ \tilde{A} </a/, /e/ ünlüsü veya /k/, /h/ ünsüzleri ile biten isimler + (y)+ yönelme hâli eki +A

Yönelme hâli ekinin Doğu Trakya ağızlarına özgü bir diğer kullanılışı da, /a/, /e/ düz-geniş ünlüleri ile biten isimler ile sonunda /k/ ve /h/ ünsüzleri bulunan isimlere ünsüz düşmesi ve ünlü birleşmesi sonucu uzayarak + \tilde{a} şeklinde gelmesidir:

bis *açmā* bilmüz, ne bu korq ūm *ellem* bozcā z dī (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 54), *çardā* çıktık geliboludan *çard* çı tı (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 57), aylemnen onunna *yaşamā* çalışıyuz (Kırklareli, YM; Şanlı, 1990: 83), şindi gelinner *biçmē* gitmēri, çapa *çapalam* gitmēri (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 97), biz *oracā* ayrıldık ... te *buracā* iki odacıq yapalım dedik (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 100), sen mecbursun er tarafa *çekmē* (Muratlı, G; Olcay, 1995: 32), çucukları davulcular *sabā* kadar eylendiriler (Muratlı, Olcay, 1995: 35), utaniyom arkadaşlara *sülemē* (Pınarhisar, G; Olcay, 1995: 39), düruldum *burā* geldim (Demirköy, Olcay, 1995: 46), rumlā unnarı *dövmē* kalkarlāmiş (Gelibolu, BM.; Kuzu, 2003: 31), burdaki rumları *orā* göndermişler, ordaki türkleri *burā* göndermişler (Gelibolu, G.; Kuzu, 2003: 35), *kaçmā* başlamış (İpsala, BM;

Günşen, 1984: 91), p diş nın elindeki **çiç** ellemiş (İpsala, BM; Günşen, 1984: 95), tavşanı bağladım **dir** (İpsala, BM; Günşen, 1984: 106), gidiye emşerilerini **dolaşmā** (Uzunköprü, G; Kalay, 1998: 173), o vakıttan beri burda **yaşamā** çalışırız (Edirne, D; Kalay, 1998: 182), arkadaşlā gitmiş geliboluya mazot **almā** (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 185), su **dökmē** kalkıyım (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 241), seni **istemē** geldiler (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 320), albüse doldurca lar **samanlā** (Tekirdağ, YM; Tosun, 2004: 345) ...vb.

Yönelme hâli eki, bölge ağızlarında “hak” ismine 3. teklik şahıs iyelik eki ile birlikte gelerek “vasıta hâli” ekinin işleviyle kullanılır:

aķına çalışan adamın yövmiyesi kesilmez kardaşım (İpsala, Günşen, mdd.), tarlayı aķına işleye beyā (İpsala, Günşen, mdd.), **akkına** ‘hakkıyla’ çalıştı, iy_ adamdı (Muratlı, G; Olcay, 1995: 32)...vb.

2.1.3. Belirtme hâli

Tıpkı yönelme hâlinde olduğu gibi, belirtme hâli eki de ünlü ile veya /k/ ve /h/ ünsüzleri ile biten isimlerde, ünlü birleşmesi ve ünlü-ünsüz kaynaşması sonucu daima uzun bir ünlü olarak kullanılmaktadır. Kök veya gövdesinde /a/, /e/ düzgeniş ünlü bulunduran isimlerde ekin +ā şeklinde gelmiş olması da karakteristik bir özellik arz eder:

bi de anam aradı **ķayī** yok (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 57), ordan o **ķayī** al (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 57), burda yapıdımız **askerlī** yaptık (Pınarhisar, Olcay, 1995: 41) kızlā **çocū** görünce (İpsala, BM; Günşen, 1984: 94), bi güzel yemiş o piliçli **tavū** (İpsala, BM; Günşen, 1984: 95)...vb.

bayrā çekmiş yani (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 54), hanñıştan yaparız **börē**, yuk ayı yazarız (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 99), demişler bu **parmā** keselim (Kırklareli, BM; Şanlı, 1990: 109), **sancā** her gün doştirir (Pınarhisar, G; Olcay, 1995: 39), **ekm** yeyen üldü açlıktan (Pınarhisar, G; Olcay, 1995: 40), bugün günlerden cuma / elime aldım **yumā** / kıızı gelin yapmışlar / vurmuşlar beyaz **duvā** (İpsala, BM; Günşen, 1984: 52), **bıçā** bilileyim, demiş (İpsala, BM; Günşen, 1984: 94), **ayçiç** ekerim (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 241), **göbē** yenir unun (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 307)...vb.

2.2. Fiil Çekimi

2.2.1. Duyulan geçmiş zaman

Genelde Rumeli ağızlarında, özelde de Doğu Trakya ağızlarında ses bilgisi bakımından $\acute{s} < \acute{c}$, $j < \acute{s}$ değişimi karakteristik bir özelliktir. Bu sebeple, $bej < be\acute{s}$, $ij < i\acute{s}$, $üj < ü\acute{s} < üç$... gibi kelimelerin yanında duyulan geçmiş zaman ekinde de bir $-j < -\acute{s}$ değişimi söz konusudur:

-mIj/-mUj < -mIş/-mUş

almij davulları, iki davul *geliyomuj* kûe (Demirköy, G; Olcay, 1995: 45), bak *demij*... (Bolayır, Kuzu, 2003: 24), ben diramadın gelme ama bebek *getirmijler* (Gelibolu, YM; Kuzu, 2003: 28), harp *olmuj* burda atatürkün bi tayı *varmij* burada (Gelibolu, YM; Kuzu, 2003: 28), bu köyün adını tayfur *koymujlar* (Gelibolu, YM; Kuzu, 2003: 28), bulgariyadan işla köyünden *göçmujler* (Gelibolu, BM.; Kuzu, 2003: 31), savaş *olmuj* (Gelibolu, YM; Kuzu, 2003: 38), o küp *ij bitmezmij* (Gelibolu, G.; Kuzu, 2003: 40), *silmij* bayrağ (Gelibolu, G.; Kuzu, 2003: 40), gerilla savaşları *oluyomuj* (Gelibolu, YM; Kuzu, 2003: 44), ayvanl ac susuz *Ķalmijl* (Gelibolu, YM; Kuzu, 2003: 45), ... burası evreşe olsun *demij* (Gelibolu, G.; Kuzu, 2003: 49), *unutmuj* deyiliz (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 181), *gelmij* birisi burayı (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 188), geçende ondan bi kaç *ķuruş urmuş, r tlamuj* birás (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 188)...vb.

Duyulan geçmiş zaman çekiminde dikkati çeken bir başka husus da, 2. teklik ve çokluk kişi çekimlerinin şahıs eki bakımından bilinen geçmiş zamanla paralellik göstermesidir:

şēlemizi *birak mışık* sālīm amıca, *getirmişik* memnekettēn pullu klā mızı (Kırklareli, RM; Şanlı, 1990: 93), pancarkünden *gelmişik* burayı ğız olalağ (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 96), cannar tatlı, *almışın* sen çolġnu çocġnu *ġitmişin* d ya *sa lanmışın* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 103), *almışi* dimoto a yolunu (Kırklareli, BM; Şanlı, 1990: 110), gemiyle buraya sedanikten *gelmişik*. gemiyle *gelmişik* gelibol (Gelibolu, YM; Kuzu, 2003: 25), ġāzi sūleyman paşanın geçto zaman *geçmişik* (Gelibolu, G.; Kuzu, 2003: 27), ... şimdi kibar *olmuşun* (İpsala, BM; Günşen, 1984: 47), avluya *dayanmışın* (İpsala, BM; Günşen, 1984: 48), bulğardan boyalı tan *gelmişik* (Lalapaşa, G; Kalay, 1998: 155), sen geç *ķalmışın* dedi (Edirne, D; Kalay, 1998: 179), şimdi *alışmışi* (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 218), işte bu duruma *gelmişik* yāni (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 227), belki çay *söylememişindir* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 271), sen avaya *ġirmişin* (Tekirdağ, YM; Tosun, 2004: 332)...vb.

2.2.2. Geniş zaman

Doğū Trakya ağızlarında /r/ ünsüzü çok zaman düşme veya zayıflama eğilimi gösterdiği için, geniş zaman çekiminde de ekin çok zaman /r/siz olduğu görülür. Ekin -Ar biçiminde, /r/ ünsüzünün düşmesi veya zayıflaması bu ünsüzden önceki ünlünün uzamasına sebep olmaktadır. Ekin -(I,U)r'li biçiminde çekimin /r/siz, yani bir yerde eksiz kullanıldığı örneklere baktığımızda, bunların /r/ ünsüzü ile biten fiil kök veya gövdeleri olduğu ve bir hece birleşmesi olayı geçirdikleri anlaşılmaktadır:

iki çocuk orda **oturu** (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 55), bundan sōna türkiyeye n_asker **veriz** ne de vergi **veriz** (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 60), **pişirim** emen aygazda (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 62), ne papuçl **yap dular** (Kırklareli, BM; Şanlı, 1990: 80), amırlārız bir afta **duru**, (Kırklareli, MM; Şanlı, 1990: 82), allān emrine **istēle verise veri vērmesse...** (Kırklareli, YM; Şanlı, 1990: 89), erkenden sār çabıca alır **götürü, sürü** (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 112), **yağālā** bi ateş (Kırklareli, YM; Şanlı, 1990: 115), vallā **kızdırısan** sōlerim ba (Kırklareli, YM; Şanlı, 1990: 122), **indirīler** çadırları, gece gen_kurun bakalm (Muratlı, G; Olcay, 1995: 33), dādan odun **indiri / dīrmen dōndürü / o_yarin** sevdası beni **öldürü** (Demirkōy, G; Olcay, 1995: 42), ben_āmı **uyandırım / gül** yaşına **dayandırım/** gave tütin **beyendirim** (Demirkōy, G; Olcay, 1995: 46), bakırkūnde **durudu** doğ turlān yannānda (Edirne, D; Kalay, 1998: 186), ne iş **yapāsın** sen? (Edirne, D; Kalay, 1998: 193), kārlar t_ōrda **oturudular** (Lalapaşa, D; Kalay, 1998: 225), gelini **çıkari** inge karı borayı, bi de elini **öptürü** (Enez, G; Kalay, 1998: 133), sādıç onu alır, **getiri** (Lalapaşa, G; Kalay, 1998: 160), çığız_olaraktan kızlara bilezik **istēler** (Bolayır, Kuzu, 2003: 24), çok para **asālā**, altın **asālā...** olan_evinden **gidēlē** (Gelibolu, G.; Kuzu, 2003: 53), karşılardan **bahtırım / elektirik yahtırım ... / koyunları satturım** (İpsala, BM; Günşen, 1984: 40), çobanın çarıkları / **süpürü** so a ları (İpsala, BM; Günşen, 1984: 48), ... sen askerden gelince / ya **durum** ya durmam (İpsala, BM; Günşen, 1984: 52), zaman da biz kendimize **ekēdik** (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 176), böyle bi delik yaparsın, **vurusun** böyle düşer (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 305), kızları küy küy **gez miş** (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 319), bi taraftan da allā **yalvarımış** (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 319), kazın bi tānesini **düşürüler** ordan. bu, türk **görü**, ulan sen kimin sancā altındasın (Tekirdağ, YM; Tosun, 2004: 344) ...vb.

Geniş zamanın 3. teklik şahıs olumsuz çekimi ile 1. çokluk kişi çekiminin şahıs ekinde görülen -s < -z değişimi de bölge ağızlarının belirgin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır:

bis sofrā **atarıs** (Gelibolu, YM; Kuzu, 2003: 25), iştl̄ bulgur **ğaynadırıs**, peynir **yaparıs**, zeytin **tuzlarıs** (Gelibolu, BM.; Kuzu, 2003: 32), aynı yemekleri gene **yaparıs** (Gelibolu, G.; Kuzu, 2003: 53), geldik mi eve ufa su **dökeris**. er yere ufa su **dökmeyis** (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 220), öle **duyarıs** (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 280), eğer çabu **gelmessen / aş ınla** ben yanarım (İpsala, BM; Günşen, 1984: 54), böyle ülke **al ınmas** (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 258), sen **giremessin** (Tekirdağ, YM; Tosun, 2004: 349)...vb.

2.2.3. Şimdiki Zaman Eki

Doğu Trakya ağızlarının en belirgin özelliklerinden biri de, şimdiki zaman eki bakımından göstermiş olduğu farklılık veya çeşitliliktir. Türk dilinin tarihî ve yaşayan lehçeleri için de geçerli olan bu çeşitlilik, bugün Anadolu ve Rumeli ağızlarında da bu özelliğini sürdürmektedir.¹²

¹² bk. T. Gülensoy, 1985

Şimdiki zaman çekimi için Doğu Trakya ağızlarında esas itibarıyla *-(I,U)yor* ekinin birtakım ses olaylarına bağlı olarak oluşmuş değişik biçimleri yanında, Anadolu ağızlarında da görülmeyen, bölge ağızlarına özgü farklı ekler de kullanılmaktadır.

-yo

orayı bi otomobil *yollayolā* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 60), o zaman elaziz *karışiyodu* arayı (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 60), şindi t olay taraflarını *arıyolar* y nim (Kırklareli, YM; Şanlı, 1990: 84), Şle can tatlı, aya abısını alan burāza *açıyo* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 101), atınaya bobamıza *gidiyoz* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 103), işin k̄f tarafı *çıkıyo* (Muratlı, Olcay, 1995: 31), ne tarafından tutsam bişe *demiyo* ki, bu da gazık bu da *deyo* (Muratlı, Olcay, 1995: 31) demokrat parti başkanı çok *sülüyo* (Muratlı, Olcay, 1995: 31), ben *gidiyom* ileriye (Pınarhisar, Olcay, 1995: 38), urya getirince *noksannaniyo* (Pınarhisar, Olcay, 1995: 39), şeftaliler iç *yinniyo* dadından (Demirköy, Olcay, 1995: 43), ben seni *kiskâniyom* eminem (Demirköy, Olcay, 1995: 43), hacı_beyin kul nı *kesiyolar* (Demirköy, Olcay, 1995: 45), kırk_iki senedir bûda *oturuyom* (Bolayır, Kuzu, 2003: 24), namık_kemad de mevlit *yapıyoz* (Demirköy, Olcay, 1995: 45), ... pançar, çeltik *oluyo* (Gelibolu, G.; Kuzu, 2003: 50), zorluğa *kaçıyolā* (Gelibolu, BM.; Kuzu, 2003: 31), öle *annadiyolādı* annelerimiz (Gelibolu, BM.; Kuzu, 2003: 31), bunnarı *ullaniyos* (Gelibolu, BM.; Kuzu, 2003: 31), yolculuğu *atırlamıyom* (Gelibolu, YM; Kuzu, 2003: 37), iç *bilmiyom*_oryı (Gelibolu, YM; Kuzu, 2003: 38), hadi siniyi *yağlıyom* börek *yapıyem*, t̄psini *yağlıyım* börek *döşiyim* sōna... (Gelibolu, G.; Kuzu, 2003: 53), bana dalgacı *diyon* / kendin dalgacı başı (İpsala, BM; Günşen, 1984: 43), ben *çekiyom* sevdāyı / sen çeksen nası_olur (İpsala, BM; Günşen, 1984: 46), mādem beni istiyon / bir aracı bulsana (İpsala, BM; Günşen, 1984: 46), ne *sallayon* başını / yabancı bakan mı var (İpsala, BM; Günşen, 1984: 48), baygın baygın *bakıyon* (İpsala, BM; Günşen, 1984: 59), benim kararı deli deyom da siz *anmayosunuz*, demiş (İpsala, BM; Günşen, 1984: 92), visteye çıkmak *istiyom* visteye de yazdırmaya (Uzunköprü, G; Kalay, 1998: 172), ayvancılı *yapıyolā*. karpız *ekiyoz*... ben de *ekiyom* ... karpuzdan ar *sağlayamayoz* (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 176), tırakyada ne yetişirse u burda *yetişiyo* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 243), onu erkes de *biliyo* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 282), epsi gelmiş orda *bekleyo* (Tekirdağ, YM; Tosun, 2004: 325), *siliyolar* şavurları orda (Tekirdağ, YM; Tosun, 2004: 344) ... vb.

-ōru/-ōrū

Dağlı ağızında görülen bir şimdiki zaman çekimidir:

a gıs demişlē u seni *istemōrū* (Edirne, D; Kalay, 1998: 188), evlēde *napporu?* (Edirne, D; Kalay, 1998: 197), te büle onelenmē *gelivōrūm* te bu işç za (Edirne, D; Kalay, 1998: 197), kendimi *gezdīrōrūn*_e işte gızanım (Edirne, D; Kalay, 1998: 197), u paralan *gidilōrū* dō mi? paralan *gidilōrū* (Edirne, D; Kalay,

1998: 197), allahım sana *dayanōrum*, sana *güvenōrüm* ben allahım (Enez, D; Kalay, 1998: 201),

-ĀrA, -yArA, -ĀrI, -yArI

Şimdiki zaman çekiminin bu eki de Dağlı ağzına özgü olarak karşımıza çıkıyor:

şindi gelinner biçmē *gitmēri*, çapa çapalamā *gitmēri* (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 97), ben *bilmērim* āzum (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 97), unuttum yavrım, *bilmērim* (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 99), yürİm *istemiyeri* (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 99), eskileri iç *bilmērim* unnarı *yapmıyarım* (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 99), ateşe soktān cız cız *etmēri* mi? (Edirne, D; Kalay, 1998: 177), vezir dīni *bilmēre* (Edirne, D; Kalay, 1998: 177), dōru kızin avlusuna *vartıyarı* (Edirne, D; Kalay, 1998: 179), kah *duyuyere*, dah *duymēre* demiş (Edirne, D; Kalay, 1998: 179), bi *daldır re* gene. gözlerin *gōr re* mi dedi (Edirne, D; Kalay, 1998: 180), bu hâlde *ōraşērsin* (Edirne, D; Kalay, 1998: 180), o va kıttan beri burda yaşamā *çalış riz* (Edirne, D; Kalay, 1998: 182), bana *d ri* para yolla (Edirne, D; Kalay, 1998: 183), hısım a raba *tanım riz* (İpsala, D; Kalay, 1998: 208), çocuk bak iç *tanımēri* (İpsala, D; Kalay, 1998: 208), bu belimden *kıpırdayamērim* (İpsala, D; Kalay, 1998: 208), *gelēri gidēri* der, romanya mācıri (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 214)... vb.

-(I)yI, (U)yU

Doğu Trakya ağzlarında çok yaygın olarak kullanılan bu şekil, baskın olarak bölgenin yerlileri diye bildiğimiz Gacalların ağzına özgü olarak karşımıza çıkmaktadır. Yalnız, Tekirdağ Gacallarında kalın sıradan yuvarlak ünlü taşıyan fiil tabanlarına da ekin hemen daima ince biçiminin getirildiğini görüyoruz.

bilirdim beki de şimdi *bilmēyim* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 86), *istemeyi* beni be kırsın (Keşan, Günşen, mdd.), yarım mendil *yollayī* (Muratlı, G; Olcay, 1995: 37), askerlik şarkıları *süleyim* (Pınarhisar, G; Olcay, 1995: 38), unnardan *kesiyi* de *veriyi* (Pınarhisar, G; Olcay, 1995: 39), o *kaltı* orda, çerkezler alıb davulları *gidiyiler*. ondan sona karısı iki beyid *atıyi* (Demirköy, G; Olcay, 1995: 46), türküyü karısmān anası *yakıyi*. bu türkü uzunbayırda *süleniyi* (Demirköy, G; Olcay, 1995: 46), hadi siniyi yağlıyom börek *yapıyem*, tıpsini *yağlıyım* börek *dōşiyim* sōna... (Gelibolu, G.; Kuzu, 2003: 53), amıcam beni rāt *bırak mā yi* (Edirne, G; Kalay, 1998: 125), kafalar da kayı *gerileyi* (Edirne, G; Kalay, 1998: 125), u karıci hiç *unutmā yım* (Edirne, G; Kalay, 1998: 125), *kırpıyım* bunnarı, *kesiyim* te büle (Edirne, G; Kalay, 1998: 129), koyunnarı *kapayız* orayı (Keşan, G; Kalay, 1998: 152), adamı *soğ mā yi* içeri (Meriç, G; Kalay, 1998: 162), *beklē yi* günün kavuşmasından sōna geleyim (Meriç, G; Kalay, 1998: 162), köprü geçit *vermiyi* (Süloğlu, G; Kalay, 1998: 166), biz hazır ekmē *yiyiz* (Edirne, D; Kalay, 1998: 185), karıyı gebe *bıra kıyı* (Edirne, D; Kalay,

1998: 193), bunun elinden bi şey *gelmē yi* (Lalapaşa, D; Kalay, 1998: 214), amel var *deyiz*, hic dinnemedi (Lalapaşa, D; Kalay, 1998: 217), ama öle *gidiyi* (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 176), erkezā line göre evini bar kını çiftçilini *yapıyı*, toprak *ekiyiler, geçiniyiler* (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 193), üstüne de *çekiyi* naylonu, iç ava *almā yı* (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 200), su girmesin déyerek kenarlarını *düzeltiyis* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 251), *gidiyiler*, a şamnarı *geliyiler* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 263), onun esabını *yapıyın* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 263), solda gene *gidiyin*, banarlı var (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 264), astalandı mı *çā rıyız geliyi* paytar (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 265), *veriyi veriyi* ama *alңыз alңыз ödeyemiyiz*. faizinle *veriyi* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 266), bildömiz kadar *cevaplandırırız* (Tekirdağ, YM; Tosun, 2004: 323), emir *veriyi* (Tekirdağ, YM; Tosun, 2004: 334)...vb.

Yani s yerine ş *kullanlıhyu* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 59), onda *ālā yaşıyuz* (Kırklareli, MM; Şanlı, 1990: 82), tütün bayā bi para *bırak ıyu* yā ni (Kırklareli, YM; Şanlı, 1990: 84), dünya savaşından *kaçıyum* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 101), sabā leyin *çık ıyu* mēmurlar (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 102), hükümat *besliyü* be kardaşım (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 102), bizim asker *tutuyu* pusuyu, şavur serbez *geliyu* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 101), atatürk *geliyu* dedi, şavurlar *açıyu* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 103), kaynatmışlar *gidiyular*, a be nerden *geliyusunuz* siz (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 106), dedi te şüle *oluyu* büle *oluyu* (Kırklareli, BM; Şanlı, 1990: 108), kurşun *vruyu*, bu parm *krıyu* (Kırklareli, BM; Şanlı, 1990: 109), kız o *kuyu* (Edirne, G; Kalay, 1998: 125), zor *oluyu* (Edirne, G; Kalay, 1998: 129), unnarı *yişuz* (Keşan, G; Kalay, 1998: 152), çekildik, *geliyüz* (Lalapaşa, G; Kalay, 1998: 158), size bir güzel masal annatıyum (Meriç, G; Kalay, 1998: 162), ar adaşlarla *avlaniyuz* (Süloğlu, G; Kalay, 1998: 168), bir iki arkadaş *gidiyüz*, avlanüz (Süloğlu, G; Kalay, 1998: 168), çizinin içersinde tavşan *yatıyu* (Süloğlu, G; Kalay, 1998: 168), boral da mekildeyip *duruyüm* (Edirne, D; Kalay, 1998: 191), çocuk ha bak alım de bak lalım *büyüyü* (Edirne, D; Kalay, 1998: 193), çekiyin naylonu *örtüyün* üzerini (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 200), çalgıcı olara çingeneleri tutmuylar jazları *tutuyular* (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 202), ana baba *görüyü* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 247), tekird da *n pıyu*, osmanlı topra larına *atlıhyu* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 248), tekirdā *biliyüsün* sonunda ...il *oluyu* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 248), avrupadan *geliyü*... ordan gelen göçmenler *getiriyüler* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 249), toptan gelip *veriyüler*. verdikleri zaman paralarını *alamıyular* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 250), satar an da adeveyi *ödüyüz*. bi de *diyüler* ki (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 254), yüz elli dolar *deniyü*. ben *istiyüm* ki (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 254), (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 262), biz *bilmüyüz* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 262), ayvancılı *yapıyu*... dışarı *gidiyü*... kendi *çalışıyu* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 265), esap *ediyüz* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 265), bi şeyler *çık arıyüz* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 291), üzümleri tekele *veriyüz*. tekel

alyu (Tekirdağ, YM; Tosun, 2004: 327), şimdi bu aradaş *oturuyu* ya (Tekirdağ, YM; Tosun, 2004: 345)... vb.

-(I)yA

Bu ek de, şimdiki zaman çekimi için en yaygın olarak kullanılan eklerden biridir. Büyük oranda kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına da uyum gösteren bu ek, kanaatimizce Gacal ağzında daha yaygın ve belirgin olarak kullanılmaktadır.

anam *qorkıya* ızannarı oşilcek dēyi (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 57), kiriması *demiyalar* orayı şindi, kim ne *diyalar bilmiyam* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 58), bi köpēmiz var ama kuş *uçurtmaya* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 56), anam *duruya* araba yanında (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 56), memneketlĪn adlarını *unuduyam* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 62), şindi bana onnar bi o *geliye*, büberlere gübre *döşüyem*... (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 63), *çalmayam*, nası *söleyem* be (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 73), *çalışıyan* para ço (Kırklareli, BM; Şanlı, 1990: 79), yetmiş yedi *diyam* ben, öle *esaphtyam* (Kırklareli, RM; Şanlı, 1990: 93), gice bubasının evine *soğ mayallar* da... (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 96), iç *bilmeyem* (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 97), şindi kaşabada *oturuya* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 103), ne *yapıyasın* demişler (Kırklareli, BM; Şanlı, 1990: 109), nası *geliye* m cır, biz *gidiyez* dedi iki kez (Kırklareli, BM; Şanlı, 1990: 110), te bu hükümat *veriya* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 112), hadi siniyi *yağlıyom* börek *yapıyem*, tēpsini *yağlıyım* börek *döşiyim* sōna... (Gelibolu, G; Kuzu, 2003: 53), kara tavuk *kaçıya* / anadını *açıya*... *açıya* (İpsala, BM; Günşen, 1984: 71), bana kaşayı baaşlad mı *söyleye* (İpsala, BM; Günşen, 1984: 90), bizim memlekette bā lā dā yeni *oluyala* (İpsala, BM; Günşen, 1984: 96), urasını gene *bilmeyem* (Edirne, G; Kalay, 1998: 130), abe ben *bilmeyem*, kardeşim ömet *biliya* yaşımı (Havsa, G; Kalay, 1998: 134), burdan *geçiyaz*, avşaya *gidiyaz* (Havsa, G; Kalay, 1998: 134), başına da bu fed ketler *geliye* (Keşan, G; Kalay, 1998: 137), undan biraz *karıştırıyalar* (Keşan, G; Kalay, 1998: 152), yanına *geliyalar*. geldēn çadır *uruyalar*. ondan sōna odbacı *yapıyalar* (Lalapaşa, G; Kalay, 1998: 155), *gidiye* emen sâmi güleri de *alya*, cibe *geliye* (Uzunköprü, G; Kalay, 1998: 173), hayvanı yollasın *deye* (Edirne, D; Kalay, 1998: 186), enezden bi telefon *ediye* anamıyna (Havsa, D; Kalay, 1998: 203), gelicēz diye *gidiyalar*, aber *veriyalar*, *isteyalar* allāh emrinnen (İpsala, D; Kalay, 1998: 210), *ba ıyasın* bej on senede, *bakıyasın* bir ne dörde pay olmuş (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 176), şimdi pek o kadar oṭib r *edilmeye* yaşlıl (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 178), ordan *piniyelē* arabaya tekird na (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 178), y ni eski zamandan *annadiyaz* şindi feradanlıya *gidiye* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 276), o adar *bilm yem* ardeşim (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 286)...vb.

-(I, U) y, y

Şimdiki zaman çekiminin bu eki, Batı Rumeli ağızlarıyla ortaktır. J. Németh'in Batı Rumeli ağızlarını belirleyen özellikler arasında bu eki de saymış olması, üzerinde durulmaya değer bir noktadır.

iki t ne ız , bi çoc n yanında *durūym* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 86), şindi susası var arabal *geliy* ama bis ... (Kırklareli, RM; Şanlı, 1990: 93), burada bi yerde *oturuyuz* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 102), orda biz arman *dövüyz* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 103), çarı kızan bayram *yapıy* (Kırklareli, BM; Şanlı, 1990: 108), vay kerata vay, paylaşma razi *olıymı* (Muratlı, G; Olcay, 1995: 33), içine *girmiyn, görmıyn* (Muratlı, G; Olcay, 1995: 33), gelip *oğ uy, üflüy* karşındaki *esniyo* (Gelibolu, YM; Kuzu, 2003: 44), çöcümüz de *aldady* kendini (Edirne, G; Kalay, 1998: 125), keklik_avası *yapıylar*. gelini *kaldırıylar* (Keşan, G; Kalay, 1998: 138), sözünde *duruy* mu? (Lalapaşa, G; Kalay, 1998: 158), saba *oluy* (Meriç, G; Kalay, 1998: 162), bol bol aylık *alıy* (Edirne, D; Kalay, 1998: 186), atı *çı karıylar* (Edirne, D; Kalay, 1998: 193), anamıynı *piniyeler* kayā (Havsa, D; Kalay, 1998: 203), nası sen *ba kıym* burasını *alısın?* (Havsa, D; Kalay, 1998: 203), çuruldünü *söylüylar* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 248), fa k at tapu *almuyylar* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 248), ben içeri girdöni *biliydim* (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 199), do san yaşında alman, anlatıy, *düşünüyüdüm*, ben dedi (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 205), *anladıylar* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 279), bu sefer *geliylar* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 279) ...vb.

-İ, -Ü

Ekin *-(I, U)y* biçimindeki /y/nin ünlüleşmesi sonucu olduğu açık olan bu biçim de yaygın bir kullanıma sahiptir. Ekin düz-dar ünlülü fiil tabanlarına yuvarlak olarak gelmesi de ilginçtir.

bubam da var ama anam *taşı* eş ları (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 57), otomobil geri *dönü* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 60), yelkeniye koymuş çarsını kızanını *gel* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 54), albay radyoyu *dinnü* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 54), bis açmā *bilmüz*, ne bu *çork üm* ellemē bozc āz dī (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 54), bi de ba kıtım çarıdan *geli* (Kırklareli, BM; Şanlı, 1990: 77), gene *gezinī m* silistrenin içinde (Kırklareli, BM; Şanlı, 1990: 81), kırk çuzu dünyā ya *geli* (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 112), *çıkamī* (Muratlı, G; Olcay, 1995: 31), hep bu ilaçlar gözi *damladī damladī kapadī* (Muratlı, G; Olcay, 1995: 33), insan pisliklerini götürü müşamba *yapı miş* (Muratlı, G; Olcay, 1995: 33), senin sekiz dönümlük tarlan var, *veri sin* bana, ben *eki m veri m* sana yarımını (Muratlı, G; Olcay, 1995: 35), hacı_beyin kul āni kesiyolar, burnunu kesiyolar, gene *vermi* (Demirköy, G; Olcay, 1995: 45), biz orayı *gidi z* (Edirne, G; Kalay, 1998: 125), üle *çandırī* işte (Edirne, G; Kalay, 1998: 125), ben çocuk larımı *aldadī m*. taş *aynattırī m* (Edirne, G; Kalay, 1998: 124), *geli* birisi, ekmek istemiş, *vermüler* (Edirne, G; Kalay, 1998: 124), *geli* elif_anım haykırıy. māni atıy falan duym yı bi çevre *örtü* yüzüne *gidi* (Keşan, G; Kalay, 1998: 144), bızāma ot yolmā *gidi m, geli m* (Edirne, G; Kalay, 1998: 129), zatı sungurun yanda *çalış* . sīrbazlık *üren* . yedi sene sōna *geli* (Meriç, G; Kalay, 1998: 162), eskici boba a çşam *olū gel* (Süloğlu, G; Kalay, 1998: 165), birinci vezirine *sorū* (Süloğlu, G; Kalay, 1998: 165), undan sūra ağamıylı türkiyeye *geçiler* (Edirne, D; Kalay, 1998: 183), tā bi kere *çevirüz*, tağ ĩne *çurū* (Lalapaşa, D; Kalay,

1998: 220), ben de *gitmî m* şindi (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 235), evel burda işte *bilî sin* rumlar varmış (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 248), gaz neyi *bilî misin* (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 178), b ları *sürüdüm*, İdaş *at İdüm* (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 269), birisinin kızını istedik. *beyenmî ler*, olmadı (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 291)...vb.

-(I)yârI, -(I)yrI

Dağlı ve Bulgaristan göçmeni Türklerin ağzında rastlanılan bu ekin, Dağlı ağzına ait olması gerektiğini düşünüyoruz.

ben gidip *yatyerim* (Kırklareli, BM; Şanlı, 1990: 76), işte çiççilik *yapıyırız* (Gelibolu, BM.; Kuzu, 2003: 47), ız tarafı ěr şeyi *yapıyır* (Gelibolu, BM.; Kuzu, 2003: 47), papatyayı *ğaynediyris* (Gelibolu, BM.; Kuzu, 2003: 47), öbu torun *geliyri*, arabadan inellē ninē dedik dēdik *diyri*. nēdēn nine kuzusu *diyryn* buyda buyda *diyri* (Gelibolu, BM.; Kuzu, 2003: 48), ... makineyi *alam āyri* ördan (Meriç, G; Kalay, 1998: 164), bize mektüp *yolleyri*, bi de mektup yollayvarı (Edirne, D; Kalay, 1998: 183), dervişe *rastlayarı*, ne arayvarısın? (Edirne, D; Kalay, 1998: 187), bi dervişe *rastlayarı* (Edirne, D; Kalay, 1998: 187), sōra bi çobana *rastleyeri* (Edirne, D; Kalay, 1998: 188), bana *deyeri*, bana haqqımı ver (Edirne, D; Kalay, 1998: 193), *uyunmayrı* be (Lalapaşa, D; Kalay, 1998: 219) ... vb.

Tasvir fiiliyle şimdiki zaman (Fiil kök/gövdesi + zarf-fiil eki + ver-, var-fiilleri)

Şimdiki zaman çekiminin bu şekli Dağlı ağzına ait olup, Doğu Trakya ağızlarını Anadolu ağızlarından farklı kılan önemli bir özelliktir. Çekim gerçekte yardımcı fiil olarak kullanılan *ver- /var-* fiilleriyle kurulan eski bir tasvir fiilinden başka bir şey değildir.¹³ Bilindiği gibi, gibi bugün de Muğla ve Nevşehir gibi bazı Anadolu ağızlarında şimdiki zaman çekimi Eski Anadolu Türkçesinden kalma tasvir fiilleri ile sağlanmaktadır.¹⁴ Burada da *ver-* ve *var-* fiilleri tezlik veya süreklilik bildirme yerine geldikleri fiil kök veya gövdesinin şimdiki zaman çekimini oluşturmaktadırlar.

a biz de *geliveriz* sekme sekelek (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 97), ben de ço asta *oluarım* (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 98), bu ya ında ěızanım ep darna *yiyyarız* (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 98), harfleri *biliverim* (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 100), ani beş altı ayda bi kere onnan *yiyyarız doyuruvarı* karnımızı bereket versin (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 99), bi de mektup *yollayvarı* (Edirne,

¹³ Rodop Türk ağızlarında da görülen bu şimdiki zaman çekimindeki *ver-* ve *var-* unsurları için Gülensoy “ek” ifadesini kullanırken (Gülensoy, 1985: 293), Edirne ağzındaki örnekler için Kalay, “*var-*, *ver-* fiillerinin şimdiki zaman -yor ekinin yerine kullanıldığından” söz ediyor (Kalay, 1998: 93).

¹⁴ bkz. Z. Korkmaz, 2007; A. Günşen, 2007; A. Akar, 2004; T. Gülensoy, 1985.

D; Kalay, 1998: 183), mektüp içinde parayı *yollayvarım* (Edirne, D; Kalay, 1998: 183-184), yılanın ısırdd yere pilicin kıçını *koşvarız* (Edirne, D; Kalay, 1998: 184), kız da anasına *süleyveri* (Edirne, D; Kalay, 1998: 187), gızı *olmayvari* (Edirne, D; Kalay, 1998: 187), dervişe rastlayarı, ne *arayvarısın?* (Edirne, D; Kalay, 1998: 187)), evde *yı kıyvarın, süpürüverin*, yemek yapō sam *yiiverin*. kendime *ba kıınvarın*, işte gene (Enez, D; Kalay, 1998: 199), aşā fereceçomi *alıvarın, iniverin* merdivene. (Enez, D; Kalay, 1998: 200), tasları *arıyvarız* yok. bülem taslan *dolaşvarım, geziverim*, yo (Havsā, D; Kalay, 1998: 204), geldik *deyveriz* ama... (Havsā, D; Kalay, 1998: 205), eīō lem mō na *buluvari* dīdi (Lalapaşa, D; Kalay, 1998: 224), bi kişi alıcı *çık ıvari* (Lalapaşa, D; Kalay, 1998: 224) ... vb.

Şimdiki zamanın bu kuruluşunun 3. çokluk kişi çekiminde *-ll- < -rl-* değişimi söz konusu olup, zarf-fiilli fiil tabanlarına tasvir fiilleri ile *-lar* şahıs eki *-vall /-vell* biçiminde gelmektedir:

ğonuşa ğonuşa *gelivell* (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 97), te üle yapıvall (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 97), ölu kıızı olmadā nı git *deyvellē* bi derviş ara baķā m (Edirne, Dağlı; Kalay, 1998: 187), undan sōra *toplayvallā* kıızları gül bā çeye (Edirne, Dağlı; Kalay, 1998: 188), ... geliler, arıyı *deyvellē* arķ adaşın alıy (Edirne, D; Kalay, 1998: 193), *yiyyöllē*, *içivöllē* ismayil *deyvellē* sana... (Edirne, Dağlı; Kalay, 1998: 189), şurdadır, burdadır *sülemeyvellē* (Edirne, D; Kalay, 1998: 193) ... vb.

2.2.4. Emir-istek kipi

Genelde Rumeli, özelde de Doğu Trakya ağızlarını Anadolu ağızlarından ayırıp Türkiye Türkçesi yazı diline yaklaştıran en önemli şekil bilgisi özelliklerinden biri de, asıl istek kipinin 1. teklik ve çokluk kişi çekimlerinin İatanbul ağızında, dolayısıyla yazı dilimizde olduğu gibi kullanımdan düşmesi, bunun yerine emir kipinin 1. teklik ve çokluk kişi ekinin onun yerini ikame etmesidir. Yani bugün Anadolu ağızlarında canlılığını hâlâ koruyan istek kipine ait *gelem-gelek, yapam-yapak, ölem-ölek, yazam-yazak...* gibi kullanımlara Rumeli ağızlarında rastlamak mümkün değildir.

Ancak, özellikle 1. teklik şahıs çekiminin, Anadolu ağızlarında, hatta Türkiye Türkçesi konuşma dilinde olduğu gibi, hece birleşmesine (haploloji) uğramış kullanımları yaygınlık arz eder:

su *getireyim* mi acık, *getirmeyim* mi (Keşan, Günşen, mdd.), ben bunarı *yēm* de sen geber aşlık tan (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 98), baķ ar oturu, *baķ am* kim gelecek kaķıma (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 98), allā İsik etmesin, hemmen derhâl *neblem* ben bā çok fayda geliveri bilmem (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 98), çifte tellē oyna *bakalm* sen (Muratlı, G; Olcay, 1995: 31), burā oyna *bakaym* (Muratlı, G; Olcay, 1995: 31), şimdi sen bana, nerden *gelem* ben

sana demedim mi (Muratlı, Olcay, 1995: 31), **gebakaym** ‘gel bakalım’ (Muratlı, Olcay, 1995: 31), çiğçilik, domatis var **nebilēm** bŭydēy ... (Gelibolu, G; Kuzu, 2003: 27), canın_istiyo **yapem** diyo (Gelibolu, G; Kuzu, 2003: 40... başk a yā rin var_ise / **olmayım** sana engel (İpsala, BM; Günşen, 1984: 49), senden baş ka yar seversem / gençliğime **doymayım** (İpsala, BM; Günşen, 1984: 61), ben nası **gütmeyim**... (İpsala, BM; Günşen, 1984: 90), **kaçıym** buradan demiş (Süloğlu, G; Kalay, 1998: 165), şu şeyi **süleyim** ben unnara (Süloğlu, G; Kalay, 1998: 168), bi mület ver ben **düşüneyim** acıkā (Edirne, D; Kalay, 1998: 179),), ōlu kıızı olmadā nı git deyvellİ bi derviş ara **baķā m** (Edirne, D; Kalay, 1998: 187), şimdi ben sana bi şey **söyleyem** mi dedi (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 258), unlā dā ileri düşüyü, bu yandan **süleyim** (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 276), elli beşlerde menderes zamanı, **deyem** mā dem... (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 299)... vb.

2.2.5. Zarf-fiil ekleri

Doğu Trakya ağızları, sıfat-fiil eklerinin aksine, zarf-fiil ekleri bakımından yazı dilimize, hatta Anadolu ağızlarına göre farklılık ve çeşitlilik göstermektedir. Ancak biz burada bunlardan sadece birine yer vereceğiz.

-Ik/-Uk zarf-fiil eki

-*Ip/-Up* zarf-fiil ekinin işleviyle kullanılan bu zarf-fiil eki, Doğu Trakya ağızlarını birçok Anadolu ağızından farklı kılan bir öneme sahip görünmektedir. Ek, bölgede esas itibarıyla Dağlı ağızlarına mensup kişilerce kullanılmakta olup, bölge ağızları üzerinde çalışanlar içinde ilk defa Kalay¹⁵ tarafından tespit edilmiştir.¹⁶

uyyuk uyyuk kalk ıvarı (Enez, D; Kalay, 1998: 199), biyendōmiz basmayı atınnan **alık** geliveriz (Enez, D; Kalay, 1998: 199), aşā fereceçōmi alıvarın, iniverin merdivene. baķ ıvarın baķ varın kimse **gelik** geçivellİ (Enez, D; Kalay, 1998: 200), hep büle ben **alık** yükümü geri ba ıvarım (Havsa, D; Kalay, 1998: 204)... vb.

Bizim de, bölge çocuğu olmamıza rağmen, ilk defa Kalay’ın çalışmasında gördüğümüz bu ekin varlığını diğer Rumeli ağızlarında araştırdığımızda, söz konusu ekin Bulgaristan Türk ağızlarından Kırcaali bölgesi ağızlarında da kullanıldığını gördük.¹⁷ Bu tespit, Doğu Trakya’da yaşayan Dağlı Türkleri ağızı ile Kırcaali bölgesini birbirine bağlayan önemli bir veri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Şu örnekler de Kırcaali bölgesi ağızlarına aittir:

¹⁵ E. Kalay, 1998: 113 ve Metinler.

¹⁶ Söz konusu zarf-fiil ekinin Güneybatı Anadolu ağızlarında “-ik gelir” şeklinde bir yapı içinde şimdiki zaman çekimini kurduğunu (**bkz.:** Demir, 1996: 43-56), Aydın, Denizli ve Antalya gibi sınırlı ağız bölgelerinde de tıpkı burada olduğu gibi zarf-fiil işleviyle kullanıldığını biliyoruz (Buran, 1994: 17-18).

¹⁷ N. Ali, 2004.

sōra unu **alık** götürüyor (Ali, 2004: 210), sen unnarı **bā layık** büle unnarı getirilē (Ali, 2004: 241), kendi olannarı **varık** gelirlē (Ali, 2004: 222), u gene **gidik** gicelen sâ t iki buçuk üşte urē veryı (Ali, 2004: 204), ben demiş gızanımlı **ğoyu** ta demiş gitmān (Ali, 2004: 331), biz gene n p̄sa bulurduē onu da **çözük**, **ası** yatacdna ÷oyvarıdı gene (Ali, 2004: 353) ... vb.

2.2.6. *i-* ek fiili

Doğu Trakya ağızlarının *i-* ek fiili bakımından gösterdiği en önemli özellik, ek fiilin bilinen ve duyulan geçmiş zaman ve şart çekimi eklerinin ünlü ile biten isim kök veya gövdelerine eski kaynaştırma ünsüzünün kalıntısı olan /y/ ünsüzünü almadan doğrudan getirilmesidir:

bubam çok **misafirci di** (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 56), ben de **ombasıdım** (Kırklareli, YM; Şanlı, 1990: 120), işte bunnar **ikisidi** (Pınarhisar, G; Olcay, 1995: 38), bunnar_ep urum **köyüdü** (Gelibolu, G; Kuzu, 2003: 26), zamanında bōraları bütün rumların **elindemiş** (Gelibolu, G; Kuzu, 2003: 29), o zaman **ölemiş** (Gelibolu, BM; Kuzu, 2003: 31), bayrak da **elindemiş** dedi... (Gelibolu, G; Kuzu, 2003: 46), burada kaç gündür gezinen **kurbadı**, ama peri **kızımış** (İpsala, BM; Günşen, 1984: 95), tam kış **ortasımış** (İpsala, BM; Günşen, 1984: 96), çok adı bi **karımış** (İpsala, BM; Günşen, 1984: 99), çok **yak ışık lıdı** (Edirne, G; Kalay, 1998: 125),), bobam **candarmamış** asker ocā nda (Lalapaşa, G; Kalay, 1998: 155), aynı **avludadık** (Lalapaşa, D; Kalay, 1998: 215), kardeşim **ordadı**, vefā t etti (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 194), ābisinin ālesiyle evlenmiş, **deli kanlımış** meselā (Tekirdağ, BM; Tosun, 2004: 198), bi anımın **yerimiş** anımaıvlusu deris (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 280), z āten kıtlık **senesimiş** (Tekirdağ, G; Tosun, 2004: 280) ... vb.

SONUÇ

Bugün “Doğu Trakya yerli ağız” diye özgün bir ağız bölgesinden söz etmek imkânsız görünüyor. Olsa olsa “karma” bir Doğu Trakya ağızından söz edilebilir. Yerli ağızın mı göçmen ağızları içinde eridiği, yoksa göçmen ağızlarının mı yerli ağızın içinde eridiği konusunda çok kesin bir şey söylemek mümkün görünmemekle beraber, ikinci ihtimalin ağır bastığını düşünmek daha doğru olur, kanaatindeyiz. Zira 1950-1960 arasında bölgede yerli ağızlar üzerinde araştırma yapan Janos Eckmann, M. Mansuroğlu ve Selahattin Olcay’ın sunduğu diyalektolojik malzemenin, bugün de büyük oranda bölge ağızlarına hâkim olması, bu görüşümüzü teyit eder niteliktedir.

Genelde Rumeli, özelde de Doğu Trakya ağızlarının gerek ses gerekse şekil bilgisi bakımından Ölçünlü Türkçe’nin dayandığı İstanbul ağızına, dolayısıyla Ölçünlü Türkçe’ye Anadolu ağızlarına göre daha yakın olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira, özellikle zarf-fiillerinde görülen farklı şekillerin dışında, Doğu Trakya ağızlarının şekil bilgisine ait farklı yapıların fonetik birtakım sebeplere bağlı

olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Yoksa, arkaik diyebileceğimiz ve İstanbul ağzında veya Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmayan farklı şekillere rastlamak pek mümkün değildir. Tabii bütün bunlar, Rumeli ağızlarının veya Doğu Trakya ağızlarının, 14. yüzyılın ortasından itibaren bu bölgeye yerleşen Oğuz boyları tarafından yazı dilinin etkisinden uzak ve yalnızca konuşmaya dayalı gelişme ve değişmelerle oluşup günümüze kadar geldiği gerçeğini değiştirmez.

Şimdiki zaman çekimi için kullanılan eklerin fazla ve farklı oluşu dikkati çekmektedir. Bunların bir kısmı, Rumeli ağızlarına özgü olmakla birlikte, çoğu Anadolu ağızlarında da görülen şekillerden oluşmaktadır. Özellikle Dağlı ağızlarına özgü olan, *ver-* ve *var-* fiillerine dayalı olarak bir tasvir birleşik fiili yapısıyla karşımıza çıkan şimdiki zaman kipi, bölge ağızlarını hem Anadolu ağızlarından hem de İstanbul ağzından farklı kılmaktadır.

Anadolu ağızlarının birçoğunda bugün de çok yaygın bir şekilde kullanılan istek kipinin 1. teklik ve çokluk şahıs çekimi, bütün Rumeli ağızlarının ortak bir özelliği olarak İstanbul ağzı ile birleşir bir biçimde Doğu Trakya ağızlarında da kullanılmamaktadır. Yani *gel-e-m, gid-e-m, yap-a-m, yaz-a-m; gel-e-k, gid-e-k, yap-a-k, yaz-a-k...* gibi çekimlerin yerine, Doğu Trakya ağızlarında İstanbul ağzı temelli ölçünlü Türkçede olduğu gibi emir kipi çekimi ile birleşen çekimleri buluruz.

Doğu Trakya ağızlarında dikkati çeken en önemli özelliklerden biri de, özellikle şekil bilgisine ait, arkaik veya Eski Anadolu Türkçesi'nden gelen şekillerin pek bulunmamasıdır.

Doğu Trakya ağızlarında ünlü birleşmesi, ünlü-ünsüz kaynaşması, hece birleşmesi vb. ses olayları sonucu ikincil uzun ünlülü eklerin yaygın olarak kullanılması dikkati çekmektedir.¹⁸ Yönelme, belirtme ve ilgi hâli ekleri ile çokluk, gelecek zaman, bazı sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinde bunu açıkça görmekteyiz. Dolayısıyla, Doğu Trakya ağızlarının şekil bilgisine ait unsurların büyük çoğunluğunun başta /r/, /h/ ve /k/ gibi ünsüzlerin düşmesi olmak üzere, değişik ses olayları sonucu oluşan şekiller olduğu dikkati çekmektedir.

Bir Trakyalı olarak, bir gerçeğin altını da çizmek istiyorum. Rumeli ağızları denince, özellikle televizyonlarımızda gösterilen film ve dizilerin etkisiyle, Roman/Çingene vatandaşlarımızın bozuk ve abartılı Rumeli ağzı konuşmaları anlaşılmalıdır. Rumeli ağızları veya daha dar anlamda Doğu Trakya ağızları, 14. yüzyıl ortalarından itibaren bu coğrafyaya Anadolu'dan getirilip iskân ettirilen birçok Oğuz Türk'ü boy, aşiret, cemaat ve obanın yüzyıllar içinde yazı dilinin yanı başında oluşturup yaşatageldiği Türk ağızlarıdır.

¹⁸ Söz konusu olayın Çağdaş Türk Yazı Dilleri ile Türkiye Türkçesi ağızlarındaki durumu için bkz.: A. Buran, 2007.

Türklüğün ve Türkçenin Avrupa kıtasında temsilcisi konumunda olan, ancak 21. yüzyılı idrak ettiğimiz şu demlerde “etnik arındırma” ile karşı karşıya olan Rumeli Türklüğü ve onların dil, edebiyat ve folklor değerleri üzerindeki araştırma ve yayınların artarak devamı dileğimizdir. Bu, henüz esaslı bir sınıflandırılması yapılamamış Rumeli ağızları araştırmaları için daha bir önem ve ivedilik arz etmektedir.

KISALTMALAR

BM: Bulgaristan muhaciri

D: Dağlı

G: Gacal veya yerli

M: Muhacir

MM: Makedonya muhaciri

RM: Romanya muhaciri

YM: Yunanistan muhaciri

mdd.: Metin dışı derleme

TARANAN ESERLER

Günşen, Ahmet, (1984), **(Edirne, İpsala) Turpçular Köyü Folkloru**, Uludağ Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Bitirme Tezi, Balıkesir.

Hünerli, Bülent, (2006), **Kırklareli Babaeski Merkez İlçesi ve Köyleri Ağız İncelemesi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Kalay, Emin, (1990), **Edirne İli Havsa İlçesi ve Köyleri Ağızları (İnceleme-Metin)**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Kalay, Emin, (1998), **Edirne İli Ağızları**, Ankara: TDK Yay.

Kuzu, Derya Evren, (2003), **Çanakkale İli Gelibolu İlçesi ve Köyleri Ağızları**, Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Edirne.

Muslu, Coşkun, (2007), **Vize İlçesi ve Köyleri Ağızları**, Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Edirne.

Şanlı, Cevdet, (1990), **Kırklareli İli Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları (İnceleme-Metin)**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Olcaý, Selâhattin, (1995), **Dođu Trakya Yerli Ağzı**, Ankara: TDK Yay.

Tosun, İlker, (2004), **Tekirdağ Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

KAYNAKÇA

Ali, Nigâr, (2004), **Bulgaristan Kırcalı Bölgesi Türk Ağızları**, C. 1-2, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Buran, Ahmet, (1994), “-Ik Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı”, **TDAY Belleten 1994**, Ankara: TDK Yay., s. 11-18.

-----, (1996), **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekeri**, Ankara: TDK Yay.

-----, (2007), “Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler”, **II: Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan 2006)**, Bildiriler, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., s. 31-47.

Caferoğlu, Ahmet, (1960), “Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu”, **VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957**, Ankara: TDK Yay., s. 65-70.

Dallı, Hüseyin, (1991), **Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar**, Ankara: TDK Yay.

Demir, Nurettin, (1996), “Güneybatı Anadolu Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Eki -ik gelir”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül-1 Ekim 1992, Bildiriler**, Ankara: TDK Yay., s. 43-46.

Eckmann, Janos, (1988), “Dinler (Makedonya) Türk Ağzı”, **TDAY Belleten 1960**, Ankara: TDK Yay., s. 189-204.

-----, (2004), “Edirne Ağzı”, Çev.: Oğuzhan Durmuş, **İlmî Araştırmalar**, Sayı: 18, İstanbul: Gökkuşbu Yay., s. 135-150.

Gülensoy, Tuncer, (1985), “Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki”, **Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan**, Ankara: TKAE Yay., s. 281-295.

-----, (1993), **Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay.

Gülensoy, Tuncer-Alkaya, Ercan, (2003), **Türkiye Türkçesi Ağızları**, Ankara: Akçağ Yay.

Günşen, Ahmet, (2004), “Edirne ve Yöresi Ağızlarında ‘Aile’ ve ‘Topluluk’ İsimleri Yapan *-in (-ıyn ~ iyn, -ıyl, -ıylı ~ -ıyılın)* Eki Üzerine”, **Türk Dili**, Sayı: 626, Ankara: TDK Yay., s. 150-162.

----, (2007), “Anadolu Ağızlarında Tasvir Fiilleri: Orta Anadolu Ağızları”, **II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan 2006), Bildiriler**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., s. 88-104.

Hazai, G., (1960), “Rodop Türk Ağızları”, **VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957**, Ankara: TDK Yay., s. 127-130.

----, (1988), “Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine”, **TDAY Belleten 1960**, Ankara: TDK Yay., s. 205-211.

Kalay, Emin, (1998), **Edirne İli Ağızları**, Ankara: TDK Yay.

Korkmaz, Zeynep, (2003), **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara: TDK Yay.

----, (2007), “Neşehir ve Yöresi Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikleri Üzerine”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, Volume 2 / Spring 2007, s. 492-501.

Mansuroğlu, Mecdut, (1988), “Edirne Ağzında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz Dizimi Özellikleri”, **TDAY Belleten 1960**, Ankara: TDK Yay., s. 181-187.

Mollova, Mefküre, (1999), “Balkanlarda Türk Ağızlarının Tasnifi”, **TDAY Belleten 1996**, Ankara: TDK Yay., s. 167-176.

Németh, Gyula, (1983), “Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine”, **TDAY Belleten 1980-1981**, Ankara: TDK Yay., s. 113-167.

Rıza Mollova, Mefküre, (2003), **Doğu Rodop Türk Ağızlarının Sözlüğü**, Ankara: TDK Yay.

Olca, Selâhattin, (1995), **Doğu Trakya Yerli Ağzı**, Ankara: TDK Yay.

Süleymanoğlu Yeniso, Hayriye, (1998), **Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri**, Ankara: TDK Yay.

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ: Sayın Günşen’e teşekkür ederiz. Şimdi “**Ağız Nerelerde Kullanılır?**” konulu konuşmalarını yapmak üzere sözü Prof. Dr. Nurettin Demir’e bırakıyorum. Buyurun Sayın Demir...

Prof. Dr. Nurettin DEMİR:** Teşekkürler Sayın Başkan.

* Bu çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenen **107K482 Nolu Ankara Ağızlarının Dokümantasyonu (ANADOK)** projesi çerçevesinde hazırlanmıştır.

** Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

“Ağız Nerelerde Kullanılır?”

Bilindiği gibi her doğal dil çeşitli nedenlerle ortaya çıkmış bir varyantlar yığından oluşur. Değişkenliğin olmadığı, tek biçimli bir doğal dil yoktur. Her varyant, dil içinde belli işlevleri yerine getirir ve işlevleri başka varyantlar veya diller tarafından karşılanmadığı sürece varlığını devam ettirir.

Doğal dillerde varyantlaşma nedenlerinden biri coğrafyadır. Bir dilin konuşulduğu coğrafyada bir istikametten başka bir istikamete doğru gidilince konuşmada farklılaşmalar olduğu kolayca gözlenebilir. Bazı konuşma biçimleri o kadar yoğun yerel iz taşır ki, bunları belirlemek için uzman olmaya bile gerek yoktur. Dilde coğrafya temelli varyantlaşmayla ağız araştırmaları ilgilenir.

En kısa tanımıyla dilin yerel konuşma biçimleri olan, okullarda öğretilmeyen, gelecek nesillere sözlü olarak aktarılan ağızları; konuşurlar doğup büyüdükları çevrede edinir. Ancak yine de ağızlar, ait oldukları bölgenin dışında da kullanılır. Bu yazıda, ağızların nerede kullanıldığı sorusuna yazılı metinler, televizyon ve internet yardımıyla cevap aranacak, ağızların kullanım alanındaki genişlik gösterilmeye çalışılacaktır. Yazının, ağızlar hakkında var olan yaygın ön yargılar yerine, dil incelemelerinin günümüzde ulaştığı seviyeye daha uygun bir kavrayışın yerleşmesine katkı sağlayacağı da umulmaktadır. Ancak kapsayıcı olmayan kısa bir çalışmada, sorunu bütün yönleriyle ele almak mümkün değildir. Konuya dikkat çekmesi düşünülen bu çalışmada söylenenler, daha ayrıntılı araştırmalarla derinleştirilmeye muhtaçtır. Yazının sınırlı çerçevesinde dile getirilenlerin genişçe örneklendirilmesine gerek görülmemiştir. Örnekler için işaret edilen kaynaklara bakılabilir. Özellikle internetle ilgili gözlemler, basit bir aramayla belgelenecek durumda olduğundan kaynak gösterilmesine gerek görülmemiştir.

Kim Konuşur?

Ağız konuştuğu düşünülen insanların dilin başka biçimlerini de kullanabildikleri bundan yüzyıl kadar önce gözlenmiş olsa da (bkz.: Giese, 2007: 9) ağız araştırmacılarının ağızdan başka bir şey tanımayan kaynak kişi aramaları, alışılmış bir durumdur. İletişim ve ulaşımdaki gelişmeler göz önüne getirilince günümüzde bu beklentiye uygun konuşur bulmanın imkânsızlığı kendiliğinden anlaşılır.

Ağızlar, yaygın görüşe göre bir bölgede, daha çok kırsal kesimde, o bölgede doğup büyümüş ve bölge dışına uzun süre için çıkmamış, okur yazarlığı olmayan veya eğitim seviyesi düşük, yaşlı kimselerce konuşulur. Ağız araştırmaları yapılırken kaynak kişide bu tür özelliklerin aranması böyle bir yaklaşım olduğunu gösterir. Bu görüş, dil içindeki varyantlardan birinin daha prestijli sayılmadığı,

* Bu çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenen **107K482 Nolu Ankara Ağızlarının Dokümantasyonu (ANADOK)** projesi çerçevesinde hazırlanmıştır.

** Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

ulaşım ve iletişim imkânlarının kısıtlı olduğu eski dönemler için doğru olabilir. Ancak iç göç, dilin yerine getirdiği işlevlerin karmaşıklaşması, teknolojik gelişmeler gibi nedenler, gerek ağızların kullanıldığı alanın, gerekse ağızların yerine getirdiği işlevlerin genişlemesine neden olmuştur. Bugün Türkçenin ağızları bir yerel kültür ögesi olarak çok canlı bir kullanıma sahiptir. Bazı bölgelerde hâlâ konuşma dili olarak kullanılan ağızlar günlük hayattaki bütün dilsel ihtiyaçları karşılayabilmektedir. Aile ve tanıdık çevresinde, samimi ortamlarda ağızların kullanılması “tanıdık olmanın”, “dost olmanın”, samimiyetin göstergesi olarak algılanmaktadır. Gerçekten de ağızlar dil içinde yakınlık, dostluk, samimiyet, sevgi, şefkat vb. gibi olumlu duyguların taşıyıcısıdır. Kimi durumlar için, örnek olarak fıkralarda kullanılmaları, standart dilden daha uygundur.

Standart Türkçe’de İstanbul Ağızı’na dayandığından, prensip olarak her anadili konuşurunun aynı zamanda ağız konuşuru olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak eğitimi, görevi, ilişkileri başka biçimlerle karşılaşma derecesi, ilgisi, dile ve ağızlara karşı tutumu gibi nedenlere bağlı olarak insanlar kendi ağızlarını konuşmaktan vazgeçip daha yansız, ama standart Türkçe veya standarda yaklaşan prestijli varyantları tercih edebilmektedir. Ancak bu tür tercihler, konuşurun standart biçimi her durumda kullanılacağı anlamına gelmez. İşleri gereği standart dili kullanmak durumunda olanlar da bağlama, muhabata, yere göre ağız konuşabilir. Burada meslekle ilgili bir sınırlama yapmak da imkânsızdır. Standart dili aktarmak durumunda olan meslek gruplarındaki insanların, öğretmenlerin bile ağız kullanabildiğinin yeterince örneği bulunmaktadır.

Standart Hakkında Birkaç Not

Kendisi de bir ağza dayanan standart dil ile ağızları veya farklı ağız gruplarını kesin sınırlarla birbirinden ayıracak dilbilim ölçütü yoktur (**bkz.:** Demir, 2006). Ancak bir ağız temel alınarak geliştirilen standart dil zamanla eğitim kurumlarında öğretilmek, resmi ve yarı resmi ortamlar, basın yayın, edebiyat vb. gibi alanlarda kullanılmak suretiyle yaygınlık ve saygınlık kazanır. Böylece standart varyant, asıl ağız bölgesi dışında da kullanılan ve kabul gören bölgeler üstü bir iletişim aracına dönüşür. Bunun sonucunda bölgeler üstü geçerlilik kazanan bu standart varyantı konuşan birinin nereli olduğuna karar vermek mümkün olmayabilir.

Standart Türkçe’nin bölgeler üstü bir geçerlilik kazanması, sanıldığı gibi aksine, oldukça yenidir. Yoğun Arapça ve Farsça öğelerle konuşma dilinden uzaklaşmış Osmanlı yazı dili, devlet idaresi, edebiyat, tarih yazıcılığı gibi bir dilden beklenen ihtiyaçların bir kısmını karşılamakla birlikte 19. yüzyılda ortaya çıkan eğitimi geniş halk kitlelerine yayma isteğine ve yeni gelişen basının ihtiyaçlarına cevap verecek durumda değildi. Özellikle eğitim ve basın için konuşma diline yakın, öğretimi ve öğrenmesi kolay, yazım kuralları anlaşılır biçimde belirlenmiş bir standart gerekmekteydi. Ne var ki mevcut Osmanlı yazı dili bunun tam tersi durumdaydı. Henüz iyi araştırılmamış İstanbul ağzına dayanan bir standart

varyantın söz varlığı anlamında geliştirilmesi, 20. yüzyılın başlarında kısmen gerçekleşmiş olsa da standart yazım kurallarının kayıt altına alınması ancak 1940'lı yıllarda mümkün olmuştur. Yeni geliştirilen standart varyantın fark edilirliliği ise eğitim, basın yayın, iletişim ve ulaşım imkânları, iç göç gibi standart dilin yayılmasına aracılık eden kanallardaki çeşitlenmeye paralel olarak artmıştır. Diğer varyantlar yerel konuşma biçimleri olarak değişen oranlarda saygınlığa sahip olmalarına rağmen standart dil gibi başka bölgelerde de kullanılır duruma gelmemişler, özel kanalların kuruluşuna ve internetin yaygınlaşmasına kadar konuşuldukları bölgenin dışına belirgin bir biçimde çıkamamışlardır. Bu arada standart dilin “doğru” biçim olarak kendini hissettirmesiyle, asıl bölgelerinde de onunla rekabet etmek zorunda kalmışlar, zaman zaman kendi konuşurlarınca bile, hiçbir bilimsel temeli olmamakla birlikte, kaba görülmüşlerdir. Bazı ağızların standart dile göre birtakım alanlarda daha tercih edilir yönleri olmakla birlikte standart varyantla yerel varyant arasında işlev alanlarında, resmi yarı resmi durumlarda standart, diğer durumlarda, yerel varyantın kullanılması şeklinde bir ayrışma olmuştur. Bunun sonucunda “doğru” ve “güzel” dil olarak görülen standart biçim, alanını genişletirken, “kaba” görülen ağızların kullanıldığı alanlarda bir gerileme olmuştur.

Her ne olursa olsun, ne ağızlar arasında ne de ağızlarla standart dil arasında aşılmaz sınırlar vardır. Her şeyden önce muhtemel sınırları belirleyecek dil bilimi ölçütü yoktur. Standart dille ağızlar iç içe geçmiş durumdadır. Özellik konuşma dili olarak standart biçim ağızların kullanıldığı alanlarda görüldüğü gibi standart dilin kullanılması beklenen durumlarda ağızlarla karşılaşılabilir. Özellikle gelişen teknolojiye paralel olarak ağızlar son yıllarda ağızlar yeni kullanım alanları bulmuşlardır.

Yazılı Metinler

Yazı dilinin tek biçimli, “doğru” dil olduğu görüşü bir hayli yaygındır. Ne var ki, yazı dilinin tek biçimliliği düşüncesi temelsizdir. Yazı dilindeki standart, daha çok yazımla ilgilidir. Söz dizimi, sözcük seçimi, cümlelerin uzunluğu gibi hususlarda, dilin ağızlar için de geçerli olan yapısal sınırları dışında, genel geçer standartlar belirlemek güç, hatta imkânsızdır. Bu nedenle yazı dilinde de konu, bağlam, yazarların sosyal ve psikolojik durumları, eğitim seviyeleri gibi çeşitli nedenlerle ortaya çıkan varyantlaşmalar vardır. Basit bir örnek vermek gerekirse, her ikisi de yazı dili örneği olmakla birlikte, okuyucuda farklı çağrışımlar uyandırabilecek biçimde düzenlenmiş bir edebî metinle, mümkün olduğu kadar açık, farklı anlamlara fırsat vermeyecek biçimde düzenlenmiş akademik bir yazı arasında belirgin farklar vardır. Bir edebî metinde yazım açısından standart veya standart dışı biçimlere yer verilebilirken akademik üslupta bu alışılmış değildir. Yine sınav sorusu, dilekçe, ders kitabı vb. sadece standart dille yazılır, ama her

seferinde metinlerin dilinde araştırılmayı hak eden ayrımlar bulunur, bulunması beklenir.

Yazı dilinin kullanıldığı bazı alanlar ağız kullanımına açıkken bazıları tamamıyla kapalıdır. Ders kitapları gibi geniş kesimlerce oldukça kolay anlaşılması beklenen metinlerin diliyle resmî işlevi olan metinlerde ağız kullanılamaz. Bunun yanında yazı diliyle sıkça eş değer tutulan edebî metinlerde, ağızlara hiç de küçümsenemeyecek sıklıkla başvurulur. Şiir, masal, tekerleme, deyim, fıkra, halk hikâyesi, efsane gibi halk edebiyatı ürünlerinde yazımda standartlaştırılmalarına gidilirse de söz varlığı ve söz diziminde ağız kullanılması alışılmıştır. Yine de standart dilin, yanlış biçimde, halk edebiyatı ürünleri dışında kalan, sanat değeri yüksek kurmaca metinlerde en iyi şekilde temsil edildiği düşünülür. Öyle ki, standart dille ilgili sözlük ve gramer çalışmalarında bu tür metinler birinci derece kaynaklar olarak alınır. Oysa edebî metinlerde ağız kullanılması seyrek rastlanan bir durum değildir. Özellikle roman ve öykülerdeki diyaloglarda ağız kullanımı alışılmıştır (bkz.: Aydın, 2008, Demir; 2009). Bazı metinlerde ağızdan yoğun bir şekilde yararlanılır. Hatta ağız kullanımı, Orhan Kemal'in büyük bir bölümü ağızla yazılmış olan *Murtaza* (İstanbul, 1952) adlı eserinin yayımlanmasından sonra dönemin önemli edebiyatçılarının katıldığı “şive taklidi”, “köylü konuşması” tartışmasının patlak vermesine neden olmuş, tartışmaya katılanların bir kısmı kahramanlarını ağızla konuştururken bazıları buna karşı çıkmıştır. Anadolu ağızlarının Tahsin Yücel gibi “tadını, anlatım gücünü, arılığını” kullanma çabası içinde olan, “bu çabayı bilinçli olarak” hep sürdüren yazarlarımız bugün de vardır (Özkan, 2001: 42, ayrıca bkz.: Aydın, 2008). Ağızlara özgü ses, biçim, söz dizimi, söz varlığı ögesine yer veren çok sayıda eser saymak mümkündür, ama bu ayrı bir inceleme konusudur. Ön bilgiler için bk. Aydın, 2005, 2008; Demir, 2009).

Standart dil, en iyi biçimde ders kitapları ve günlük gazetelerde temsil edilir. Bunun nedeni her ikisinin de mümkün olduğunca geniş kesimlerce anlaşılır olmak, mümkün olan en yüksek okuyucu sayısına ulaşmak gibi ortak amaçlarının olmasıdır. Bunlardan ilki, yukarıda da işaret edildiği gibi, ağız kullanımına doğası gereği kapalıdır. Eğitim standart dille verildiğinden ders kitapları da standart dille olmak durumundadır. Standart dile en fazla ihtiyaç duyulan alanların başında zaten eğitim gelir. Buna karşılık basın organları daha esnektir. Ağız kullanımına veya standart dilden sapmalara özellikle yerel gazetelerde daha sık rastlanır. Şimdiye kadar ağız araştırmalarımı yoğunlaştırdığım Alanya ve Kıbrıs'ta yayımlanan yerel gazetelerde ağız kullanımının çeşitli örnekleri görülür. Gazetelerde ağız kullanımıyla ilgili en çarpıcı örneklerden birini Alanya'daki yerel gazetelerde, Alanya ağzıyla yazılan köşelerin bulunması oluşturur. Bunların içinde de en meşhuru, Yeni Alanya gazetesindeki *Amat Bilir* köşesidir. Uzun yıllardır bu köşede, Alanya ağzıyla çok farklı konular, alaycı bir üslupla ele alınır. Bu köşe, gazetenin en fazla okunan ve ilgi gören köşesidir (www.yenialanya.com.tr)

Televizyon

İstanbul ağzına dayanan yeni standart dil, kodlanmasından itibaren, eğitim kurumları, basın yayın gibi kanallarla yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Yazı dili eğitim kurumları aracılığıyla yeni nesillere aktarılırken, bölgeler üstü geçerliliği olan, yazı diline oldukça yakın bir konuşma dilinin yaygınlaşmasında en önemli araç hiç şüphesiz televizyon olmuştur. Yaygınlaştırılmaya çalışılan konuşma dilinin en büyük temsilcisi uzun yıllar özel diksiyon eğitimi almış spikerlerin görev yaptığı ve başka varyantlara izin verilmeyen TRT olmuştur. Televizyon, elektriğin ulaştığı her köye ulaşma şansı bulmuştur. 1990'lı yıllara kadar bu konuşma dili, yerel ağzın baskın olduğu bölgelerde okullarda öğretmenlere, resmi dairelerde bazı görevlilere özgü, varsa televizyonda rastlanan bir varyant olarak görülmüş, ağız üzerinde yok edici bir etkide bulunmamıştır. Ağızların baskın olduğu bölgelerde hâlâ eğitilmiş kesimin de ağız konuşması bunu açıkça gösterir. Yerel varyantlar zaten yazılmadıkları için yazılı alanda standart biçimle bir rekabete girmeleri söz konusu değildir. 1990'lı yıllarda özel televizyon kanallarının kurulmasını takiben, standart dille ağızlar arasında çok daha yoğun bir etkileşim ortaya çıkmış, böylece standart konuşma dili en güçlü ve en etkili aracına kavuşmuş, hayran olunan insanlar her gün evlerin başköşesinde “güzel”, “ince”, “kibar” İstanbul ağzıyla konuşmuşlardır. Ayrıca iç göç nedeniyle asıl ağız bölgelerinin dışına çıkan insanların da okullardan ve televizyondan tanıdıkları İstanbul ağzına yaklaşan biçimleri tercih etme eğiliminde olduğu gözlenmektedir.

Özel televizyon kanallarının kurulmasıyla standart dilin en etkili aracı olan televizyon, bu defa yerel konuşma biçimlerinin konuşuldukları bölgelerin dışına çıkması ve daha geniş kesimlerce fark edilmesinde en önemli araç durumuna gelmiştir. Bunun sonucunda standart dilin ve ağızların kullanım alanında çok dikkat çekici bir kesişme olmuştur. Ağızlar bir taraftan standart dilin etkisiyle standarda yaklaşmışlar, eğitilmiş genç nesiller tarafından daha az kullanılır olmuşlardır. Ancak standart dilin kullandığı araçları kullanarak ağızlar da bölgelerinin dışına çıkmışlar ve daha önce standart dile özgü alanlarda kullanılır duruma gelmişlerdir. Bu nedenle günümüzde standart dil ile ağızlar arasında her zamankinden çok daha karmaşık bir ilişki vardır. İstanbul ağzına dayalı konuşma dilinin en güçlü kanalı olan televizyonlarda dizilerde, bazı kanalların eğlence programlarında, yerel kanallarda ağza bolca yer verilmektedir. Başlı başına bir araştırma konusu olan bu gelişmeden standart konuşma biçiminin kalesi durumundaki TRT de nasibini almıştır.

Bu gerçeğe karşın, televizyonlarda kullanılan ağızlara karşı tutum, ağızların konuşulduğu bölgeyle ilgili genel kanımlarla örtüşecek biçimde değişken olabilmektedir. Örnek olarak Karadeniz ağzı konuşulması hoşgörüle karşılaşırsa, doğu Anadolu ağzının konuşulması tepki çekebilme, benzer programlar yapan ağız konuşuru sunuculardan birine ses çıkarılmazken bir başkası tepki çekebilme (örnek olarak bkz.: Arman, 2003, Çelebi, 2003).

Hatta televizyonlarda yerel dil kullanılmasının dili bozduğu şeklinde yaygın bir görüş de vardır. Her ne olursa olsun, bugün ağızların bir şekilde fark edilmesinde televizyonun en önemli araç olduğu bir tartışma götürmez bir gerçektir. Televizyonlarda kullanılan ağızların Türkçenin sınırları içindekilerle sınırlı kalmadığını vurgulamaya gerek yoktur, örnek olarak *Elveda Rumeli* dizisine bakılabilir. Bu yeni eğlence ögesi, bu yönüyle, kahramanların ayırıcı özellikleri arasında konuşmalarındaki farkların önemli bir yer tuttuğu Ortaoyunu, Hacivatla Karagöz gibi geleneksel tiyatroyla da kesişmektedir.

Televizyonlarda, kendine özgü bir dil kullanılan haberler başta olmak üzere, ağız kullanımının alışılmış olmadığı programlar da vardır. Buna karşılık çeşitli eğlence programlarında ve sevilen dizilerde farklı derecelerde ağız kullanılabilir. Bunlardaki ağız kullanımını, ağızlara karşı belli bir hoşgörünün oluşması, ilgili ağzı konuşanların ise kendi konuşmalarının utanılacak bir şey olmadığını farkına varması sonucunu doğurmaktadır. Bu, özellikle ağız konuşanların “cahil”, “görgüsüz”, “kaba” insanlar olmadıklarının görülmesiyle daha da yaygınlaşacaktır. Yerel yayın yapan kanallarda ise çok daha yoğun bir ağız kullanımı vardır.

İnternet

Bu yazıda ağız kullanımı açısından son olarak üzerinde duracağımız konu internettir. İnternetin getirdiği sınırsız özgürlükten ağızlar da en geniş anlamıyla yararlanmaktadır. Ağızlarla ilgili çok sayıda veriye ulaşılabilen internet, ağız kullanımı açısından burada hepsinin üzerinde ayrıntılı olarak duramayacağımız kadar zengin ve renkli bir veri kaynağıdır. Belli ağızlarla ilgili sözlük, deyim, metin örnekleri, fıkra, şiir, yerli ve yabancı filmlere yapılmış dublajlar vs. birçok internet sayfasında boy gösterdiği gibi bazıları e-maillerle tanıdıklara, arkadaşlara “ilet”ilmektedir.

İnternet, ağızları belgelemeye yönelik ciddi çalışmalarda yararlanılabilecek veriler sunmaktadır. Köy, belde ve şehirlere ait sayfalar başta olmak üzere sözlük öğelerine veya ağız örneklerine yer veren sayfaların sayısı her geçen artmaktadır. Örnek olarak belgelemeye çalıştığımız Ankara'nın farklı bölgelerinin ağızlarına ait kelime ve deyimlere internette ulaşmak mümkündür. İlgili ağzı tanıyanlar, amatör bir ruhla da olsa, çevrelerinde yaşayan, dikkat çekici buldukları dil öğelerini sayfalarına almakta, başkalarıyla paylaşımına açmaktadır. Bu ağızlara ulaşmada yepyeni bir yoldur. İnternette ulaşılır durumdaki verileri kullanırken dikkatli olunması gerektiğini söylemeye gerek yoktur. Ancak internetin, alan uzmanı olmayan, ama kültürel bir öge olarak ağzın korunmasına katkıda bulunmak isteyenlere önemli fırsatlar sunduğu, alan uzmanları içinse daha önce büyük zahmetlerle elde edilebilecek verilere ulaşmalarına imkân sağladığı da göz ardı edilemez.

Daha çok standarttan sapan biçimleri belgelemeye yönelik bu tür çalışmalar yanında, internette ağızlarla yazılmış şiir, fıkra, hikâye gibi türlere de rastlanmaktadır. Buna, Ellağam bir gış gunuydün/Seni gorduğumde diye başlayan, Çorum ağzıyla seslendirilmiş ve yazılmış bir şiiri veya İngilizce ve Kıbrıs ağzıyla yazılmış, ilk dörtlüğü *I am a Gıbrıslı gız, Emmy derler adıma / I would like to tell you, neler geldi başıma / Every Sunday aynı şey, I nearly çadlaycam / My dad brings me dünürcü, illa illa alacam* olan *Dünürcü* örneklerini verebiliriz. Bu tür örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür, ancak yazının amacı örnekleri sıralamak değildir.

İnternette ağızlar açısından bir başka ilgi çekici gelişme de yerli yabancı birçok filme farklı ağızlarda dublaj yapılmasıdır. Eğlence olsun diye yapılan bu tür dublajlarda argo kullanılan çok sayıda örnek olduğu gibi argoya yer vermeyen, *dalga bulaj takımı* videolarında olduğu gibi başarılı denemeler de bulunmaktadır.

Televizyonlarda sınırlı sayıda ağız kendini duyurma şansı bulurken, gönüllü katılımına açık internette neredeyse her bölgeyle ilgili bir şeylere ulaşmak mümkündür. Yine televizyondan farklı olarak, internette ulaşılan bir örneği tekrar tekrar dinlemek ve başkalarına aktarmak mümkündür. Eskiden sınırlı sayıda, genellikle komşu ağızlarla karşılaşılırken internet kanalıyla çok sayıda ağız okunur ve işitilir olmuştur. Bu yeni durumda ağız örnekleri aynı ağzı konuşanların değil, ilgi duyan herkesin kullanımına ve katkısına açıktır. Böylece dil içindeki yerel çeşitlilik çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkma ve gelişme fırsatı bulmaktadır.

SONUÇ

Başta da söylendiği gibi, yerel konuşma farkları her doğal dilde vardır. Ağız konuşmayı hor görmek, aşağılamak için hiçbir dilbilimsel neden yoktur. Dil gerçeğiyle örtüşmeyen ütöpik tek biçimli dil beklentisine kapılmak ve yüzyıllar içinde ortaya çıkmış doğal dil biçimlerini hor görmek yerine, unutulmaları durumunda dil tarihinin vazgeçilmez bir temel taşının yok olacağı, ölen dillerde olduğu gibi, yıllar içinde o ağızla aktarılan bilginin de ortadan kalkacağı farkında olarak bu ağızları belgelemek belgelemek ve incelemek gerekir (bk. Demir, 2008). “Tek tip” dil beklentisi yazım açısından anlamlı olabilir, ancak çeşitli nedenlerle sürekli değişen, her türlü dış etkiye açık doğal dil için anlamsızdır. Her doğal dilde olduğu gibi Türkçede de ağızlar, az veya çok oranda herkes tarafından konuşulur. İstanbul Türkçesi konuşan biri de dilbilimsel anlamda bir ağız konuşurudur. Standarda temel alındığı için prestiji yüksek olan bu ağız yanında, düşük prestije sahip ağızlar da çok önemli sosyal ve psikolojik ihtiyaçları karşılar.

Yazılı metinlerde, televizyonda veya internette ağızların yoğun bir şekilde boy göstermesi elbette birinin ağız konuşması sonucunu doğurmaz, ama bunların ağızlara karşı farkındalık yaratacağı ve ağızlara karşı olumsuz tutumun değişmesine yardımcı olacağı göz ardı edilemez.

KAYNAKÇA

Arman, Deniz, (2003), “Şive Uyarısı”. **Vatan**, 28 Haziran 2003.

Aydın, Mehmet, (2005), “İki Örnek Çerçevesinde Popüler Yayınlar ve Ağız Araştırmaları”. **Workshop on Turkish Dialects Orient Institute of the German Oriental Society 18-19 November 2005**, İstanbul. [Bildiri metni.]

Aydın, Mehmet, (2008), “Kurmaca Metinlerde Ağız Ögelerinin Kullanımı”. **VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı**. 20-25 Ekim 2008, Türk Dil Kurumu. Ankara. [Bildiri metni.]

Çelebi, Melis, (2003), “Parayı Versinler Süveyş Kanalı’ndan Çıkarım”. [Mahmut Tuncerle Söyleşi.] **Milliyet**, 1 Kasım 2003.

Demir, Nurettin, (2006), “Türkiye’de Dil-Lehçe-Şive-Ağız Tartışmaları”, **Türkiye’de Dil Tartışmaları**, Derleyenler: Astrid Menz-Christoph Schröder, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 119-146.

Demir, Nurettin, (2008), “Ağız Dokümantasyonu Niçin Gereklidir?” **Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı**, 25-30 Mart 2008, TDK, Harran Üniversitesi, Urfa. [Yayımlanmamış bildiri.]

Demir, Nurettin, (2009), “Edebî Metinlerde Ağız Kullanımı Hakkında Bir Ön Çalışma”. **Bernt Brendemoen Armağanı**. (baskıda.)

Giese, Friedrich, (1907), **Materialien zur Kenntnis des anatolischen Türkisch. Teil I. Erzählungen und Lieder aus dem Vilayet Konjah**. Halle.

Özkan, Kaan, (2001), **Görünmez Adam. Tahsin Yücel Kitabı**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ: Sayın Demir’e teşekkür ederiz. Ben de “**Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller**” Konusu üzerinde dumak istiyorum.

“Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller”

Anadolu ve Rumeli ağızları, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde, Türkiye Türkçesi yazı dilinden ses bilgisi, şekil bilgisi özellikleri ve söz varlığı açısından birçok yönde ayrılıklar gösteren bir ağızlar topluluğudur. Tarihî gelişme sürecinde Oğuzcanın son halkasını oluşturur. Dil yapısı bakımından temel dayanağı Eski Anadolu Türkçesi’dir.

“**Eski Anadolu Türkçesi Paneli**”nin açış konuşmasında da dile getirdiğimiz üzere, Eski Anadolu Türkçesi’nin Türk dili tarihinde önemli bir yeri vardır. Çünkü Türkiye Türkçesi başta olmak üzere günümüz güneybatı Türk lehçelerinin oluşmasında temel görev yüklenen Oğuz Türkçesi, ilk kez bu dönemde Anadolu ve Rumeli bölgelerinde başlı başına bir yazı dili olma niteliği kazanabilmiştir. Gerçi, tarihî kaynaklarda ve Türk dilinin yazılı belgelerinde Oğuz Türklerinin

varlığı MS VI. yüzyılda Köktürk Kağanlığı'na kadar gitmektedir. Bu tarihî eskiliğe koşut olarak Oğuzcanın Eski Anadolu Türkçesi'nden önceki varlığı VI-XI ve XI-XIII yüzyıllar arası olmak üzere iki alt döneme ayrılabilir. Birinci dönemde yani VI-XI. yüzyıllar arasında, Oğuzlar Köktürk, Uygur ve Karahanlı Devleti'nin sınırları içinde yurt tutmuş bir Türk kavmi olduğu için doğal olarak bağımsız bir yazı diline sahip olamamıştır. Bundan dolayı da VI-XI. yüzyılları kapsayan Köktürk, Uygur ve Karahanlı yazı dilleri içinde kendi lehçelerine ait özellikler, eldeki belgelere göre, ancak birtakım belirtiler hâlinde varlığını ortaya koyabilmiştir.

Biz, Oğuz lehçesinin bu durumunu “Eski Türkçe'deki Oğuzca Belirtiler” başlıklı bir araştırma yazısı ile ortaya koymaya çalıştık (Korkmaz, 1995, 2005, s. 205-216).

Oğuzcanın X-XIII. yüzyıllar arasındaki dönemine gelince: Tarihî ve coğrafi kaynakların verdiği bilgilerden, Oğuzların IX-XI. yüzyıllar arasında Aral Gölü'nün kuzeyindeki steplerde ve *Seyhun (Sirderya)* ırmağının iki yakasında oturdukları ve X. yüzyılda *Yenikent* merkez olmak üzere bir *Yabgu* devleti kurdukları da biliniyor. Oğuzlar XI. yüzyılda varlıklarını Orta Asya'da daha belirgin bir duruma getirmişler ve *Yenikent*'ten başka *Haare*, *Cend*, *Sepren Suğnak*, *Fârab (Karacuk)*, *Barçınlıg Kent* gibi yeni şehirler de kurarak *Sirderya* ırmağının iki yakasında kısmen yerleşik kısmen de göçebe olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu dönem Orta Asya'sında Oğuzlar önemli bir yer tuttıkları için Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lügat-it-Türk**'te Oğuzlar ve Oğuzca hakkında genişçe ve önemli bilgiler vermiş; Oğuzların kültürlü bir şehir yaşamı sürdürdüklerine işaret etmiştir (B. Atalay, 1992, C. III, s. 14-15). Biz, Oğuzcanın bu dönemdeki somut bilgilere dayanan, Karahanlı Türkçesi temelindeki nispeten karışık sayılabilecek dil yapısını “Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi” (Z. Korkmaz, 1995, 2005, s. 241-253); “Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişme Süreçleri ve **Divanü Lügat-it-Türk**” (Z. Korkmaz, 1999, s. 459-471) adlı iki yazı ile işlemiş bulunuyoruz.

XI-XIII. yüzyıllar arasında Oğuzların aynı zamanda Harezmi yoluyla Horasan üzerinden Yakın Doğu'ya uzanarak Selçuklu Devletleri'nin kuruluşunu hazırladıkları da bilinmektedir. Bu dönem, Oğuzların doğudan batıya doğru yönelen siyasi etkinliklerinin de güçlenme dönemidir. Ancak, Büyük Selçuklu Devleti'nde de Anadolu Selçuklu Devleti'nde de resmî dil Türkçe değil Farsçadır. Bu nedenle başlangıçta Türkçenin gelişmesi mümkün olamamıştır. Türkçe halkın konuşma dili olarak sürmüştür, yalnızca dinî içerikli ve halka seslenen, öğretici nitelikteki bazı eserler Türkçe yazılabilmektedir. Bu çetin duruma rağmen, Anadolu'da Oğuz lehçesine yani Oğuz boylarının konuşma diline dayanan bağımsız yeni bir yazı dili ve edebiyatının kurulup gelişmesi önlenememiştir. Oğuzcanın tarihî gelişme sürecinde 3. Dönem, diye adlandırabileceğimiz bu dönem, Selçuklu Devleti'nin yerini alan Anadolu Türkmen Beylikleri dönemine rastlar ve “Eski Anadolu Türkçesi” veya “Eski Türkiye Türkçesi” diye adlandırılır.

Anadolu Beylikleri dönemi, Türk dili ve kültür tarihi açısından bir uyanış, yeni bir gelişme dönemidir. Çünkü, bu dönemde, Arapça ve Farsçaya itibar etmeyen Türkmen Beylerinin kendi dillerine sahip çıkarak beylik merkezlerinde ve saraylarında şairleri, edipleri, düşünce ve bilim erbabını destekleme yolunda gösterdikleri bilinçli duyarlık, Oğuzcanın Anadolu'da köklü bir yazı dili durumuna geçmesini kolaylaştırmıştır. Bu dönemde telif tercüme ve uyarlama yüzlerce ve yüzlerce eser ortaya konmuştur.

XIII. yüzyılın ikinci yarısından XV. Yüzyıl ortalarına kadar (1277-1450) süren Eski Anadolu Türkçesi'nin dil yapısında tarihî dönemlerin kalıntısı olarak Eski Türkçe'den gelme veya onunla ortaklaşan bazı özellikler bulunmakla birlikte, temel yapısı Oğuzcaya dayanmaktadır.

Tarihî kaynakların verdiği bilgiler, Oğuzlar üzerinde yapılan derinlemesine araştırmalar, arşiv kaynaklarından ve yer adları incelemelerinden ortaya çıkan sonuçlar, Anadolu'ya Oğuzların 24 boyundan 23'ünün göç etmiş olduğunu ortaya koymaktadır. (F. Sümer, 1992, s. 173). Ancak, son araştırmalarda *Alka Evli*'lere ait bazı yer adlarının da ortaya çıkması, bu 24. boyun da gelmiş olduğu olasılığını güçlendirmektedir. Bu göçler sırasında elbette bir kısım Oğuz dışı Kıpçak, Karluk, Çiğil vb. Türk boylarından gelme göçler de vardır. Anadolu'ya gelen Oğuz boyları, *Kayı*, *Bayat*, *Bayındır*, *Avşar*, *Kınık*, *Salur*, *Beğdili*, *Çepni*, *Eymür*, *Yüreğir* gibi kendi adları ile veya boy taksimatında birtakım oymak, aşiret ve cemaatlere bölünmüş olarak önce Anadolu'nun daha sonra da Rumeli'nin çeşitli bölgelerine yayılmışlardır. Zamanla Anadolu ve Rumeli bölgelerindeki çeşitli nedenlere bağlı iç göçler de bu yayılmayı çeşitlendirmiş ve renklendirmiştir.

Bugün Eski Anadolu Türkçesi alanına giren birçok eser, dil yapıları bakımından incelendiğinde, Oğuzcaya dayanan temel ortaklık dışında ses, şekil bilgisi ve söz varlığı açısından birtakım ağız ayrılıklarının bulunduğu da görülmektedir. Bunun başlıca nedeni, yazı dilinin konuşma diline dayanarak yol almış olması ve Oğuz-Türkmen boyları ile bunlara bağlı oymak, aşiret ve cemaatler arasında daha o zamandan birtakım ağız ayrılıklarının var olmasıdır.

Böyle bir etnik yapıya ve dil şekillenmesine uğrayarak kurulmuş olan Eski Anadolu Türkçesi, XV. yüzyıl ortalarından başlayarak iki yönlü bir değişim ve gelişim süreci izlemiştir. Birinci yöndeki değişim ve gelişmeler, bir süre belirli bir boy ağzı (Muhtemelen Kayı boyu ağzı) doğrultusunda yol alarak ve daha sonra Osmanlı Türkçesi evresinden geçerek günümüz Türkiye Türkçesi yazı dilini oluşturmuştur.

İkinci yöndeki değişim ve gelişme sürecinde ise, Eski Anadolu Türkçesi konuşma dili ve ağız ayrılıkları doğrultusunda yol alarak ve yazı dilinin etkisinden uzak kalarak günümüz Anadolu ve Rumeli ağızlarını oluşturmuştur. Bu nedenle, bugünkü Anadolu ve Rumeli ağızlarının temel dayanağı Eski Anadolu Türkçesi'dir. Yalnız buna XV-XX. yüzyıllar arasında gerçekleşen birtakım yeni

gelişme ve değişmeler ile araya giren daha başka etkenlerin ortaya koyduğu sonuçları da eklemek gerekir.

Bugün Anadolu ve Rumeli ağızları, eldeki işlenmiş malzemeye dayanarak bir incelemenden geçirildiğinde, başlıca şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

1. Oğuz lehçesi ağırlıklı olan bu ağızların dil yapısında Eski Anadolu Türkçesi (EAT) kanalı ile Eski Türkçe (ET) döneminden gelme bazı özelliklerin, olduğu gibi veya ufak ses değişmelerine uğrayarak sürdüğü görülmektedir.

2. Temel yapısında Eski Anadolu Türkçesi'nden aktarılan ses ve yapı özellikleri ile söz varlığı egemendir. Ancak,

3. Bu ağızlar uzun yüzyıllar standart yazı dilinin bağlayıcı etki ve baskısından uzak kaldıkları için, bir yandan Türk boylarının Anadolu'ya Orta Asya'dan getirdiği eski dönemlere ait söz varlığını ve yapı özelliklerini Eski Anadolu Türkçesi kanalıyla büyük ölçüde korumuştur. Ayrıca, dilin kendi kendini besleyen türetme ve anlam geliştirme yollarına da başvurarak dildeki yaratıcılığı sürdürülmüştür. Böylece Oğuz-Türkmen lehçesinin egemen dil kuralları çerçevesinde yeni birtakım ses ve sese bağlı şekil bilgisi değişmelerine (morphophonemik değişim) uğramıştır. Öte yandan, Oğuz dışı Kıpçak vb. özellikleri de kendi dil yapısı ile kaynaştırarak çok yönlü birtakım şekillenmeler göstermiştir. Ayrıca, Anadolu şartlarının ortaya koyduğu yeni yaşayış biçimi ve yeni ihtiyaçlar, yeni türetmeleri gerekli kılmış veya mevcut kelimeler, anlam dallanması yoluyla yeni anlamlar kazanarak kavram alanlarını genişletmiştir. Böylece dil, kendi değerlerini koruyarak veya yeni şekillenmelerden geçirip geliştirerek sürdürmüştür. Yazı dili ile ağızlar arasındaki bu farklı değişme ve gelişme şartları dolayısıyla TT'nin yazı dili ile Anadolu ağızları arasında ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı açısından önemli birçok ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Anadolu'daki ortak yaşayış dolayısıyla Rumca, Ermenice gibi yerli dillerden aldığı bazı sözleri de kendi *potasında* eriterek yerleştirmiştir.

4. Oğuzca, yapısında var olan bu değişme ve gelişmeye elverişli özellikleri dolayısıyla, aynı zamanda yaratıcı bir lehçe niteliği kazanmış; eski bazı şekilleri yeni ses değişmeleri ile farklı şekillere sokarak Oğuz-Türkmen lehçesine ait pek çok değeri içinde barındıran bir dil hazinesi ortaya koymuştur. Ağız sözlükleri incelendiğinde, şüphesiz bu zenginlik onun söz varlığında da görülmektedir.

5. Bunlara ekleyebileceğimiz dikkat çekici daha başka özellikler de vardır.¹⁹

Aşağıda, temel yapısı Oğuz-Türkmen lehçesine dayanan Anadolu ve Rumeli ağızlarını oluşturan zengin dil yapısı I. Eski Anadolu Türkçesi'nden getirdiği

¹⁹ Anadolu ve Rumeli ağızları, elde var olan bütün metinlere ve yapılan araştırmalara dayanılarak, dil özellikleri açısından yapılan en son sınıflandırmada, Doğu Grubu ağızları, Kuzeydoğu Grubu ağızları ve Batı Grubu ağızları olmak üzere üç temel ağız grubuna ayrılmıştır. Bunlar da kendi içlerinde birtakım alt ağız gruplarına ayrılmışlardır (Bu konuda bk. Leylâ Karahan, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yay., Ankara 1996, 207 s.). Biz de eldeki bildiriye yaptığımız açıklamalarda bu sınıflandırmaya uymuş bulunuyoruz.

özellikler, II. Zamanla kendi yapı ve işleyişinin ortaya koyduğu özellikler olmak üzere iki grupta ele alınarak, bu ağızların temel yapısını niteleyen bazı örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

I. Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Eski Anadolu Türkçesi'nden Gelen Özellikleri

A. Ses Bilgisi Açısından Ünlülerde

Konuya girerken önce bir noktaya açıklık getirelim. Eski Türkçe'de olsun, Eski Anadolu Türkçesi'nde olsun, o dönemlerde kullanılan alfabe sistemleri, ünlülerin birçok boğumlanma özelliklerini gösterme olanağından yoksun olduğu için, bu eski dönemler ile Anadolu ve Rumeli ağızları arasında telaffuz açısından söz gelişi dar a (á), yuvarlak a (ă) genzel a (ǎ), o-ö arası bulanık a gibi ayrıntı noktalarında karşılaştırma yapamıyoruz. Ünlülerin özelliklerine ilişkin bilgilerimiz yalnızca alfabe sistemlerinin verdiği olanaklara bağlıdır.

Anadolu ve Rumeli ağızlarındaki eski dönemlerle örtüşen başlıca ünlü özelliklerinden bazıları şunlardır:

1. e / i sesi

Eski Türkçe Dönemi'ndeki lehçe ayrılıkları dolayısıyla, ön seste ve ilk hecede *i* ünlüsü yanında *kapalı e* (*é*) ünlüsünün varlığı da bilinmektedir (A. von Gabain 1974, s. 44, § 16). Aynı durum Eski Anadolu Türkçesi için de söz konusudur. Ancak, metinlerde yazılış büyük bir çoğunlukla *i* yanındadır (F. Timurtaş 1976, s. 333/2; Z. Korkmaz 1983, s. 39). Bu durum Anadolu ağızları için de geçerlidir. Mevcut ayrılıklar yazı diline kıyaslandığında, *i*'li sözlerin yaygın olduğu görülüyor. *i*'li şekiller Batı grubu ağızlarında daha da yaygındır: *er / ir* 'asker', *erin / irin* 'dudak', *ert- / irt-* 'geçmek', *bêş / biş*, *dê- / di-*, *gece / gice*, *yemek / yimek*, *yêr / yir*, *yêtiş- / yitiş-* vb.

2. Eski Türkçe'den sonra Eski Anadolu Türkçesi'nde de *āç*, *āz*, *īç* 'iç', *ōd* 'ateş', *ōn*, *ūç*, *yūz* gibi Ana Türkçe'den gelme asli uzunlukların varlığı bilinmektedir (Z. Korkmaz, 1995, 2005, s. 443-458).

Bu uzunluklar, Batı Anadolu'nun Uşak, Kütahya, Dinar (Afyon), Sivril (Denizli), Tavas, Bozdoğan (Aydın) ve bir dereceye kadar da Kars ili ağızlarında, daha çok Kınık ve Salur boyları ağızlarından gelen bir özellik olarak Eski Anadolu Türkçesi'ndeki durumun devamı niteliğinde korunagelmiştir: *āl-*, *āt-*, *bāş*, *bêş*, *çāl-*, *ōn*, *vīr-*, *yāt-* *yōk* vb. (Z. Korkmaz, 1994/1, s. 16-21; 1999/I,II, s. 160/2).

3. Türkçenin çok genel bir kuralı durumunda olan ve ünlüleri kalınlık-incelik sırasına göre ayarlayan dil benzeşmesi (palatal harmonie) olayı, bilindiği üzere, Türkçede, Eski Türkçe Dönemi'nden beri çok güçlüdür. Aynı durum Eski Anadolu Türkçesi'nden geçerek Anadolu ağızlarında da kendini gösterir. Bu nedenle, ağızlara girmiş kurala aykırı alıntı sözler bile, yazı dilindeki durumun aksine,

ilerleyici ve gerileyici benzeşmelerle kural kapsamı içine alınmıştır. Ağızlardaki bu kurala bağlılık, Doğu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında genellikle gerileyici benzeşme ve ünlü incelmeleri biçimindedir (L. Karahan 1996, s. 3/2,4): *asker* > *esger*, *haber* > *heber*, *Hamit* > *Hemit*, *marifet* > *merifet*, *nasip* > *nesib*, *sohbet* > *söhbət*, *vasiyet* > *vesiyet* vb.

Batı Anadolu ağızlarını da içine alan Batı Grubu ağızlarında ise bu kural etkinliğini daha çok ilerleyici benzeşme biçiminde ortaya koymaktadır. Yalnız yer yer her iki yönlü benzeşme örneklerine de rastlanabiliyor: *acemi* > *acami*, *adres* > *edres*, *ateş* > *ataş*, *Ayşe* > *Ayşa*, *Eşe*, *efkâr* > *efker*, *etraf* > *edref*, *evlat* > *evlet*, *fakir* > *fağır*, *haciz* > *heciz*, *mahalle* > *mehelle*, *mercan* > *mercen*, *mezar* > *mezer*, *tâne* (< *Far. dāne*) > *dene* vb. (L. Karahan, 1996, s. 3-5; Z. Korkmaz 1994/1, s. 29-33; 1994/2, s. 48; T. Gülensoy, 2003, s. 49).

İlerleyici benzeşmenin daha ağır bastığı Batı Grubu ağızlarında olsun öteki bazı ağızlarda olsun, yazı dilinde kalınlık-incelik uyumuna aykırı düşen *ki*, *iken* / *-ken*, *-leyin*, *-mtrak* vb. ekler ile *için*, *ile* gibi edatlar, *ki* bağlacı ve *i-* ek-fiili, Eski Anadolu Türkçesi'nde olduğu gibi burada da uyuma girmiş bulunmaktadır: *ağşamleyin* > *āşamlayın*, *alvēr-* > *alvır-*, *arğandaki* > *arğağdağı*, *bakıyor ki* > *bağıyo ku*, *çalğılar ile* > *çalğılānan*, *çıkarken* > *çıkakān*, *yok idi* > *yoğ;udu*, *dururken* > *dururğana*, *ekşimtrak* > *ekşimtrek*, *onunki* > *onuñku*, *sabahleyin* > *sabalayın*, *su ilen* > *suyunan*, *taş ile* > *daşılan*, *yanındaki* > *yanındağı*, *yok ki* > *yok ku* (Z. Korkmaz, 1994/1, s. 29-33; 1994/2, s. 45-47; 1994/3, § 7; A. Akar, 2004, s. 16-17, 18: 1-2) vb.

4. Dudak benzeşmesine gelince: Kısmen Eski Türkçe'deki bir durumun devamı olarak Eski Anadolu Türkçesi'nde de dudak benzeşmesi yoktur. Bu durum *eyü*, *dilkü*, *gendü*, *esrük*, *yanku*, *yılduz* örneklerinde görüldüğü gibi kelime kök ve gövdelerinde yahut da *ılan-uñ* 'yılanın', *ğardaşı-nuñ*, *bağ-lu*, *dip-süz*, *geç-ür-*, *gir-e-vüz* 'girelim', *kuş-ı*, *ulu-lık*, *alur-sın*, *ur-ınca* kelimelerinde görüldüğü gibi, kelimeye yuvarlak veya düz olarak eklenen eklerin varlığından ileri gelmektedir. Anadolu ve Rumeli ağızlarında da bölgeden bölgeye bazı farklı durumlar tespit edilmekle birlikte, kelime kök ve gövdelerinde yazı diline aykırı olarak dudak benzeşmesinin oldukça güçlü olduğu görülüyor: *armut* / *armut*, *çamur* / *çamır*, *çavuş* / *çaviş*, *yağmur* / *yāmır*, *davul* / *davıl* vb. Hatta Afyon, Kastamonu, Nevşehir, Ordu ve Malatya'nın bazı ağızlarında *-yor* şimdiki zaman eki bile düzleşmiştir: *bilmiyem*, *çıkıya,diyi ki*, *dolanıyı* 'dolanıyor', *kesiye* vb. Manisa, Denizli, Muğla vb. ağızlarda ilk hecelerinde yuvarlak ünlü taşıyan bazı sözlerin daha sonraki hecelerinde yer alan düz geniş ünlüler de dar yuvarlak ünlülere dönüştürülerek dudak benzeşmesi güçlendirilmiştir: *burada* > *burdu*, *konuşmadan* > *ğonuşmudan*, *kule* > *ğulu*, *oda* > *odu*, *ova* > *ovu*, *zurna* > *zurnu* (Z. Korkmaz, 1983, s. 422) vb. Bu durum Anadolu ağızlarında dudak benzeşmesi kuralının yalnız dar düz ünlüleri değil, geniş ünlüleri de kapsamına aldığını gösteren bir gelişmenin sonucudur. Bu gelişme uyarınca *fotoğraf* > *foturaf*, *horoz*

> *horuz, horaz, doktör* > *dohtur, manto* > *mantu, motor* > *motur* vb. değişimler de kapsam içine girmiş oluyor.

Buna karşılık, dudak ünsüzlerinin etkisine bağlanan yuvarlaklaşmalar yanında, tıpkı Eski Anadolu Türkçesi'nde olduğu gibi düz kelime kök ve gövdelerine asıl yapılarındaki yuvarlaklığı koruyarak gelen ek ve şekiller de vardır. Kastamonu, Çankırı vb. bazı ağızlar ile özellikle Kuzeydoğu Grubu ağızlarında bu eğilim daha doğrusu eski şekilleri koruma eğilimi daha yaygındır: *altun, art-uğ, babanuz, bay-ğun, pağlavu, ben-um, degül, del-uğ, eksu-k, év-unuz, yaz-uğ, gêt-dum (getür-düm), gez-duğ-, gel-duğ, iç-duğ, nene-cuğum, tani-duğ* vb. Kuzeydoğu Grubu ağızlarında yuvarlaklaşan ünlü, yanındaki ünlü ne olursa olsun hep kalındır (L. Karahan, 1996, s. 16/8).

Yukarıda belirtilen ve yer yer Eski Türkçe daha çok da Eski Anadolu Türkçesi ile ortaklaşan ünlü olayları bir yana bırakılırsa, bunun dışında, Anadolu ve Rumeli ağızlarında kalın ünlülerin incelmesi, ince ünlülerin kalınlaşması, düz ünlülerin yuvarlaklaşması, yuvarlak ünlülerin düzleşmesi, geniş ünlülerin daralması, dar ünlülerin genişlemesi gibi daha birçok ünlü değişimleri görülmektedir. Bunlar ya kendi içinde bulunan ünlülerin birbirine yahut da ünsüzlerin boğumlanma (articulation) açısından ünlülere yaptığı küçük değişimler ile *a, e, ı, i, o, ö, u, ü* gibi temel ünlülerin boğumlanma özelliklerinde bölgeden bölgeye değişen bazı farklı eğilimlerin ortaya koyduğu ünlü şekillenmeleridir. Söz gelişi normal *a* yanında dar *a* (*á*)'nın, yuvarlak *a*'nın (*â*), genzel *a*'nın (*ã*) ve bulanık *a*'nın bulunması gibi.

Buna karşılık bir de ünsüzlerin ünlüler üzerine yaptığı etkilerle bir ünlüyü başka bir ünlüye çeviren hatta böyle bir değişimle dil ve dudak benzeşmelerine bile aykırı olan durumlar ortaya çıkmaktadır. Söz gelişi:

a. Doğu Grubu ağızlarının bir kısmında çeşitli nedenlere bağlı olarak kendini gösteren ve kalınlık-incelik temelindeki ünlü uyumunu bozan *gelduğ* 'geldik', *gidah* 'gidelim', *gidacağlar* 'gidecekler', *geymah* 'giymek', *gêtdih* 'gittik', *gelmişah* 'gelmişiz', *isteyecağsen* 'isteyeceksin' (L. Karahan 1996, s. 58-59) gibi değişimler,

b. Bir kısım Batı Grubu ağızlarında ve daha çok Orta Anadolu bölgesindeki ağızlarda, *k, g, ñ* damak ünsüzlerinin yol açtığı *düğme* > *düğme, görmek* > *görmek, göñül* > *göñül, kötü* > *kötü, yüñ* > *yüñ, güccük* > *güccük, öñlerinde* > *öñlerinde* gibi ünlü kalınlaşmaları (L. Karahan, 1996, s. 118/2),

c. Bir kısım Batı Grubu ve özellikle Batı Anadolu ağızlarında, *y, c, ç, ş, n* gibi diş ve diş-eti ünsüzlerinin etkisi altında, kalın ünlülerin incelererek *aléyim, arkadeş, asıcek, ağeş* / 'ağaç', *ayeç, buleş-, pareya, bakmeye, olmaycek* gibi dil benzeşmesini bozan durumlar ortaya koyması, Anadolu ve Rumeli ağızlarının ET, EAT ve TT'den bağımsız olarak kendine özgü işleyişinden kaynaklanan

değişimlerdir. Bu değişimler aynı zamanda ünsüzlerin ünlüler üzerindeki etkilerinin, ünlülerin ünlüler üzerindeki etkilerinden daha güçlü olduğunu da ortaya koymaktadır.

ç. Türkçede *l*, *r* gibi akıcı ünsüzler ile kelime başlamadığı için Anadolu ve Rumeli ağızlarında bu sesler ile başlayan alıntı kelimeler, özellikle Batı Grubu ağızlarında hemen hemen kurallı olarak birer ünlü ön-türemesine uğramıştır: *ırahat*, *ırazı*, *ıramazan*, *ırica*, *ilenger*, *ileşber*, *Urus*, *Urum*, *ölüzgar*, *üleş* vb. Bu değişim, Türkçenin yapı özelliklerini koruma yönündeki bir tasarrufudur.

d. *Alın* > *almı* örneğinde görüldüğü gibi, yazı dilinde vurgusuz dar orta hece ünlüleri düşmektedir. Bir kısım Batı Grubu ağızlarında ise geniş orta hece ünlülerinin de düşerek bu ağızlar için ayırıcı bir özellik oluşturduğu görülüyor: *O zaman* > *ózman*, *gëyecek* > *gëyceck*, *olacak* > *olcek*, *yapacağız* > *yapcaz*, *buralar* > *bullar*, *buralara* > *burlara*, *buralarda* > *burlāda*, *çamaşırı* > *çamşırı*, *nerelerdesin* > *nerlerdesin* vb.

Ünsüzlerde

Anadolu ve Rumeli ağızlarında ünsüz türleri sayı bakımından yazı dilindekinden farklıdır. Bunlardan yalnız *ñ* sesi Eski Türkçe'deki yapısını koruyarak ve aynı şekilde Eski Anadolu Türkçesi'nden geçerek Anadolu ağızlarına kadar uzanagelmiştir. Öteki ünsüz türleri, aşağıda örnekleri verileceği üzere hep ünsüz değişmelerinden ortaya çıkan ve bölgeden bölgeye değişen özelliklere sahip olan türlerdir.

1. *ñ* ünsüzü

Eski Türkçe'den uzanagelen bu orta ve arka damak ünsüzü, Anadolu'nun Batı Grubu ağızlarında kelime kök ve gövdeleri ile, ilgi hâli, zamir kökenli 2. şah. Teklik ve çokluk fiil çekimi ekleri ve iyelik kökenli 2. şah. Çekimi eklerinde, yazı dilinin aksine korunagelmiştir: *beñiz*, *beñze-*, *deñiz*, *doñ*, *doñuz*, *göñül*, *iñilti*, *eliñ*, *eviñ*, *ev-iñ-de*, *tandır-iñ*, *aldı-ñ*, *aldı-ñız*, *söyle-ñ*, *yapıyo-ñuz*, *gelir-siñ*, *gelir-siiz* vb.

Buna karşılık Doğu Grubu ağızlarında *n*'ye dönüşerek, değişerek veya düşerek kaybolmuştur: (L. Karahan 1996, s. 23, 56/5) *aldın*, *çeşmenin*, *beginin*, *onın*, *gelsan*, *bildün*, *ağaydın*, *baa*, *saa*, *maa*, *oa*, *emiriz*, *getdiz*, *canızı*, *eyimisiz* vb. (L. Karahan 1996, s. 26)

2. Anadolu'nun doğuda Van, Bitlis, Muş, Kars-Terekeme, batıda Afyon, Manisa, Aydın ve öteki bazı Türkmen ağızlarında, Eski Türkçe'de de olduğu gibi ilk hecesi genzel bir ünsüzle kapanan veya kelime içinde genzel bir ünsüz bulunan sözlerde, ön seste *b->m-* değişimi görülür: *ben* > *men*, *beñiz* > *meñiz*, *biñar* > *miñar*, *pancar* > *mancar*, *biñ* > *miñ*, *binek taşı* > *minek taşı*, *bunuñ* > *munuñ*, *parmak* > *Māmak* (Z. Korkmaz 1999/I, II, s. 162/6) vb.

3. Ön ve arka damak *g / ğ* ünsüzlerinin iki ünlü arasında, ET ve EAT'ne koşut olarak korunmuş olması Doğu Grubu ve Doğu Grubu güney kesimi ağızları ile Afyon, Dinar, Denizli, Tavas gibi bir kısım Batı Grubu ağızlarına özgü bir özelliktir: *bağla-*, *begen-*, *begler*; *bulduğu*, *çağrı*, *ciger*, *degilem*, *degirman*, *düğüm*, *inegin*, *oğlum*, *oğullarım*, *yegen*, *yüregim* (Z. Korkmaz 2003/I-II, s. 161; L. Karahan 1996, s. 63/4) vb.

4. Eski Türkçe'deki kelime başı *b*-leri TT. Yazı dilinde *p*'ye dönüştüğü hâlde, Anadolu ağızlarında yer yer korunmuştur: *barmağ* 'parmak', *biş-*, *bişir-*, *bek* 'pek' (< *berk*), *bekmez*, *buñar* vb. (Z. Korkmaz 1983, s. 423).

Buna karşılık Doğu ve özellikle bir kısım Kuzeydoğu Grubu ağızlarında karakteristik bir özellik olarak *b->p-* tonsuzlaşmasına uğramış örnekler görülür: *balta > palta*, *bil-> pil-*, *birçak > pırçalı*, *ırağ > pıraq-*, *bıçak > pıçalı*, *bütün > pütün* vb. (Z. Korkmaz 1983, s. 423); *babası > pobasi*, *böyüğü > pëyuğu*, *benim > penum*, *böyle > poyle*, *beşiğin > peşuğun*, *beni > peni* vb. (L. Karahan 1996, s. 104/1).

5. Akıcı, yarı ünsüz niteliğindeki ön ses *y*'sinin (*y-*) ET'de ünlüler önünde eriyip düşmesi veya bir ilişmeye (prothése) uğraması ile *y*'li veya *y*'siz ikili sözlerin oluştuğu bilinmektedir (A. von Gabain 1974, § 27). Aynı durum EAT kanalı ile Anadolu ağızlarına da geçmiş ve yaygın *y*'li şekiller yanında pek çok *y*'siz şekiller de yer almıştır: *igirmi* 'yirmi', *igit* 'yiğit', *uca* 'yüce', *uğarı* 'yukarı', *ük* 'yük', *ürek* 'yürek', *üsgek* 'yüksek', *üz* 'yüz', *üz-* 'yüzmek', *üzük* 'yüzük' vb. (Z. Korkmaz 1999, s. 162).

6. Eski Türkçe'ye ve EAT'ne oranla *t->d-* değişimi daha güçlü olmasına rağmen, Doğu Anadolu ağızları başta olmak üzere, *t*'yi devam ettiren örnekler de görülmektedir: *tohan-*, *tiken*, *til*, *tolu*, *tiz*, *ton-* vb. Trabzon, Rize, Ordu ve Giresun ağızlarında ise bu eski *t*'ler kurallı olarak korunmuş veya yarı tonlu *t*'ye dönüşmüştür (L. Karahan 1996, s. 104/1; T. Günay 2003, s. 77/5, 84; B. Brandemoen 2002/1, s. 210-211).

7. Trabzon vb. bir kısım Kuzeydoğu Grubu ağızlarında ön seste ET'deki durumu koruma, ön damak *k-* ünsüzü için de söz konusudur: *kir-* 'girmek', *kibi*, *kemi*, *körür*; *kün*, *keydim*, *körmedim*, *keldum*, *kirdi* vb. (L. Karahan 1996, s. 104-105).

8. Anadolu ağızlarının EAT ile ortaklaşan ses değişimlerinden biri de iç ve son seslerdeki *-k-*, *-ğ* ünsüzlerinin sızcılaşarak dip damak *h* sesine dönüşmesidir. Eski Anadolu Türkçesi'ndeki *arha*, *ağşam*, *bağ-*, *çoğ*, *ırağ*, *yahşı*, *yohsulluk* (M. Ergin 1951, s. 287; M. Özkan 2000, s. 107) vb. şekillere karşı Orta ve Doğu Anadolu ağızlarında yaygın olarak: *ağ > ah*, *arğa > arhâ*, *bağır > bahır*, *bağmış > bahmış*, *yoksul > yohsul*, *yok > yoh* (Z. Korkmaz 1983, s. 423) vb. örnekler görülür.

Anadolu ve Rumeli Ağzlarına Özgü Ünlü ve Ünsüz Olayları

Yukarıda belirtilen Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi ile ortaklaşan ünlü, ünsüz değişimleri dışında, Anadolu ve Rumeli ağız bölgelerinde egemen olan eğilimler veya ünsüzlerin birbirini etkileme özellikleri dolayısıyla pek çok ünsüz değişimleri görülmektedir. Bunlar, doğrudan doğruya Oğuz-Türkmen lehçesinin yapısında var olan değişim, kaynaşma ve gelişme eğilim ve özelliklerine dayanılarak ortaya konmuş değişim türleridir. Bölgelerin birbirinden farklı ağız yapısına çok yönlü zenginlik katan özelliklerdir. Şimdi de uzun bir zaman sürecinde iç bünyede kendini gösteren bu değişimlerden bazı örnekler verelim:

1. İkincil uzun ünlüler: Bunlar, bölgenin çeşitli ağızlarında ünsüz düşmesi, ünsüz erimesi, ünlü birleşmesi, hece kaynaşması gibi değişimler sonucu ortaya çıkan uzun ünlülerdir. *b* > *v* erimesiyle *böbrek* > *bürek*, *f* erimesiyle *köfte* > *köte*; *k* > *g* > *ğ* > *v*, *y* erimesiyle *bağ* > *bā*, *yağlı* > *yāli*, *eksliğini* > *ēsini*, *aşam* > *āşam*; *h* erimesiyle *mahsul* > *māsıl*, *l* erimesi ile *gözel* > *gözē*; *r* erimesiyle *terle-* > *tēle-*, *karşıdan* > *gāşıdan* (A. Buran 2007, s. 31-47); *değil* > *dīl*, *yağmur* > *yāmur*, *saña* > *sā*, *değiştir-* > *dēşdir-* (N. Demir 2007, s. 58 ve ö.t.) vb.

2. Doğu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında alıntı sözlerdeki uzun ünlüler normal ünlülere dönüşmüştür: *āşık* > *aşık*, *cāriye* > *carye*, *dünyā* > *dünya*, *zaten* > *zeten*, *cāhil* > *cahal* vb.

3. Eski Türkçe'deki tonsuz ön damak k- ünsüzü Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve Anadolu ağızlarında bazı küçük istisnalar dışında kurallı olarak k->g- değişimine uğramıştır: *kel-* > *gel-*, *kör-* > *gör-* gibi. Kalın tonsuz arka damak *k*'sı (*ķ*) ise, yazı dilinde, Eski Türkçe'de olduğu gibi devam ettiği hâlde, Anadolu ağızlarında hemen hemen kurallı denecek biçimde tonlularak *ķ* - > *ğ*- değişimine uğramıştır: *ķ abar-* > *ğabar-*, *ķ aş* > *ğaş*, *ķ ış* > *ğış*, *ķ oyun* > *ğoyun*, *ķ olay* > *ğolay* gibi. Bu da demektir ki *k*-/ *ķ* ünsüzlerinin tonlulaşma kapsamı Anadolu ve Rumeli ağızlarında genişletilmiştir. Ancak; Siirt, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Muş gibi bir kısım Doğu grubu ağızlarında bu eski *ķ* 'nın korunduğu görülüyor: *ķardaş*, *ķarı*, *ķaldır-*, *ķ orħu-*, *ķapi*, *ķoyuncı* vb. (L. Karahan 1996, s. 64/5).

4. k->ğ>γ değişimi: Bu değişim daha çok Batı Grubunun Orta Anadolu ağızlarında görülen ve kalın tonsuz arka damak *ķ*-sının tonlularak dip damağa kaydırılmış olan bir türüdür: *ķardeş* > *şardaş*, *ķayna-* > *γayna-*, *ķamçı* > *γamcı*, *ķız* > *γız*, *ķoyun* > *γoyun* vb.

5. Eski Türkçe'de ve Eski Anadolu ağızlarındaki ñ ünsüzü Doğu Grubu ağızlarında bazı değişim aşamalarından geçerek yeni şekillere dönüşmüştür.

a. Bunlardan biri ñ > g > ğ biçiminde bir sızıcılışmaya uğramasıdır: *baña* > *bağa*, *oña* > *oğa*, *durduñuz durduğuz*, *öñde* > *öğde*, *öñüne* > *öğüne*, *piñar* > *piğar*, *yaliñuz* > *yalağuz* vb. (L. Karahan 1996, s. 24-25).

b. Doğu Grubu ağızlarının Kars, Ardahan, Posof yerli ağızlarında ñ ünsüzünün bazen > ng bazen de > nğ seslerine dönüştüğü görülüyor: yeñi > yengi, yeñi > yenhi gibi (L. Karahan 1996, s. 24).

c. ñ > ğ değişimi ile ilgili olarak bazı Batı Grubu ağızlarında rastlanan bir değişim türü de ñ > ğ değişiminden sonra, ğ'nin düşerek ve ñ'de var olan ses değerini yanındaki ünlüye yükleyerek aldığı şekildedir: baña > bağa > baã, saña > sağa > saã, bulduñuz > buldüz, düñürcüler > düürcüler, piñar > puâr, kaldırdıñız > galdırd+z vb. (L. Karahan 1996, s. 21).

ç. ñ > g > ğ değişimine uğramış şekiller, Doğu Grubu ağızlarında daha ileri bir değişim aşamasından geçerek kısalmış şekiller ortaya koymaktadır: saña > saa, emriñiz > emriz, getdiñiz > getdiz, kendiniz > gendiz, huzuruñuzdan > huzuruzdan, yoluñuz > yoluz, babañızın > babazın, anañız > anāz vb. (L. Karahan 1996, s. 26).

6. Ünsüz değişmelerinin ilgi çekici bir türü de Kuzeydoğu Grubuna giren bazı ağızlarda özellikle Trabzon ve Rize ağızlarında yaygın olan patlayıcı ön damak ünsüzleri olan k, g'nin sızıcılaşmasından oluşan c, ç, g, k > ć, *, š, - değişimidir: oçuhtan 'ocaktan', pençere, *are, i*eri > iceri, gel > ćel, gelin > ćelin, gelirsın > ćelursen, git- > ćit, giderum > ćiderum, güzel > ćüzel, kimse > ćimse, güleriz > ćüleriz, peki > pe*i vb. (Z. Korkmaz 1983, s. 423; L. Karahan 1996, s. 100/2).

7. Ünsüz ikizleşmesi: Anadolu ve Rumeli ağızlarının önemli özelliklerinden biri de yer yer kendini gösteren iç seste ünsüz ikizleşmesi olayıdır. Batı Grubu ağızlarında vurgu etkisine, boğumlanma hareketindeki yoğunlaşmaya veya uzunluğu kaybolan bir hecenin ses değerini telafiye dayanan bir değişimdir: azık > azzık, bakarın > bakkarın, ışık > işşik, ısır- > ıssır-, Reşat > İreşşat, makas > makkas, mesele > messele, sakal > sakkal, vak'a > vakka, yazık > yazzık, yeñiden > yeñidden, yüzük > yüzzük, Zekiye > Zekiyye vb. (Z. Korkmaz 1994/1, § 137; 1994/2, § 116). Bu olay, Doğu Grubu ağızlarında ilgi çekici bir özellik olarak daha çok, sayı adlarında, k, d, t, b, p gibi patlayıcı ünsüzlerde görülür: dokuz > dokkuz, yedi > yeddi, sekiz > sekkiz, otuz > ottuz vb.

8. Ünsüz düşmesi: Ünsüz düşmesi bazı ağızlarda daha sık bazılarında daha seyrek olmak üzere hemen bütün ağızlarda görülebilen bir ses olayıdır. En çok düşen ses iç ve son seslerde olmak üzere r, l gibi akıcı ünsüzlerdir. r ünsüzü, Batı Anadolu'nun Aydın, Denizli, İzmir, Manisa, Uşak gibi ağızlarında yoğun ve düzenli olarak düşer. Düşüş hızı bölgenin güneyine doğru yavaşlar. Afyon, Isparta, Kütahya, Burdur ile birlikte Nevşehir vb. Orta Anadolu ağızlarında da görülebilir: eğer > eyē, giderken > gidēken, vardım > vādım, kalkar > kākā, almıyor > āmıyor, nasıl? > nası?, geldi > gēdi, güzeldi > güzēdi vb. (Z. Korkmaz 1994/1, § 137, 138; L. Karahan 1996, s. 129/10). r ve l düşmesi olayları, Kars vb. bazı Doğu Anadolu ağızlarında da görülen belirgin bir özelliktir: nedir? > nēdi?,

bozmaktadır > bozmaħdadı, kimindir > kimindi, oturdum > otudum, kaldırdı > ğaldırdı, getirmişler > getimişler, belki > bëki, geldiñiz > ğediñiz, kalk > ğaħ vb. (A. Ercilasun 2002, s. 133-135). Düşme olayı daha syrek olmak üzere f, n, ñ, y, k, h, ğ gibi ünsüzlerde de görülür: çift > çit, müftü > mütü, yufka > yuħa, yüksek > yüseke, rençperlik > ileşberlik, genç-koça > geş-ğoca, böyle > bële, keyflenir > këflenir, eylen- > élen-, mağdur > mādur, yigirmi, irmi, hemen > emen, hücum > ücum, herif > erif, hükümet > ükümet vb. (Yukarıda göst. yerler).

9. Hece kaynaşması: Hece Kaynaşması, boğumlanma özellikleri açısından aşınmaya ve düşmeye elverişli olan ünsüzlerin düşerek veya yanlarındaki ünlüler ile kaynaşarak kelime içindeki hece sayısını azaltması olayıdır. Bu olay hemen bütün Anadolu ve Rumeli ağızlarında görülen bir yaygınlıktadır: *aydivereyim > aydörem, bugün > bön, pişirelim > bişirēm, getiririz > getiriz, otururuz > oturuz, varırım > varım, edeyim > édēn, gelmeyecek > gelmecek, sabahleyin > sabālan, kandırayın > ğandiren, ötekiler > ötāler, aşığıda > aşıda, yapayım > yapēm, çıkıyor > çihir, gidiyor > gedi, gideceğik > gidecik vb. (Z. Korkmaz 1994/1, § 134; 1994/2, § 112; A. Ercilasun 2002, s. 147; L. Karahan 1996, s. 132/12).*

Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Kıpçak Etkisi

Anadolu ve Rumeli ağızlarının en ilgi çekici özelliklerinden biri de yer yer Kıpçak lehçesinden gelme özelliklerin yer alması veya bu özelliklerin Oğuz-Türkmen lehçesine özgü özelliklerle kaynaşmış olmasıdır.

Batı grubuna giren Bartın, Amasra, Çaycuma ağızları ile bazı Sivas ağızlarında, İzmit'in Taşköprü ve kısmen Ova ağızında görülen ñ > y değişimleri ve özellikle Bartın, Amasra, Çaycuma vb. bazı ağızlarda görülen ñ > g > v biçimindeki değişimler çok ilgi çekicidir.

a. ñ > y ile: *beñiz > beyiz, deñiz > deyiz, deñiş- > deyiş-, seniñ > seniy, sorsañ > sorsay, kalkdñ mı? > kalkdıy mı?, dersñiz > dirsiyiz, ne yapıyorsuñuz > ne yapıyosuz, alacak mısñ > alcey mi vb. Bu özellik Doğu Grubuna giren Urfa Merkez ve Ceylanpınar ağızlarında da görülebilir: evlenseñ > evlensey, seniñ > seniy, eviñi > eviyi, durduñuz > durduyuz, gördüñüz > gördüyüz vb. (Z. Korkmaz 1994/3, s. 18, § 13; L. Karahan, 1996, s. 22, 25; N. Demir, 2007, s. 58).*

b. ñ > v değişimi ile: *köñül > gövül, yaluñuz > yalavuz, toñuz > dovuz, öñ > öv, soñ > sov, yuñ (yüñ) > yuv, piñar > puvar vb. Bu olay, yuvarlak ünlüler yanında görüldüğüne göre, ünlülerin ünsüzlere etkisi sonucu olmalıdır (Z. Korkmaz, 1994/3, s. 19-20, § 14; N. Demir, 2007, s. 59).*

c. g > v değişimi ile: *ağaç > avaç, ağar- > avar-, ağır > avır, ağız > avız, sığır > sıvıl, bağ > bav, dağ > dav, yağ > yav vb. (Z. Korkmaz, 1994/3, s. 20, § 15).*

ç. Pek seyrek durumlarda eski bir Kıpçak yerleşiminin kalıntıları olarak yer yer özellikle fiillerdeki 2. şah. Çokluk ekinde *s > h > ħ* ve başka yerlerde *y > c*, *ş*, *c* değişimleri de görülebilir: *seninle > hennen* (Aydın-Bozdoğan), *siz > his*,

sizi > *hizi* (Gaziantep), *sus-* > *hös- hürsüz* > *hurhız* vb. (Z. Korkmaz, 1994/1, s. 63, § 91 ve not 166).

B. Şekil Bilgisi (Morphologie) Açısından

Anadolu ve Rumeli ağızları şekil yapısı bakımından yer yer kendine özgü durumlar sergilemesine ve yazı dilinden ayrılan birtakım ek ve yapılarla sahip olmasına rağmen, genellikle yazı dili ile ortaklaşır. Bununla birlikte yazı dilinden ayrıldığı ve Eski Anadolu Türkçesi ile ortaklaştığı noktalar da vardır. Ancak, bu ağızlarda göze çarpan en belirgin özellik, çeşitli eklerin ses yapılarında kendini gösteren ve birbirinden farklı etkenlere bağlı değişmelerin ortaya koyduğu çeşitlenmelerdir. Şimdi bu durumları yansıtan bazı örnekler verelim:

I. Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi ile Ortaklaştığı Noktalar

1. Soma (Manisa), Çivril (Denizli), Bozdoğan (Aydın), Tavas (Denizli), Simav-Tavşanlı (Kütahya) ve Rize kesimlerini içine alan bir kısım ağızlarda yaygın yükleme hâli eki *+I/ +U*'nun yerini, şekilce yönelme hâli eki ile birleşen *+A* eki almıştır. Bu durum Eski Türkçe Dönemi'nde de yer yer kendini gösteren *+Ag* yükleme hâli ekinin *-g* düşmesi ile ve Eski Anadolu Türkçesi kanalı ile Anadolu ağızlarındaki uzantısı niteliğinde bir morfo-fonoloji olayıdır: *böçılara* 'bohçaları', *dağlara* 'dağları', *derdime* 'derdimi', *gāveye* 'kahveyi', *ğızıña* 'kızını', *kesmişlē kapızlara* 'karpuzları kesmişler' vb. (Z. Korkmaz, 1999/I, II, s. 163).

2. Anadolu'nun Akçadağ, Darende, Doğanşehir, Elbistan vb. bir kısım Batı Grubu ağızlarında, bulunma hâli eki, tıpkı Köktürk metinlerinde olduğu gibi çıkma hâli işlevini de yüklenmiştir. *Ajlıhda buñaldılar* 'açlıktan bunaldılar', *elinde bir yól aldı gitti* 'elinden bir yol aldı gitti', *evde çıhdılar* 'evden çıktılar', *gözünde ahıttım* 'gözümden akıttım', *şimdide sōna* 'şimdiden sonra' vb. (A. Caferoğlu 1945, s. 46, 47).

3. a. Çekimli fiillere gelen zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahıs ekleri ile bildirme ekleri Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Muş, Urfa, Van, Palu vb. Doğu Grubu ağızlarında Eski Anadolu Türkçesi'nde olduğu gibi *-An* ve *-sAn* biçimindedir: *alır-am*, *çihy-am*, *alacağ-am*, *geler-em*, *ğızın-am*, *görmüş-sen*, *değil-sen*, *isteyecağsen*, *gelmiş-sen* vb. (L. Karahan 1996, s. 67-68/1).

b. Fiil çekimlerindeki zamir kökenli çokluk 2. şahıs eki ile 2. şahıs bildirme eki de bu ağızlarda genellikle Eski Anadolu Türkçesi'ne koşut olarak *-sIz* biçimindedir: *éder-siz*, *gelir-siz*, *oğimiş-siz*, *olacağ-siz*, *eyi mi-siz*, *içer-siz* vb.

4. Türkçesi'ne özgü tasvir fiili kalıbında bir şimdiki zaman eki olan *-A yorur* (< *al-a yoru-r* vb), Türkiye Türkçesi yazı diline uyuma aykırı *-(I)yor* biçimi ile geçtiği hâlde, Anadolu ağızlarında ünlü düşmesi, hece kaynaşması, düzleşme ve *-r* düşmesi ile *-yAr* (*alılar*, *geliyor*), *-yA* (*alıya*, *gidiye*), *-yir* (*deyirsen*, *yiyyir*), *-yo*

(*alıyo, dolanıyo*) gibi şekiller almıştır. Ancak Batı Grubunun Adana, Silifke (İçel), Antakya, Niğde, Nevşehir ve yöresinin bir kısım ağızlarında ve daha çok Salur boyunu temsil eden bir özellik olarak, bu ekin tıpkı Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi *-A Yorur / -I yorur / -U yorur* veya ünlü incelmeleri ile *-A yörür / -I yörür / -U yörür* biçiminde süregeldiği görülüyor: *oturuyorur, bayram oluyorur, canım sıhılıyorur, çıhıyorur, duruyorur, paltalıyorur, dönüyörürler, geçiyörürüz, öldürüyörürler* vb. (Z. Korkmaz, 1994/2, s. 142, 144, 152, 160; L. Karahan 1996, s. 141).

5. Eski Anadolu Türkçesi'nde yuvarlak ünlü taşıyan eklerin, bir kısım Anadolu ve Rumeli ağızlarında düzlük yuvarlaklık uyumuna aykırı olarak yuvarlak biçimde devam ettiği görülüyor.

Görülen geçmiş zaman ve *-dUk* sıfat-fiil, *-dUr-* ettirgenlik, *-Uk* çekimli fiilde birinci şahıs çokluk eki, *+IU, +sUz, +cUk* sıfat vb. ekleri içine alan bu özellik daha çok Artvin, Ardanoç, Ardahan, Kars, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Harput (Elazığ) ve yöresi ağızları ile bütün Muş ve Bingöl ağızlarında yoğunlaşmıştır: *biş-dük, çıh-dum, ver-duh, bizde-dür, bizim-dür, var-dur, köleyüh, alur-um, alur-uh, alur-sız, tanır-uh, bişür-, yaz-dur-, edep-süz, ev-üm, işim-üz, gariş-uh, yaz-uh* vb. (L. Karahan, 1996, s. 60-62/1, 09/2; Z. Korkmaz 1999/I, II, s. 164/4).

6. Eski Anadolu Türkçesi'nde *-gA/-A* değişmesi ile oluşan *-A* istek eki Doğu Grubu ağızlarında bütün şahıslar için işlek olarak kullanılır: *bul-a-m, var-a-m, gel-e-m, ged-e-k mi? diyini-y-e-k* 'dinleyelim' vb. (A. Caferoğlu 1945, s. 134; L. Karahan 1996, s. 57/17).

7. Türkiye Türkçesi yazı dilinde teklik birinci şahıs emir eki olarak *-Ayım* şekli kullanılırken, bir kısım Anadolu ağızlarında Eski Türkçe'deki *-Ayın (-Aydın, -yın)* şekli devam ettirilmiştir. *Al-ayın, çalış-ayın, kaç-ayın, gez-eyin, gör-eyin, yapa-yın, oyna-yın, öl-eyin* vb. (Z. Korkmaz 1999/I,II, 164/6).

Batı Grubu ağızlarından Adana, Ankara, Çorum, Kastamonu, Konya, Niğde, Zonguldak ve yöresindeki bir kısım ağızlarda süregelen bu özellik, bölgenin Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Isparta, Kütahya, Manisa, Muğla, Uşak ve Bartın ağızlarında ses kaynaşmasına uğrayarak *-an/-en* biçiminde süregelmektedir: *dutön, giden* (< *gid-eyin*), *gelon* (< *gel-eyin*), *gösterön, öpön, varen, vón* vb. (Karahan, *age*, s. 148-194/9).

8. Eski Anadolu Türkçesi'nde fiillerin 1. şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde, bildirme ve şahıs eki olarak kullanılan zamir kökenli *-vAn, -vUz* ekleri Kastamonu, Bartın ve yöresi ağızlarında *göv > göy* 'gökyüzü', *gövcek > göycek* 'sevgili' örneklerinde görüldüğü gibi *v > y* yumuşaması ile *-yIn / -yUn, -yIz / -yUz* biçiminde bir ara geçiş aşaması olarak korunmuş bulunuyor: *ben kaçakşın* 'kaçığım', *ben de leşber-yin; ben Arıt Garaköyünden-yin, ben oranıg aşā mehellesinden-yin; deyil-yin, erkek-yin; biz burada arkadaş-yuz; leşber-yüz, orta mehelleden-yüz* vb. (Korkmaz, 1999/I, II; 165/7).

9. Eski Türkçe'deki *-ğına / kına* (< *kınyā*) küçültme ve güçlendirme eki, yer yer birçok ağızda, çekimli fiillerde anlam güçlendirici olarak *-kına* biçiminde, zarflarda ise ses değişmesi ve kaynaşması ile kısalmış *-na* biçiminde süregelmiştir: *aldı-kına*, 'aldı ki', *didi-kine* 'dedi ki', *bağdı-kına*, *çabuğca-na* 'çabucak', *eyce-ne* 'iyice', *güzelce-ne*, *yeñide-ne* (< **yeñiden-ne*), *uñgas-da-na* vb. (Korkmaz 1999/I, II; 165/8).

10. Eski Anadolu Türkçesi'nin *-uban/-üben* zarf-fiil ekleri *-iban/-iben* şekliyle Kars Yöresi ağızlarında devam etmektedir: *ver-iben*, *gör-iben*, *gözle-y-iben* vb. (Z. Korkmaz 1983; 425: zarf-fiiller 2).

11. Oğuz-Türkmen ve Kıpçak lehçelerine özgü eski bir gelecek zaman sıfat-fiil eki olan *-AsI*, yer yer ağızlarda devam etmektedir. Bu ek, *ata bin-esi-m geldi*; *seni gör-esi-m geldi*; *gözü çık-ası*, *kör ol-ası*, *geber-esi*, *başını yi-y-esi* gibi kısmen yazı dili ile ortaklaşan, istek ve kargış bildiren kalıplaşmış sözlerde yer aldığı gibi; istek bildiren daha canlı kullanılışları da vardır: *gör-esi-m geldüvü vaht*; beş üz devenin *galdır-ası* 'kaldırabileceği', *kumaşlardan üklet*; *çāşya gid-esi-m yoh*; *yük arabasına min-esi-m gelmeye*; *su iç-esileri geliyo* vb. Bazen bu ek, "-ıncaya kadar" zarf-fiilinin de yerini tutar: *öl-esi-ye çalış-*; *ğatıl-ası-ya gül-*; *dayireler açıl-ası gadağ ben onu getirin* vb. (Z. Korkmaz, 1999/I, II; 165/9). Şekil bilgisi ile ilgili daha epey örnek gösterilebilir.

II. Anadolu ve Rumeli Ağızlarına Özgü Şekiller ve Çok Yönlü Şekillenmeler

Yukarıdaki açıklamalar sırasında belirtildiği üzere, şekil bilgisi ile ilgili birtakım gramer özellikleri, bu ağızlarda, ses yapıları bakımından birbirinden farklı değişimlere uğrayarak yeni ek türlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu nitelikteki çeşitlenmelerden sıraladığımız bazı örnekler şunlardır:

1. *bana, sana, ona* gibi yönelme eki almış 1., 2, ve 3. şahıs zamirleri, Doğu Grubu ağızlarında, öteki Anadolu ağızlarından farklı yapıda karşımıza çıkar:

a. *bahan* 'bana', *behen* 'bana', *bağan*, *beğen*, *bān*, *man*, *mañ*; *sahan* 'sana', *sehen*, *seğen*, *saan*, *seen*, *sañ*; *ogan* 'ona' vb.

İç sesteki çok ilgi çekici ses değişimlerinin sonucu olan bu şekiller, zamirler açısından Doğu Grubu ağızlarını öteki grup ağızlarından ayırmaktadır.

b. Aynı bölgedeki *bene*, *sene* gibi şekiller, **a.** maddesindekilere oranla daha az yaygındır.

2. Yazı dilinin

a. Çokluk 2. şahıs iyelik eki ile iyelik kökenli şahıs eki olan *-ñIz / -ñUz* ekleri, Doğu Grubu ağızlarında yapısındaki damak *ñ*'sinin eriyip kaybolması ve şahıs

ekinin görülen geçmiş zaman ve şart kipinde, kip ekinin ünlüsü ile kaynaşması sonucunda ek *-z* 'ye dönüşmüştür. Bu özelliği ile Doğ Grubu ağızları Kuzeydoğu ve Batı Grubu ağızlarından ayrılmaktadır: *evizi* (< *eviñizi*), *tapuzı* 'tapunuzu', *yapduz* 'yaptınız', *yuhladız* 'uyukladımız'; *gelsez* 'gelseniz', *gılsaz* 'kılmanız', *babaza* 'babanızı', *eliz* 'eliniz' vb.

b. Urfa merkez, Ceylanpınar, Tuzluca gibi ağızlarda, bu ekler *ñ* > *y* değişimi ile *-ñIz / -ñUz* > *-yIz / -yUz* biçimine girmiştir: *ađañız* > *ağayız*, *eliñiz* > *eliyiz*, *durduñuz* > *durduyuz* vb.

c. Hanak, Kağızman Türkmen ağızlarında ve Palu'da, ek *ñ* > *đ* değişimi ile *-đIz/-đUz*'a dönüşmüştür: *anañız* > *anağız*, *yerseñiz* > *yerseğiz*, *bařıñızı* > *başığızı*, *yapduñız* > *yapduğız*, *getürdüñuz* > *getürdüğuz* vb.

ç. Iğdır ve yöresi ağızlarında ise iç sesteki yumuşak *đ* ünsüzü eriyerek ve yanlarındaki ünlülerle kaynaşarak bir ikiz ünlüye dönüşmüştür: *bildiñiz* > *bild%öz*, *dediñiz* > *ded%öz*, *denediñiz* > *dened%öz* vb.

Bu ek Kuzeydoğu Grubu ağızlarında ise, yalnız *ñ* > *n* değişmesine ve ünlü yuvarlaklaşmasına uğrayarak *-nuz* biçimini almıştır: *yatsañız* > *yatsanız*, *anañız* > *ananuz*, *eviñiz* > *evinuz* vb.

Batı Grubu ağızlarında, Eski Anadolu Türkçesi'nde olduğu gibi *-ñIz / -ñUz* biçimleri kullanılmaktadır: *babañız*, *bařıñız*, *hepiñiz*, *parañız*, *deseñiz*, *verdiñiz*, *yösañız*, *đonuřcadiñız* vb. (L. Karahan, 1996; s. 40/4).

3. şimdiki Zaman Ekindeki Çeşitlenmeler

a. Eski Türkçe'deki *-yorur* şimdiki zaman ekinin daha hece kaynaşmasına uğramamış *-yorur* veya sırf son sesteki *-r*'nin düşmesi ile oluşan *-yuru* biçimleri Batı Grubu Ağızlarında görölmektedir.

Bu ek *-yorur/-yuru* biçimleriyle bölgenin güney ve batısından başlayarak iç kesimlerine kadar uzanır ve genellikle Salur boyu yerleşim bölgelerinde görölr (Z. Korkmaz 1995, 2005/II, s. 186/10): *alıyorur*, *başlayıyorur*, *çıhıyorur*, *deyorur*, *duruyorur*, *oturuyorur*; *alıyuru*, *añlıyuru*, *biliyuru*, *çıhıyuru*, *geliyuru*, *bilmeyuru*, *đurtulmayuru* vb. (L. Karahan, 1996; s. 140-141).

Bu ekin yeni ses değişimlerinden geçen epey türü vardır. Ek, Batı Grubu ağızlarında yer yer birtakım ses değişmelerine uğrayarak farklı biçimlere girmiştir.

b. Ek, birer ünlü incilmesi ile *-yörür* ve *-yörü* biçimlerine de dönüşmüştür: *bařláyörürü*, *déyörürü*, *geçiyörürü*, *geçiyörürüz*, *olmuyörürü*, *çıhıyörürümüş* vb. (Karahan, 1996; 141).

c. Batı Grubu'nun pek çok ağzında yazı dilindeki *-yor*'un, *-yor*>*-yo* değişiminden oluşmuş *-yo* eki kullanılabilir: *alıyo*, *deyo*, *dolanıyo*, *geliyoğ*, *taniyodum*, *içiyöñ*, *ekemeyós*, *yiyo* vb. Bu ekin bazı ağzılarda nadiren incelendiği de görülür: *geliyö*, *çıhiyö* vb.

ç. Ek ünlüsünün düzleşmesi ile *-yA* /*-yĀ* biçimlerinde:

Amasra, Bartın, Bolu, İzmit, Ovacık vb. ağzılarda görülen bir değişimdir: *bakiye*, *biliye*, *çıkiya*, *duriye*, *eylenmeyā*, *geliya*, *gidiyen*, *seviyan*, *öliye*, *öliyekana* vb. (L. Karahan, 1996; s. 143).

d. *-yor/-yo* ekinin kullanıldığı bazı ağzılarda, *-yor* > *-yo* değişimi dolayısıyla kaybolan seslerin telafisi için ek ünsüzünün ikizleştiği veya ek öncesindeki ünlünün uzadığı görülür: *başlēyo*, *durmēyo*, *qalmāyo*, *deyyoruñ* 'diyorsun', *iñileyyo* vb.

e. Şimdiki zaman eki almış fiillerin olumsuz ve soru şekilleri, Muğla, Çanakkale vb. bazı ağzılarda standart yapının dışına taşmıştır: *gelimiyon?* 'geliyor musun?', *geliyomez* 'gelmiyoruz', *geliyumamiñ* 'gelmiyor musun?', *biliyomaz* 'bilmiyor', *görüyomēz* 'göremiyoruz' vb. (Z. Korkmaz 1994/1, Muğla Metinleri; A. Akar 2004, s. 58).

f. Şimdiki zaman eki Doğu Grubu ağzılarında da birtakım değişimler gösterir ve *-yér* / *-yir* / *éyr* / *-ér* / *-ē r* / *-ir* biçimlerine girer (L. Karahan 1996, s. 90).

Kemah, Tercan, Çayırılı (Erzurum), Artvin, Şavşat vb. ağzılarında *-yér* / *-yir* / *-yır* biçimlerindedir: *ediyér*, *bişiyer*, *oluyér*; *alıyir*, *içiyir*, *geçiyir*; *başlıyır*, *biliyir* vb. (L. Karahan 1996, s. 69).

Ek, güneye indikçe daralma, düşme, uzama gibi olaylara uğrar.

g. Ek; Ahlat, Malazgirt, Erzurum, Aşkale, Ovacık, Pasinler, Horasan ve kısmen Bingöl ağzılarında *-ir* biçimindedir: *çekir*, *çekirsen*, *gelir*, *isdirem*, *kızır*, *oğır*, *bağirik*, *edirem*, *yapir* vb.

h. Ek; Bitlis, Muş, Pala, Karakoçan ve Bingöl ağzılarında kapalı e (*é*) ile *-ér* biçimindedir: *bahér* 'bakıyor', *oğérler* 'okuyorlar', *édér*, *gelérem*, *gelésen* vb.

j. Ek; Diyarbakır, Urfa, Van ve kısmen Bingöl, Karakoçan ağzılarında *-i(y)* / *-(y)i* biçimlerindedir: *içiyem*, *içi*, *içisiz*, *qorhiyam*, *qorhiyan*, *qorhiy*, *geli*, *gelisen*, *sızliyi* vb.

Palu ve Bingöl merkez ağzılarında seyrek olarak *i* eki de yer alır: *bağim*, *çevüriler* vb.

k. Kuzeydoğu Grubu ağızlarında dar yuvarlak ve dar düz ünlülü şimdiki zaman eki kullanılır. Ana bölgenin doğusuna doğru yuvarlak ünlülü ekler de yoğunluk kazanmıştır: *boğayur, deyur, bakıyor, çıkıyor, oliyôr* v. (L. Karahan *age.*, s. 108).

4. Denizli, Aydın, Muğla ve yöresi gibi Yörük ağızlarında, şimdiki zaman kipi, *yoru-* (*yoru-r*) tasvir fiili dışında, *yat->bat-*, *bar-* ‘varmak’, *gel-*, *dur-*, *otur-*, *yörü->-p börü-* gibi daha başka tasvir fiilleri ile de kullanılabilir. Bunlar tasvir fiili niteliğindeki yardımcı fiillerin, asıl fiilin *-Ip* zarf-fiili biçimi ile birleşip kaynaşmasından oluşmuştur. Bu türetmeler özellikle Muğla ve yöresi ağızlarında yaygındır.

a. *-Ip yat- > -Ip bat- / -I bat-* biçiminde: *alıp-batı* ‘alıyor’, *yapıp batulla* ‘yapıyorlar’, *getirip-batmış* ‘getiriyormuş’, *hazırlanıp-batur* ‘hazırlanıyor’, *ğızarda-batmış* ‘kızartıyormuş’, *getiri-baturın* ‘getiriyorum’, *bağı-batırmış* ‘bakıyormuş’, *yayılı-batmış* ‘yayılyormuş’ vb.

b. *-Ip bar- / -I bar-* ile: *gidip-barı* ‘gidiyor’, *varıp barılmış* ‘varıyormuş’, *gidip-bārın* ‘gidiyorum’ vb.

c. *-Ip gel- > Ik gel-* ile yapılanlar: *gelik-geliken* ‘geliyorken’, *biri gelik-gelirimiş*, *sen öteden gelik gelisin*, *gek-gelikene* vb.

ç. *-U- yomaz > -i- yomaz* biçimiyle: *biliyoman* ‘bilmiyorum, bilemiyorum’, *biliyomaz* ‘bilmiyor’, *içiyomaz* ‘içmiyor, içmiyor’, *yiymaz* ‘yemiyor, yiyemiyor’, *geliyomazla* ‘gelmiyorlar, gelemiyorlar’ vb. (Z. Korkmaz, 1994/1, s. 94-102; A. Ercilasun, 1983, s. 261-262; A. Akar, 2004, s. 56-59).

5. Anadolu ve Rumeli ağızlarında duyulan geçmiş zaman kipi için genellikle *-mİş / -mUş* eki kullanılır. Yalnız bu ekin dil ve dudak benzeşmesi açısından uyum dışı şekilleri de vardır. Bir de bu ek, yazı dilinde olduğu gibi yalnız duyulan geçmiş zaman görevinde değildir. Aynı zamanda görülen geçmiş zaman görevindedir: *çalışmışam* ‘çalıştım’, *gezmişim* ‘gezdim’, fırtınaya *dutulmuşük* ‘f. tutulduk’ vb. (N. Demir, 2007, s. 68).

6. Batı Grubu ağızları içinde yer alan Adana, Hatay, Kahramanmaraş ve Gaziantep ağızlarında kullanılan bir başka geçmiş zaman eki de *-Ik*’tır. Bu ek, gerçekleştiği başkasından duyulduğu hâlde, yapıldığına kesinlikle inanılan eylemler için kullanılır ve güçlü bir ihtimal gösterir: *gediğim*, *gediksin*, *gedik*, *deyik*, *çevirikle*, *geliğik*, *geliksin*, *gelikle* vb. (L. Karahan, 1996, s. 147/8; Ö. A. Aksoy, 1945, s. 176/15; A. Miskioğlu, *TD*, S. 29, s. 1-3; N. Demir, 1996/b, s. 136-148).

7. Doğu Anadolu bölgesinin Bulanık, Ahlat, Adilcevaz ve Van ağızlarında duyulan geçmiş zaman kipi için, Irak ve Azerbaycan Türkçelerinde olduğu gibi *-Ip*, *-Iptur* ekleri de kullanılır: *değişipsen*, *gelipsen*, *alıptur* vb. *-Iptur* eki

yalnız Ahlat ağzında yer alır (H. Zülfikar 1978, s. 309). Bu ek bir kısım Kars ağzlarında *p>f* değişimi ile *-If/-Uf* ‘a dönüşmüştür: *dolduruf, girhuf, gorhuf* vb.

8. Kahramanmaraş, Adana, Hatay ve kısmen Gaziantep ağzlarında gelecek zaman için *-IcI* eki kullanılmaktadır: *alıcı* ‘alacak’, *gelici* ‘gelecek’, *olıcı* ‘olacak’, *çıkıcı* ‘çıkacak’ vb.

9. Konya, Karaman, Nevşehir, Niğde vb. Orta Anadolu ağzlarında yaygın olan *-IşIn* zarf-fiil eki, *-Inca* zarf-fiil ekinin koştudur: *alışın* ‘alınca’, *gelişin* ‘gelince’, *gidişin* ‘gidince’, *deyişin* ‘diyince’, *varışın* ‘varınca’ vb. Bu ek Sivas ağzında “-rken, -diktan sonra” anlamları ile de kullanılır: *burdan gidişin* ‘burdan giderken, gittikten sonra’, *āmin deyişin, oria varışın* vb. Ürgüp ve yöresi ağzlarında ekin *-IşgIn* biçimine de rastlanır: *gūz gelişgin* ‘güz gelince’, *gēri verişgin* ‘geri verince’ vb.

10. Bazı Anadolu ağzlarında da yazı dilinin *-Inca* / *-Unca* zarf-fiil eki ses değişimleri ile *-Incl* / *-Incağ* / *-Incağ* biçimlerine girmiştir: *duruncu, oturuncu, gülüncü, bitmeyincek, görmeyincek, bahıncağ, yoluncağ* vb.

11. Karaman ve Isparta ağzlarındaki *-mAcA*, Terekeme ağzlarındaki *-mAmAcA* zarf-fiil ekleri, örneklerine eski metinlerde ve yazı dilinde rastlanmayan değişik türlerdir. Bu ekler “bir zamana kadar, *-maksızın*” anlamlarını veren veya fiilin oluş tarzını bildiren görevlerle kullanılır: *bayılmaca gülüşme* ‘bayılırcasına gülüşme’, *buñalmaca...* ‘bunalarak’, *bilmemece* ‘bilmeksizin’, *yörümece git-* ‘yürüye yürüye gitmek’ vb.

12. Doğu Anadolu ağzlarındaki *-AndA* zarf-fiil eki, anlamca yazı dilindeki *-Inca* ve *-rken* zarf-fiillerinin yerini tutar: *gelende* ‘gelince, gelirken’, *doğunanda* ‘dokununca, dokunurken’, *oñuyanda* ‘okuyunca, okurken’ vb.

13. Eski Anadolu Türkçesi’nin *-Uban* zarf-fiil eki *-IbAn* biçimiyle Kars ve Yöresi ağzlarında da kullanılmaktadır: *dutuban* ‘tutarak’, *gözleyiben* ‘gözleyerek’, *veriben* ‘vererek’ vb. (Z. Korkmaz 1983, s. 245: zarf-fiiller).

C. Söz Varlığı Açısından

Anadolu ve Rumeli ağzları, söz varlığındaki koruyuculuk ve zenginlik açısından yazı diline oranla çok ileri bir aşamadadır. Çünkü eski devirlerden kalma sözleri koruma ve sürdürme geleneği çok güçlüdür. Ayrıca yeni yeni sözler türetme ve anlam dallanmasının geliştirme gücüne sahiptir. Bu bildiride ağırlık noktasını, ses ve şekil bilgisinde topladığımız ve zamanımız da çok kısıtlı olduğu için bu konuda ağzların bu temel özelliklerini yansıtan birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Esasen mevcut ağız sözlükleri de bu renkli ve zengin yapıyı açıkça ortaya koymaktadır:

1. Eski Dönemlerden Gelen Sözcükler

Bugün Anadolu ağızlarında rastladığımız, bölgeden bölgeye veya ağızdan ağıza ses yapısı bakımından az çok değişiklik gösteren: *beliñle-*, *beğille-* ‘korkmak, ürkmek, çekinmek’ (< *EAT beliñle-*); *beñile-*, ‘acı acı bağırarak’, *beñilt-* ‘bayılmak’, *bengilik* ‘bir tür bayıltıcı ilaç’; *beñgü taş* ‘anıt’, *beze-* ‘süslemek’, *bezek* ‘bayram şenliği’, *bezekçi* ‘gelin süsleyen kadın’; *çınık-* ‘gerçekleştirmek’, *depre-*, *depren-* ‘kımıldamak’, *depret-* ‘kımıldatmak, hareket ettirmek’, *dulda* ‘gölge’; *duldala-* ‘gölge et-, himaye etmek, korumak’, *düine-* ‘gecelemek’, *dünek* ‘tavuk kümesi’, *em* ‘ilaç’, *emcek* ‘meme’ *emicek* ‘besin, gıda’, *eñek*, *enek* ‘çene kemiği, çene’, *egez*, *inez*, *igez* (< *ET ig* ‘hastalık’) ‘cılız, zayıf, güçsüz’; *gırañ*, *gırañ* (< *EAT kırañ*) ‘kenar, kıyı, sahil vb.’²⁰

2. Anadolu ve Rumeli ağızlarının yeni söz türetme yönündeki işlevlik ve zenginliğini belirtmek için de birkaç örnek verebiliriz: Yazı dilindeki kökeni Farsça olan *merdiven* sözü, ağızlarda *bas-* ve *ayak* kelimelerine dayanılarak türetilmiş *basak*, *bastır*, *başgaç*, *basıncak*, *basıncaç* ‘ayaklık’ vb. sekiz on şekil yer almıştır. *Dürbün* (< *Far. dūrbī n*) için *bak- fülinden bakaç*, *bodrum* için *altev* (< *alt ev*), *kiler* için *azıklık*, *ayna* (Ar. *āyine*), *bakar*, *bakanak*, *bakıncak*, *yüzgörgü*, *yüzgörgüsü*, *kılıklik*; *pervane* için *döngeç*; *manivela* için *kañirtma.*; *pedal* için *basacak*, *ayaçcaç* gibi şekillerin kullanılması zengin yaratıcılığın örnekleridir. Bunlara daha yüzlerce örnek gösterilebilir.²¹

SONUÇ

Ele aldığımız bu konuda başından beri verilen bilgileri ve yapılan açıklamaları sonuç olarak şöyle toparlayabiliriz:

Anadolu ve Rumeli ağızları yapılarındaki ses ve şekil bilgisi özellikleri ile söz varlığı açısından, bir yandan Eski Türkçe’den ve Eski Anadolu Türkçesi’nden getirdiği şekil ve değerleri korurken bir yandan da Oğuz dışı öteki bazı Türk boylarından aldığı özellikler ile birleştirip kaynaştırarak yeni şekiller ortaya çıkarmıştır.

Bu ağızların çok belirgin bir özelliği de yüzyıllardır yazı dilinden ayrı, bağımsız ve serbest bir değişim ve gelişim yolu izlendiği için, belirli gramer şekillerinin çeşitli Oğuz boylarının ağız eğilimleri doğrultusunda ses değişimlerinden geçirilerek, çok çeşitli ve zengin bir ağızlar yapısının ortaya konabilmiş olmasıdır.

Bugün bu ağızlar bizim için hem eski hem yeni şekilleri ile dil tarihi açısından zengin hem de çok zengin bir kültür hazinesi durumundadır. Ancak, bu hazinenin bilim ve dil tarihi açısından yeterince değerlendirilebilmesi için, mutlaka

²⁰ Daha başka örnekler için Z. Korkmaz 1999/I, II, s. 166’ya bk.

²¹ Başka örnekler için not 2’de göst. eser, s. 167’ye bk.

tamamlanması gereken önemli birtakım çalışmalara daha ihtiyaç vardır. Bunları da üç, dört temel noktada toplayabiliriz:

1. Anadolu ve Rumeli bölgelerinde şimdiye kadar metinleri derlenmemiş ve araştırması yapılmamış; dolayısıyla eksik kalmış olan bölge ve yerlerin ele alınıp işlenmesi,

2. Zengin malzemeye dayanan ayrıntılı bir ağızlar gramerinin yazılması,

3. Yeterli ve zengin malzemeye dayanılarak çok yönlü ağız atlaslarının hazırlanması,

4. Bu çok çeşitli ve zengin ağız özellikleri ile, Anadolu'nun temel yapısını oluşturan Oğuz etnolojisi arasındaki bağlantının kurulması. Yani Anadolu ve Rumeli ağızlarındaki hangi özelliklerin, *Kayı, Kınık, Avşar, Bayındır, Çepni, Salur* vb. 23 veya 24 Oğuz boyundan hangilerine ait olduğunun tespiti. Bunlardaki ağız yapılarının hangi noktalarda birbirleriyle ortaklaşıp hangi noktalarda birbirinden ayrıldıklarının, sağlam ölçütlere dayanılarak belirlenmesi.

5. Bu yöndeki çalışmalar, ağız araştırmaları dışında ayrıca yer adları çalışmaları yapmayı, tarihî kaynaklara ve arşiv belgelerine ulaşmayı gerektiren çok yönlü ve yorucu çalışmalardır. Ama yapılması da kaçınılmazdır.²²

Bu alanda yapılacak çok yönlü derinlemesine araştırmalar, elbette Türk dilinin başka konularında çözüm bekleyen bazı önemli noktalara da ışık tutarak onların çözümünü de kolaylaştıracaktır.

KAYNAKÇA

Akar, Ali, (2004), **Muğla Ağızları**, Muğla Üniversitesi Yay., Muğla, 320 s.

Aksoy, Ömer Asım, (1945), **Gaziantep Ağızı**, Tdk Yay., İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul.

Atalay, Besim, (1992), **Divanü Lügat-it-Türk**, C. I-II-III, TDK Yay., Ankara.

Brandemoen, Bernt, (2002), **The Turkish Dialects of Trabzon**, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden, 346 P.

Buran, Ahmet, (1992), **Doğu ve Güneydoğu Anadolu Ağızları Üzerine Araştırmalar II (Ağızlar)**, Boğaziçi Yay., Ankara.

----, (1996), “-*Ik* Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı”, **TDAY-Belleten 1994**, S. 11-18.

²² Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Z. Korkmaz 1999, s. 62-69'a bk

-----, (2007), “Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler”, **II. Kayseri ve Yöresi Kültürü, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan)**, s. 31-47.

Caferoğlu, Ahmet, (1945), **Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar**, İstanbul, 315 s.

Demir, Necati (2001), **Ordu İli ve Yöresi Ağızları**, TDK Yay., Ankara, 359 s.

-----, (2007), “Sivas Yöresi Ağız Özelliklerinin Genel Durumu”, **II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni**, Kayseri, Erciyes Üniv. Yay., S. 48-62.

Demir, Nurettin (1990), “Zur Verwendung Der Hilfsverbverbindung *-İpdur* In Einem Anatolischen Dialekt”, **33th Meeting of The Piac, Budapest, June 24-29, 1990**, Budapest, s. 89-95.

-----, (1996/A), “Güneybatı Anadolu Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Eki *İk Gelir*”, **Dilbilim Araştırmaları**, s. 136-148.

-----, (1996/B), “Die Vergangenheitsform Auf *-(Y)İk* In Anatolischen Dialekten”, **39th Piac Conference, Szeged Hungary (June 16-21), Studia Uralo-Altaica**, Szeged, s. 65-79.

Ercilasun, Ahmet B., (1983), “Muğla Ağzında Kullanılan Bir Şimdiki Zaman Şekli”, **Şükrü Elçin Armağanı**, Hacettepe Üniv. Yay., s. 261-262.

Ercilasun, Ahmet B., (2002), **Kars İli Ağızları –Ses Bilgisi–**, TDK Yay., Ankara, 386 s.

Ergin, Muharrem, (1951), “Kadı Burhaneddin Divanı Üzerine Bir Gramer Denemesi”, İstanbul, **TDED, IV-3**, s. 287-327.

Gabain, A. Von, (1974), **Altürkische Grammatik**, Wiesbaden, Otto Harrassowitz.

Gülensoy, Tuncer, (1985), “Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki”, **Türk Kültürü Araştırmaları (Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan)**, s. 282-295.

Günay, Turgut ,(2003), **Rize İli Ağızları**, TDK Yay., Ankara, 340 s.

Karahan, Leylâ, (1996), **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yay., Ankara.

Korkmaz, Zeynep, (1983), “Türkiye Türkçesi”, **Türk Ansiklopedisi, C. XXXII/261**, s. 393-426.

-----, (1994/1), **Güney-Batı Anadolu Ağızları: Ses Bilgisi**, TDK Yay., Ankara, 128 s.

-----, (1994/2), **Nevşehir ve Yöresi Ağızları (NYA)**, TDK Yay., Ankara XVI+230 s.

-----, (1994/3), **Bartın ve Yöresi Ağızları**, TDK Yay., Ankara.

-----, (1995, 2005), **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, II**, TDK Yay., **1. Cilt**, 959 s., **2. Cilt**, 476 s.

-----, (1999), “Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Tarihî Devirlerle Bağlantısı Üzerine”, **Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni**, TDK Yay., Ankara.

-----, (1999/I, II), “Türk Dilinin Eski Kültür Mirasının Anadolu Ağızlarındaki Devamı”, **TDAY-Bellekten 2003**, s. 159-167.

Özkan, Mustafa (2000), **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul, 1008 s.

Sarıkaya, Mahmut (2007), “Kayseri ve Yöresi Ağızlarında Yaşayan Eski Türkçe Özellikler”, **II. Kayseri Ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni**, Erciyes Üniv., Yay., s. 153-164.

Sümer, Faruk (1992), **Oğuzlar-Türkmenler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Timurtaş, Faruk (1976), “Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri”, **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul, C. XVIII, s. 331-368).

Zülfikar, Hamza (1978), “Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri”, **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, TDK Yay., s. 297-317.

Panelimiz burada sona ermiştir, hepinize sevgilerimi sunuyorum.

